

A romániai magyarság története 1944–1989

A romániai magyarság helyzete az 1944. augusztus 23-i antifasiszta fordulatot követően

Romániában 1944. augusztus 23-án – a király vezetésével – antifasiszta fordulatot hajtottak végre, amely rövid időre átmentette a királyi rendszert, és szembefordította az országot Németországgal. Az 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében a békeszerződés aláírásáig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) gyakorolta a főhatalmat, de a SZEB-en belül a Szovjetunió gyakorlatilag szabad kezet kapott. Románia elveszítette Besszarábiát, Észak-Bukovinát és Dél-Dobrudzsát, míg Észak-Erdély kérdésében a fegyverszüneti egyezmény a békeszerződésre hagyta a végső döntést, amikor úgy fogalmazott, hogy „a szövetséges kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik, és egyetértenek azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól föltételesen Erdély (vagy annak nagyobb része) adassék vissza Romániának ...”¹

A háborúból való „kiugrást” követően heves küzdelem bontakozott ki a különböző politikai erők között, amelynek célja a hatalom megszerzése és az ország olyan irányú demokratizálása volt, amely kedvező pozíciót biztosít Románia számára a majdani béketárgyalásokon. E küzdelemben a baloldali erők – az 1944. augusztusában mintegy 1000 főnyi Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Hazafias Szövetség és az Ekésfront – az 1944. október 12-én megalakult Országos Demokrata Arcvonalban tömörültek. Az ODA – a szovjet csapatok romániai jelenlétét kihasználva – sorozatos kormányválságot idézett elő, és mind több kormányzati pozíciót igyekezett megszerezni.

A belpolitikai csatározások fontos színterévé vált a nemzetiségi kérdés. 1944 őszén – a bizonytalan belpolitikai helyzetet kihasználva – szélsőjobboldali román önkéntes rohamcsapatok egyes észak-erdélyi településeken (Szárabajta, Egeres, Gyanta) kegyetlen vérengzéseket hajtottak végre az ott élő magyar lakosság ellen, és tömegesen hurcolták el a magyarokat internáló táborokba.² Válaszul e lépésekre a SZEB 1944. november 14-én megszüntette Észak-Erdélyben a román közigazgatást, és helyére

¹ A román fegyverszüneti egyezmény szövege. Lásd: St. Lache-Gh. Tutui: România și Conferința de la pace de la Paris din 1946. Cluj, 1978. p. 318., magyar nyelven: Orosz–román fegyverszüneti egyezmény. Groza Péter és Sztálin marsall táviratváltása. Kolozsvár, 1946. Józsa Béla, Athenaeum.

² Csatári Dániel: Forgószélben. Magyar–román viszony 1940–1945. Budapest, 1968. Akadémia Kiadó. p. 442.

szovjet katonai adminisztrációt állított. A katonai adminisztráció bevezetése a Szovjetunió számára lehetővé tette, hogy a terület hovatartozásának kérdését a román belpolitikai küzdelmek befolyásolására használja fel.

Az 1945. februári kormányválságot követően Anatolij Visinszkij szovjet külügy-miniszter-helyettes kijelentette: amennyiben a király nem erősíti meg Petru Grozát kormányfői tisztségben, akkor „a Szovjetunió nem vállal felelősséget azért, hogy Románia mint független állam fennmarad”. Szinte ezzel egyidőben Groza arról tájékoztatta a királyt, hogy a szovjet kormány megígérte: baloldali kormány megalakulása esetén Észak-Erdélyben is visszaállítják a román közigazgatást. Néhány napos kilátástalan ellenállás után a király kénytelen volt teljesíteni Visinszkij követelését (1945. március 6.), és beleegyezett, hogy Petru Groza, az Ekésfront elnöke alakítson kormányt.³

Az új miniszterelnök március 8-án táviratban kérte a szovjet kormány hozzájárulását Észak-Erdélynek a román állam keretébe történő újbóli beillesztéséhez. Sztálin már másnap, március 9-én beleegyezett a román adminisztráció ismételt bevezetésébe: „Tekintettel arra, hogy az új román kormány, amely most vette át az ország kormányzását, felelősséget vállal Erdély illő rendjéért és nyugalmaért, és biztosítja a nemzetiségek jogait, valamint a front szükségleteit ellátó összes helyi intézmények szabályos működését, a szovjet kormány elhatározta, hogy eleget tesz a román kormány kérésének, és az 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezménynek megfelelően beleegyezik a román kormány adminisztrációjának Erdélyben való bevezetésébe”.⁴

Bár Sztálin távirata csupán az „adminisztráció bevezetéséről” tett említést, ami de jure a szovjet-román és a szovjet-magyar fegyverszüneti egyezmény alkalmazását jelentette, és nem az állami szuverenitás teljes körű gyakorlását, a román közigazgatás visszatérése Észak-Erdélybe már előrevetítette a nagyhatalmak végleges döntését a magyar–román határ vonatkozásában. Sztálin azonban a visszatérés alapvető feltételül szabta a nemzetiségi jogok biztosítását.

A Külügyminiszterek Tanácsának londoni ülészakán (1945. szeptember 11. – október 2.) a trianoni szerződést aláíró hatalmak: Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Franciaország felvetette a magyar–román határ igazságosabb – az etnikai elvnek jobban megfelelő – megvonását, ezeket a javaslatokat azonban a Szovjetunió elutasította. E döntést, amelyet elsősorban a Szovjetunió nagyhatalmi érdekei motiváltak, végül a nyugati hatalmak is elfogadták.⁵ Így az 1947. február 10-én aláírt békeszerződés román-magyar viszonylatban az 1920-as határok visszaállítása mellett döntött.

A nagyhatalmak elvetették azokat a – többnyire magyar – kezdeményezéseket is, amelyek kisebbségvédelmi klauzulák csatolását javasolták a békeszerződésekhez. A békeszerződések – a kisebbségi jogok megadása helyett – csupán arra kötelezték az érintett államokat, hogy minden állampolgárukat megkülönböztetés nélkül részesítsék

³ Bővebben Fülöp Mihály: A Sebestyén-misszió. In: Világtörténet, 1987. 3. p. 141 – 176.

⁴ Orosz–román fegyverszüneti egyezmény. p. 22.

⁵ Fülöp M.: i.m. p. 155–162.

az emberi és az alapvető szabadságjogokban, vagyis a kisebbségi kérdést az egyes országok belügyének tekintették.⁶

Az 1947-es békekötéssel megszűnt az a nemzetközi nyomás, amely a román kormányzatot a kisebbségi jogok tiszteletben tartására kényszerítette, és ez – a román belpolitikai életben bekövetkezett súlyos torzulásokkal párhuzamosan – kedvezőtlen fordulatot hozott az országban élő kisebbségek életében is. 1947–48 folyamán megkezdődött az évszázadok óta Erdélyben működő, illetve az újjáalakult államkeretek közt éppen csak létrejött magyar intézmények – több évtizeden át tartó – lépcsőzetes felszámolása.

Demográfiai helyzet

A romániai magyarság lélekszámának az elmúlt évtizedekben végbement változása csupán a népszámlálási adatok alapján nem követhető nyomon. Az 1945 óta tartott négy romániai népszámlálás közül az utolsó kettőnek az adatai jelentős mértékben torzítottak. Ezért úgy gondoljuk, hogy a magyarság lélekszámának megállapítására részletesebb, több oldalú megközelítés és becslés szükséges.

Nézzük meg először a hivatalos adatokat:

Az 1948. január 25-i népszámlálásnak csupán az előzetes adatait ismerjük, az anyanyelvi adatokat megyék és városok szerint részletezve.⁷ (A számlálóbiztosok kérdezték a nemzetiségi és vallási hovatartozást is, ezekről azonban semmit sem hoztak nyilvánosságra.) Az erdélyi magyarokról közölt adatok a valósághoz közel állhattak. Az erdélyi magyarság vándorlási és háborús veszteségei ugyanis igen jelentősek voltak.⁸ A kisebbségek adatait természetesen torzította a nacionalista – különösen németellenes – légkör, s újra jelentkezett a különböző anyanyelvű zsidóság problémájának is.

Az Erdélyen kívüli magyarságról közölt adat – 18 ezer fő – azonban semmiképpen sem helytálló, ezért – a későbbi népszámlálásoknak a regáti magyarokra vonatkozó hasonlóan elfogadhatatlan adatai miatt (1956: 38 ezer, 1966: 26 ezer, 1977: 20 ezer) – az alábbi fejezet részben kizárólag az erdélyi magyarság számadataival foglalkozunk.

A következő népszámlálást 1956. február 21-én tartották, amikor anyanyelvet (limba maternă) és nemzetiséget (naționalitate) egyaránt kérdezték.⁹ Az adatokat nem községenként, hanem csak tartományonként, rajononként, s azokon belül településtípu-

⁶ Vö.: Fülöp Mihály: A kisebbségi kódex. In: Külpolitika, 1989. 2. p. 102–145.

⁷ Golopenția, Anton-Georgescu, D.C.: Populația Republicii Populare Române la 25 Ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului. Extras din „Probleme Economice”. Nr.2. Martie 1948. București, 1948. Institutul Central de Statistică.

⁸ Az 1941–48 között Romániát végleg elhagyó magyarok számát 100–125 ezer főre teszik, a háborúban elpusztultak száma azonban ismeretlen. (Thirring Lajos: Magyarország népessége 1869–1949 között In: Magyarország történelmi demográfiája. Bp. 1963. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 221–388. p.)

⁹ Recensământul populației din 21 Februarie 1956. Vol. II. Structura demografică populației. București 1960. Direcția Centrală de Statistică. LII, 689. p.

sonként összegezve, illetve városonként adták közre.¹⁰ Ennek ellenére ez az utolsó román népszámlálás, amelyik nagyobb fenntartások nélkül elfogadható.¹¹ Ezt megerősítik a közölt számadatok is, bár valószínű, hogy ezek a magyarok számára vonatkozóan a lehetséges alsó értéket közelítik meg.

Románia népességének etnikai megoszlása a népszámlálások szerint 1948–1977

Népesség	1948		1956		1966		1977	
	anya- nyelv szerint	anya- nyelv szerint	nemze- tiség szerint	anya- nyelv szerint	nemze- tiség szerint	nemze- tiség szerint*	nemzetiség és anyanyelv szerint**	
Szám szerint (ezerfő)								
Román	13 598	15 081	14 996	16 771	16 747	19 004	19 207	
Magyar	1500	1654	1588	1652	1620	1707	1671	
Német	344	395	385	388	383	359	332	
Zsidó/jiddis	139	34	146	5	43	26	25	
Cigány	–	67	104	49	64	230	76	
Egyéb	292	258	270	238	246	233	248***	
Összesen:	15 873	17 489	17 489	19 103	19 103	21559	21 559	
Százalék szerint								
Román	85,7	86,2	85,7	87,8	87,7	88,1	89,1	
Magyar	9,4	9,5	9,1	8,6	8,5	7,9	7,8	
Német	2,2	2,2	2,2	2,0	2,0	1,7	1,5	
Zsidó/jiddis	0,9	0,2	0,8	X	0,2	0,1	0,1	
Cigány	–	0,4	0,6	0,3	0,3	1,1	0,4	
Egyéb	1,8	1,5	1,6	1,3	1,3	1,1	1,1	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

* A népszámlálás előzetes eredményei alapján

** A népszámlálás végleges eredményei alapján

*** Ebből 44 875 „eltérő anyanyelvű és nemzetiségű”

¹⁰ A rajonok (körzetek) kb. járás nagyságú közigazgatási egységek voltak, ezeken belül három településtípus fordult elő: városok, városi jellegű települések és községek.

¹¹ Még az 1930-as népszámláláskor – a leginkább Erdély északnyugati részén – „eltűnt” magyarok jó része is „megkerült”. Egyetlen példa: a régi (1930) Szatmár és Szilágy megye területén a következő volt összesen a magyar anyanyelvűek aránya: 1910 – 45,5%, 1930 – 34,1%, 1948 – 35,9%, 1956 – 37,7%.

A részletes területi bontás lehetőséget adott arra, hogy a (járások) rajonok anyanyelvi adatait szétosszuk az egyes települések között, azok régebbi nemzetiségstatisztikai adatainak figyelembevételével. (A városok adatai pontosan ismertek!) Így alkalmunk nyílt arra, hogy mind az előző (1930, 1948), mind pedig a következő (1966, 1977) népszámlálások alatti közigazgatási egységekre összesítsük számításainkat, s ezeknek a népszámlálásoknak az adataival az 1956-ost összemérjük.¹²

Erdély népességének etnikai megoszlása a népszámlálások szerint 1948–1977

Népesség	1948		1956		1966		1977	
	anya- nyelv szerint	anya- nyelv szerint	nemze- tiség szerint	anya- nyelv szerint	nemze- tiség szerint	nemzetiség és anyanyelv szerint		
Szám szerint (ezer fő)								
Román	3752	4081	4052	4570	4559	5321		
Magyar	1482	1616	1559	1626	1597	1651		
Német	332	373	368	374	372	323		
Zsidó/jiddis	30	10	44	1	14	8		
Cigány	–	38	78	32	49	44		
Egyéb	165	114	131	117	129	153*		
Összesen:	5761	6232	6232	6720	6720	7500		
Százalék szerint								
Román	65,1	65,5	65,0	68,0	67,9	70,9		
Magyar	25,7	25,9	25,0	24,2	23,8	22,0		
Német	5,8	6,0	5,9	5,6	5,5	4,3		
Zsidó/jiddis	0,5	0,2	0,7	X	0,2	0,1		
Cigány	–	0,6	1,3	0,5	0,7	0,6		
Egyéb	2,9	1,8	2,1	17	1,9	2,1		
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0		

* Ebből 34 059 „eltérő anyanyelvű és nemzetiségű”

¹² Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében. Magyarságkutatás 1988. A Magyarságkutató Intézet Évkönyve, Bp. 1988. 37–122. p. Sebők László: Erdély történeti-statisztikai helységnévtára. Számítógépes adatbázis. Magyarságkutató Intézet, Bp.

Számításai eredménye lényegében azonos – például a magyar anyanyelvűek viszonylatában a legnagyobb eltérés a mai Maros megye területén adódott: Varga E. Á. 236 350, Sebők L. 235 730 magyar anyanyelvűt számolt, az eltérés 620 fő (0,3 %), egészen kicsi.

Az 1966. március 15-én megtartott népszámlálás adatai szintén mind az anyanyelvi, mind a nemzetiségi megoszlásról tájékoztatnak. Ezeket az összeírást követő 1968. évi területi átszervezésnek megfelelő megyék szerint összesítve, illetve azokon belül a városi és falusi lakosság viszonylatában közölték.¹³ Az adatok szerint Erdélyben 1956–66 között a magyar anyanyelvűek száma 1 616 000-ről csak 1 626 000-re emelkedett, miközben Erdély lakossága 488 ezerrel nőtt.

Az 1977. január 5-i népszámlálás adatait szintén csak ilyen bontásban tették közzé: Erdélyben 1 651 000 magyar „nemzetiségű és anyanyelvű” lakost számoltak.¹⁴ Az összeírásnál még külön kérdezték az anyanyelvet és a nemzetiséget, az előzetes adatokat azonban már csak nemzetiségekre vonatkoztatva közölték,¹⁵ a végleges adatokat pedig a nemzetközi gyakorlatban példa nélkül álló „nemzetiség és anyanyelv” kategóriában hozták nyilvánosságra. (Erdélyben 1 686 000 magyar nemzetiségűt írtak össze, ennél a magyar anyanyelvűek száma bizonyosan nagyobb volt.¹⁶) A két – egész Romániára vonatkozó – adatsor összevetéséből kiderül, hogy az előzetes és végleges adatok közlésének időpontja között a nemzetiségi kisebbségek száma jelentősen csökkent (a cigányok szinte eltűntek), a románok száma pedig látványosan megnőtt.

Részletes elemzéssel kimutatható, hogy az adatlapok újra kiértékelésével románnak regisztráltak mindenkit, aki anyanyelv vagy nemzetiség szerint annak vallotta magát.¹⁷

A szórványos demográfiai adatok azt bizonyítják, hogy 1956–77 között az erdélyi magyarság a népszámlálások által kimutatottnál lényegesen nagyobb mértékben gyarapodott. A megyénkénti természetes szaporulat adatai azt mutatják, hogy a magyar többségű megyék (Kovászna, Hargita, Maros) – ahol az erdélyi magyarság egyharmada él – természetes szaporodása 1956–77 között mindvégig meghaladta az erdélyi átlagot.¹⁸ Miután a Szatmár és Szilágy megyében élő magyarság természetes

¹³ Recensământul populației și al locuințelor din 5 martie 1966. Vol. I. Rezultate generale. Populație. București, 1969. Direcția Centrală de Statistică. XXII. 330 p.

¹⁴ Recensământul populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977. Vol. I. Populație – structura demografică. București, 1980. Direcția Centrală de Statistică.

¹⁵ Comunicat privind rezultatele preliminare ale recensământului populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977. Revista de Statistică. Vol. XXVI. 1977. Nr. 6. 4–13. p. Megyei adatok: Județele Patriei (sorozat). Ed. Sport-Turism. București, 1979–81.

¹⁶ Romániában valószínűleg 1750 ezer – legalábbis egy ünnepi beszédből erre következtethetünk. Fazekas János: A Román Kommunista Párt – a haza fiai testvériségének és barátságának, társadalmi és nemzeti egyenlőségének következetes harcosa. Bukarest, 1980., Politikai K., 398. p.

¹⁷ Nyárády R. Károly: Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése, különös tekintettel a nemzetiségi és anyanyelvi viszonyokra. Kézirat. H. é.n. 84. p., 6. t. 1956-ban 347 000-en, 1966-ban 178 000-en, de 1977-ben már csak 45 000-en voltak, akiknek anyanyelve és nemzetisége eltért. A táblázat alapján valójában kb. 250 000-en lehettek.

¹⁸ A szinte teljesen magyar lakosságú Magyar Autonóm Tartomány természetes szaporulata 1955-ben 14,3%, 1956-ban 12,7% volt, ami csaknem elérte az 1956-os országos átlagot (14,3%), s jóval meghaladta az erdélyi átlagot (7,2%).

Veress Gyula: A M.A.T. népmozgalmának egyes kérdéseiről In: Korunk, Kolozsvár, 1957. 11. 1476–83.

Kovászna, Hargita és Maros 1966-os természetes szaporulata (10,7%, 11,8%, 11,9% jóval az erdélyi átlag (9,2%) felett és az országos átlag (11,4%) körül volt.

Antal G. László: A magyar nemzeti kisebbség helyzete Romániában In: Limes, Budapest, 1989. 1. 109–151. p.

Ezeknek a megyéknek 1966–77 közötti természetes szaporulata (12,5%, 14,0%, 13,6%) továbbra is jóval az erdélyi átlag (10,6%) felett maradt. Ann. Stat. al R. S. România 1966–77 közötti kötetei.

szaporodása (az ottani románokhoz hasonlóan) jóval az erdélyi átlag felett volt, ez el-
lensúlyozni tudta a Kolozs megyei (kalotaszegi), bihari, bánáti és a szórvány magyarság
alacsonyabb természetes szaporulatát.

A fenti megállapításainkat nemcsak szórványos adatok támasztják alá, hanem az
elmúlt hét évtized olyan általános erdélyi demográfiai jelenségei, amelyek még ma is
érvényesülnek.

Az erdélyi magyarság egészére az erdélyi természetes szaporodás átlagát véve
(1956–66: 7,7%, 1966–77: 10,6%) az erdélyi magyarok száma 1966-ra 1 740 000-re,
1977-re pedig 1925 000-re növekedhetett.

Hasonló következtetésre jutunk, ha abból indulunk ki, hogy 1966–77 között a magyar
családokban világra hozott újszülöttek száma mintegy 336 000 volt, ami 7,2%-a volt az
összes romániai újszülöttnak.¹⁹ Az ország 2 551 000 fős természetes szaporulatának
7,2%-a 184 000 fő, ami hasonló népességyarapodásról tanúskodik a romániai magya-
roknál, mint az előbbieken más módon számított adat.²⁰

Az eddigi számításainkban nem vettük figyelembe a hetvenes évekre erősen felgyor-
sult migrációs népmozgásokat. Nem tudjuk, ez mennyiben módosíthatja az erdélyi
magyarok számát, illetve területi megoszlását, mert az ismert – erősen hiányos –
adatok alapján ez nem egyértelmű. A más tartományokban születettek számának
elemzéséből²¹ arra következtethetünk, hogy Erdély 1966–77 közötti kb. 150 000 fős
belső vándorlásból adódó népességyarapodása²² mintegy félmillió regáti (román)
betelepülését feltételezi,²³ s azt is, hogy több mint háromszázezer erdélyi költözött a
Regátba.

Két regáti tartomány (Olténia, Dobrudzsa) részletes adatai ismertek, ezekből arra
következtethetünk,²⁴ hogy a hetvenes évek végéig a Regátba településből a magyarság
erdélyi arányánál (kb. 25%) jóval kisebb mértékben vett részt. A táblázathoz

¹⁹ Semlyén István: Országos és nemzetiségi népességyarapodás In: Korunk Évkönyve, Kolozsvár,
1980. 41–55. p.

²⁰ Ez az érték annál is inkább elfogadható, mert a csecsemőhalandóság a magyarok körében jóval ala-
acsonyabb, mint az erdélyi, de különösen a regáti románoké. (1980–82 között a Romániai átlag
28,7/1000 egy éven aluli újszülött, a megyei rangsorban 2. Kolozs [22,8], 3. Hargita [22,9], 4. Maros
[23,2], 12. Kovászna [25,6]. Történelmi tartományok szerint: 1. Bánság, 2. Történelmi Erdély, 4.
Körösvidék – Máramaros.)

²¹ Trebici, V. – Hristache, I.: Demografia teritoriala a României (Ed. Academii R.S.R., București,
1986. 160 p.)

Measnicov, I. – Hristache, I. – Trebici, V.: Demografia orașelor României (Ed. științifică și
Enciclopedică, București, 1977. 190.p.) Anuarul Demografic al Rep. Soc. România (Direcția
Centrală de Statistică, București, 1974).

²² A természetes szaporodás, a népességnövekedés és a kivándorlás összevetéséből adódó érték.

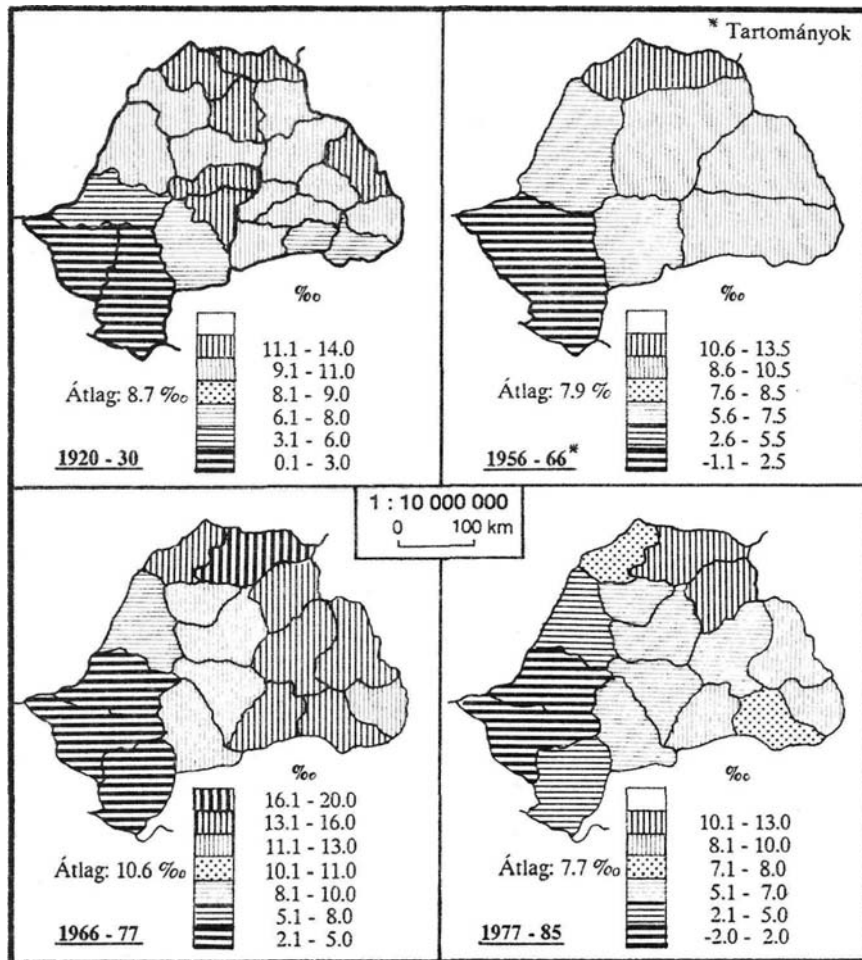
²³ A más tartományokban születettek száma 1966 – 77 között Erdélyben 844 ezer fővel nőtt. Ez az érték
azonban tartalmazza a három erdélyi történelmi tartomány egymás közötti migrációs népmozgás-
adatait is.

Egész Romániában az erdélyi megyékben volt 1977-ben a legmagasabb a más megyékben születettek
aránya, a rangsorban (Bukarest mögött) 2. Brassó (42%), 3. Hunyad (36%), 5. Temes (24%), 6.
Szeben (24%) 7. Krassó-Szörény (24%), 8. Arad (20%).

²⁴ 490 ezer más tartományokból származó lakosságukból 160 ezer volt erdélyi, de ebből több mint 100
ezer teljesen román megyékből (Hunyad, Krassó-Szörény, Szeben) származott. (A maradék is főleg
a vegyes Temesből és Brassóból.)

Hasonló adat Moldvából: Sucsáva megye 71 ezer betelepültjéből csak 7 ezer volt erdélyi, az is szinte
mind a szinte teljesen román Beszterce-Naszódból jött.

feltételeztük, hogy 1956–77 között a Regátba költözött erdélyi magyarok száma néhány tízezer fő lehetett.

A TERMÉSZETES SZAPORULAT ÁTLAGAI ERDÉLY MEGYÉIBEN

Románia népmozgalmáról az 1977–85 közötti időszakból csak az alapvető népmozgalmi (természetes szaporulat) adatokat ismerjük megyei részletezettséggel, de 1985-től még ezeket sem. A népesség belső mozgásáról a későbbi időszakról statisztikai adatokat alig ismerünk, de feltehető, hogy a Regátba települő magyarok száma nőtt. A hiányos adatok alapján is megpróbáltuk, hogy az erdélyi megyék magyar lakosságának

számát megbecsüljük 1966-ra, 1977-re és 1985-re,²⁵ Az 1977–85 közötti időszakra feltételeztük, hogy az erdélyi magyarság természetes szaporodása valamivel az erdélyi átlag (5,0%) alatt maradt.

A romániai magyarság területi, településszerkezeti és társadalmi tagozódása

A magyar nemzetiség túlnyomó többsége a második világháború után is az 1919-ben Romániának ítélt területeken – a tágabb értelemben vett Erdély területén – él, ezért Erdélyben a magyarságnak az összlakosságon belüli aránya – amely még a hivatalos román népszámlálás szerint is 22 százalék – jóval meghaladja a magyarságnak Románia egész területére vonatkozó arányát.

A legnagyobb kompakt magyarlakta terület továbbra is a Székelyföld. Több mint 750 000 magyar él itt összefüggő területen 3 megyében: Kovászna (78%) és Hargita (84%) még az 1977-es népszámlálás szerint is szinte teljesen magyar, románok csak néhány délnyugati és északkeleti faluban, illetve a városokban élnek. Maros megye középső és keleti része tiszta magyar, de északi és déli részét majdnem kizárólag románok lakják. 1977-ben az egész megye 44%-a volt magyar.

Csaknem 700 ezren élnek magyarok a román–magyar (és a román–szovjet) határ mentén – Máramarossziget és Arad között – változó szélességű és magyararányú sávban. Bihar és Szatmár nyugati részén a magyarság aránya 70% feletti. Ide kapcsolódik a Szilágyság magyar lakossága.

A két magyar lakosú terület között már csak laza kapcsolatot jelent Kolozsvár és a mellette fekvő Kalotaszeg csaknem kétszázéves magyarsága.

Mintegy négyszázezer magyar él Erdély vegyes lakosságú területein ún. interetnikus diaszpórában; jelentős részük városokban: a Bánság körülbelül százezres magyarságának fele Temesváron és környékén, Brassó és Hétfalu vidékén csaknem százezren, s több tízezer a Zsil völgyében (Petrozsény környékén).

Az erdélyi magyarság részletesebb, községenkénti arányát – a már ismert okok miatt – csak 1956-ra vonatkozóan tudjuk térképen közreadni.

A Regát legnagyobb magyar centruma Bukarest, ahol 70–100 000 lehet a magyarok száma. A többi regáti magyar nagy része a kényszerlakhely-kijelölések következtében került jelenlegi helyére, de területi szóródásukról csak feltevések vannak. Az azonban ismert, hogy a Duna-csatorna építéséhez több tízezer magyart kényszerítettek Constanța megyébe az ötvenes években, ezek egy része nem tért vissza Erdélybe.

²⁵ Helyhiány miatt nem tudjuk felsorolni a számtalan felhasznált részadat, apróbb információ forrásait, de megjegyezzük, hogy elsősorban a Korunkban és a Korunk Évkönyvekben megjelent tanulmányokra támaszkodtunk.

Az erdélyi magyarok száma megyénként – a népszámlálások

Județ (Megye)	1910		1930		1956		1966		1966		
	Lakos (A)	Magyar (A)	Lakos (A)	Magyar (A)	Lakos (A)	Magyar (A)	Lakos (A)	Magyar	Magyar	Lakos	
Arad	507	131	488	103	476	86	481	78	0	86	512
Beszterce-N.	213	29	224	21	256	24	269	22	+ 1	25	287
Bihar	476	218	527	194	574	204	586	198	+ 3	207	633
Brassó	240	55	265	60	374	60	443	67	+ 18	78	583
Fehér	331	45	347	34	371	27	383	27	+3	30	410
Hargita	241	223	250	223	274	247	282	251	+7	254	326
Hunyad	324	52	320	40	382	34	475	40	+ 11	45	514
Kolozs	397	156	476	150	580	168	631	166	+ 15	183	716
Kovászna	149	130	153	126	173	140	177	142	+ 4	144	199
Krassó-Sz.	342	14	319	7	328	8	359	9	+ 3	11	386
Maros	388	190	426	189	513	236	562	253	+ 29	265	605
Máramaros	298	63	317	35	367	52	428	56	+ 9	61	493
Szatmár	267	166	301	127	337	159	359	155	+ 10	169	394
Szeben	271	20	307	19	373	18	415	20	+ 5	23	482
Szilágy	223	67	241	58	272	68	263	64	0	68	265
Temes	559	96	560	92	569	85	608	79	+ 1	86	697
Mai Erdély	5226	1655	5520	1476	6219	1616	6720	1626	119	1735	7500
Mai Regát**	31	7	32	5	33	3	38*	3*	0	3	42*
Régi Erdély***	5227	1662	5552	1481	6252	1619	6758	1629	114	1733	7542

* Becslésünk

** Mehedinți, Bacău, Suceva, egykor Magyarországhoz tartozott részei.

*** A Magyarországtól elcsatolt terület és 1930-tól Predeal.

és számításaink szerint

1977 Magyar (A + N)	Magyar (N)	Term. szap. 66-77	1977 Magy. term. szap. 66-77	Magy. vánd. 66-77	Magyar	Term. szap. 77-85	Magy. term. szap. 77-85	Magy. vánd. 77-85	Lakos	Magyar *
72	73	9	1	-2	85	-8	-2	-1	491	82
20	22	43	3	0	28	30	2	-2	322	28
196	200	52	17	-2	222	21	6	-3	658	225
70	71	59	9	+3	90	40	6	+1	631	97
25	27	42	3	0	33	22	1	-1	425	33
276	277	39	35	-2	287	25	21	-4	355	304
34	39	53	4	0	49	23	1	0	543	50
167	170	73	19	-1	201	35	8	-4	732	205
155	156	22	18	-2	160	17	14	-2	227	172
8	9	16	1	0	12	7	0	0	393	12
265	266	76	33	0	298	35	15	-5	624	308
56	58	70	9	0	70	47	3	-1	548	72
150	153	49	20	-2	187	26	11	-3	415	195
21	22	58	3	0	26	34	1	-1	495	26
63	64	31	7	-1	74	15	4	-2	277	76
73	78	24	3	-1	88	6	-1	-2	666	85
1651	1687	716	185	-10	1910	375	90	-30	17802	970
3*	3*	...	-	-	3*	...			40*	3*
1654	1690				1913				17842*	973*

(A) Anyanyelv szerint

(N) Nemzetiség szerint

(A + N) „Anyanyelv és nemzetiség” szerint

A romániai magyarok száma – a népszámlálások, illetve számításaink szerint
(ezer főben)

	1956		1966		1977			1985		
	C	B	C	B	C(A+N)	C(N)	B	B	V	
Mai Erdély	1616	1616	1626	1735	1651	1686	1910	1970	2100**	
Moldvai csángók	17	60*	8	60	6	}	50	50	60	
Bukarest	15	70	11	70	8		21	70	70	50***
Egyéb Regát	6	40	7	40	6		50	60		
Románia összesen	1654	1786	1652	1905	1671	1707	2080	2150	2210	

C = Népszámlálás

B = Becsléseink

V = Becslés az egyházi adatok alapján

(A + N) Anyanyelv és nemzetiség szerint

(N) Nemzetiség szerint

* Az egykori Magyar Népi Szövetség nyilvántartása alapján

** A nem római katolikus regáti magyarokkal együtt

*** Csak a bukaresti római katolikus püspökség magyarjai

A romániai magyarság területi és társadalmi tagoltságának fontos jellemzője, hogy jelentős részük – a viszonylag gyengén urbanizált országban – már 1945 előtt is városlakó volt, s ennek következtében az erdélyi városokban, a németekkel és a zsidókkal együtt, a lakosság túlnyomó többségét alkották. Napjainkra azonban alaposan megváltozott Erdély városainak etnikai összetétele:

Anyanyelv	Népszámlálás /ezer fő/			Változás	
	1956	1966	1977	1956–66	1966–77
magyar	554	702	821	+ 148	+ 119
román	986	1696	2515	+ 710	+ 819
egyéb	214	223	223	+ 9	0
összesen	1754	2621	3559	+ 867	+ 938

Az erdélyi városok elrománosodása két módon történt, egyrészt a román népességnek a környező román többségű településekről való beáramlása révén, másrészt a román lakosság tervszerű betelepítésével. Míg a faluból városba áramlás az iparosítás és az urbanizáció tipikus kísérőjelensége, a központilag irányított „népesség-redistribúció” a kisebbségek beolvasztására irányuló nemzetiségi politika egyik eszköze.

Románia az ötvenes évek végétől gyakorlatilag nem biztosította állampolgárai számára a lakóhely és a munkahely szabad megválasztásának jogát, az állami telepítési politika pedig szinte lehetetlenné tette a vidéken élő magyar nemzetiségű lakosság számára, hogy a közeli nagyvárosokba költözzön. A városok etnikai összetételének

megváltoztatására irányuló törekvéseket egy 1957-es rendelet is megkönnyítette, amely a tanácsok jogkörébe utalta a lakóhely-változtatások engedélyezését.

1968-tól évente minisztertanácsi határozat szabályozta a tételesen felsorolt városokba települők számát, sőt 1971 után mindenkitől igazolást kértek arról, hogy lakása az adott településen biztosítva van-e. Az egyedi engedélyezés diszkriminációra és olyan ún. zárt városok létrehozására adott lehetőséget, ahová magyarok nem telepedhettek be. Egy 1976-ban kiadott törvényerejű rendelet meghatározta a nagyvárosokban való letelepedés feltételeit. Eszerint a kijelölt 14 legnagyobb romániai városban csak azok telepedhettek le, akiket hivatalból áthelyeztek, vagy akiket végzettségük miatt az adott városban lévő gazdasági egységbe vagy intézménybe osztottak be munkára. Áttelepülésre jogosultak voltak még a szüleikhez költöző fiatalok, a gyermekükhöz költöző szülők, valamint tartalékállományba helyezésüktől egy éven belül a tisztok és az alisztok.²⁶

A 6 erdélyi zárt város kijelölésében fontos szempont volt, hogy 1977-ben e városok közül ötben jelentős volt a magyar lakosság száma: Kolozsvár 1. (85 358 magyar), Marosvásárhely 2. (81 789 m.), Temesvár 5. (36 242 m.), Arad 6. (34 318 m.) és Brassó 7. (33 970 m.).²⁷ A 3. Nagyvárad (75 698 m.) és a 4. Szatmár (47 594 m.) elrománosítása már a két világháború között megindult, ezért nem volt szükség zárt várossá nyilvánításukra, határközeli helyzetük egyébként is számos korlátozást automatikusan eredményezett.²⁸

Az erdélyi nagyvárosok közül (1984-ben 10 volt százezer lakos feletti) 1985-re már csak Marosvásárhely maradt magyar többségű – valószínű, hogy ma már nem az.²⁹ Az 1980-as évek elején szinte naponta érkeztek az emberszállítmányok a moldvai falvakból a többi székelyföldi nagyvárosokba is.³⁰

Az elrománosítást siettetten, hogy a jelentős magyar lakossággal rendelkező nagyvárosokban meghatározták az üzemekbe felvehető magyarok számát, azaz érvényesült a „*numerus clausus*” vagy a „*numerus nulus*”.³¹ Az erdélyi városok nemzetiségi jellegének radikális átalakítására irányultak azok az adminisztratív intézkedések is, amelyek egyes települések kiemelt fejlesztését, mások visszaszorítását

²⁶ Vörös Lobogó (Arad), 1988. május 8.

²⁷ Nagyszeben elsősorban jelentős német kisebbsége (1956-ban 27%) miatt lett zárt város. A németek viszonylag magas száma Temesvár és Brassó esetében is szerepet játszott.

²⁸ Magyarok arányának alakulása: Nagyvárad – 1910: 91%, 1930: 67%, 1956: 63%, 1977: 44%, Szatmár – 1910: 95%, 1930: 59%, 1956: 68%, 1977: 46%. A népszámlálások szerint mára mindkét városban a magyarok kisebbségbe kerültek.

²⁹ A néhai RKP Maros megyei bizottságának egy titkos iratából: „Ahhoz, hogy Marosvásárhely municípiumban a románok száma a következő két évben elérje vagy éppen meghaladja az összlakosság 50%-át, szükséges elérnünk kb. 7600 román nemzetiségű személy szocialista egységekben való alkalmazásának jóváhagyását (családonként átlag 3 személyt számítva, ez összesen 22800 személy), hogy a következő öt éves terv végéig a municípiumban a román nemzetiség az összlakosság 58–60%-a legyen. Marosvásárhely, 1985. nov. 1.” (Európai Idő, Sepsiszentgyörgy, 1990. február 16.). Egy helyi román lap (Cuvîntul Liber, 1990. február 28.) szerint 1989-re a románok száma meghaladta a magyarokét.

³⁰ Sepsiszentgyörgy magyarsága (1977-ben 83%) mára állítólag szintén kisebbségbe került, de a többi székelyföldi városban is a lakosság 15–25%-a ma már román. (Magyar Hírlap, 1989. okt. 7.). Kolozsvárra csak 1989-ben 10 000 románt telepítettek be. (Romániai Magyar Szó, 1990. február 13.)

³¹ Lázár György. Bestandaufnahme und Kritik In: Der Donauraum, 1980. Nr. 4.142–176.

célozták: e politika keretében számos román többségű erdélyi települést emeltek városi rangra.³²

A hetvenes évek közepétől radikálisan felgyorsult a munkaerőnek az egykori Moldvából és Havasalföldről az erdélyi városokba és ipari központokba való betelepítése. E folyamat elősegítésére azok a román értelmiségiek, akik hajlandóak voltak magyar többségű területekre beköltözni, az illetékes minisztériumoktól 5–10 havi átlagkeresetnek megfelelő letelepedési segílyt (15–30 ezer lej) és állami lakást kaphattak, de más társadalmi rétegek betelepülését is támogatták. Ugyanakkor iskoláik befejezése után az erdélyi magyar diplomásokat, szakembereket arra kötelezték, hogy szülőföldjüktől távol, elsősorban a regáti területeken vállaljanak munkát.

Az „etnikai szétszórás” a felsőfokú oktatási intézményekben végzett magyarok esetében volt a legszembetűnőbb. A magyar pályakezdőket gyakran magyarlakta területektől távol, általában a Kárpátokon túlra helyezték. Erre az intézkedésre az a törvény adott lehetőséget, amely szerint a végzetek – szakmától függően – 3–5 évig a számukra kijelölt munkahelyen voltak kötelesek dolgozni, különben vissza kellett fizetniük az oktatásukra fordított költségeket, és elveszték diplomájukat is.

Az áttelepülések, áttelepítések méreteire jellemző, hogy – a népszámlálás adatai szerint – 1966-ban Románia mintegy 19 millió lakosa közül 6 millió más helységben élt, mint ahol született. A lakosság majdnem egyharmada tehát élete során legalább egy alkalommal lakóhelyet változtatott. Az áttelepítések pedig – különösen a kisebbségi lakosság számára – egyéni és közösségi sérelmeket okoztak. A kisebbségiek elszakadtak etnikai gyökereiktől, és gyermekeik számára megszűnt az a lehetőség, hogy anyanyelvű iskolába járjanak. Az idegen környezetben az anyanyelv használata, a nemzetiségi kultúra egyre inkább a szűken vett családi körre korlátozódott és torzult. A szétszórási politika következtében ugyanakkor a romániai magyarság földrajzi és társadalmi értelemben is egyre inkább a perifériára szorult, és ezek a szórványok váltak a felgyorsult asszimilációs folyamat első áldozataivá.

Minden korábnál súlyosabb következményekkel járhatott volna a Romániában élő kisebbségekre, köztük a magyarságra, nézve az 1988-ban új lendületet kapott „terület- és településrendezési program” – román hivatalos szóhasználattal „szisztematizálás” –, amelynek végrehajtásáért a román kormányzat életképtelennek minősített és pusztulásra ítélt mintegy nyolcezer falut. E terv – ha megvalósul – jórészt megsemmisítette volna a Románia területén történelmileg kialakult etnikai struktúrákat, és ezáltal felgyorsította volna a Romániában élő magyar és más kisebbségek beolvadásának folyamatát.

Az 1919-ben Romániához csatolt területeken élő magyar népesség lényegében a II. világháború végéig teljes rétegzettségű társadalmat alkotott, amely a nagypolgárságtól és az arisztokráciától a munkásosztályig és a parasztságig különböző osztályokat, rétegeket és csoportokat foglalt magába.

Az említett folyamatok következtében az elmúlt öt évtized alatt a romániai magyar társadalom egyre inkább kétpólusúvá vált. Az egyik pólust a magyarság többségét

³² Erdélyben 1930-ban 49 várost és 6 peremközséget, 1977-ben viszont már 112 várost és 46 peremközséget tartottak nyilván.

alkotó, egyre inkább elszegényedő ipari és mezőgazdasági dolgozók alkotják. E réteg kialakulása szoros összefüggésben van a magyar nyelvű oktatás korlátozásával, illetve megszüntetésével, valamint az élet minden területén a magyarokat sújtó hátrányos megkülönböztetéssel. A nyolcvanas évek végére a magyar nyelvű osztályok tanulóinak 70 százaléka nem tanult tovább az általános iskola befejezése után. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy szakmai képzettség megszerzésére magyar nyelven kevés lehetőség adódott – az is elsősorban a kevesebb szaktudást igénylő építészeti, állattenyésztő, sütőipari stb. szakiskolákban. Ily módon azonban megnövekedett az alacsony műveltségű és képzettségű réteg, amely nem tudott részt venni a magasabb követelményeket támaztó technikai-ipari munkában. Az ún. elit szakmákban (elektronikai, számítástechnikai, távközlési stb.) szinte kizárólag román nyelven folyt a képzés; az itt végzett magyarok pedig jórészt román többségű területeken kaphattak munkát. Így a munkásság legképzettebb rétegei is gyakran „elvesztek” a magyarság számára.

A romániai magyar társadalom másik pólusán egy egyre vékonyodó értelmiségi elit réteg helyezkedik el. Az 1956-os és az 1966-os népszámlálás társadalmi rétegekre bontott adatai szerint az értelmiségi kategóriában folyamatos a magyarság részarányának a csökkenése. 1966 óta ezzel kapcsolatban újabb adatokkal nem rendelkezünk, számos tényező és tendencia azonban e folyamat felgyorsulására utal. Ezek közé tartozik a magyar nyelvű felsőoktatás csaknem teljes felszámolása, az egyetemi felvételnél a magyar nemzetiségűeket sújtó diszkrimináció és a romániai magyar értelmiség egyre gyorsuló ütemű kivándorlása.

Az 1945 után a tulajdonviszonyokban bekövetkezett változások – földreform, államosítások, kollektívizálás –, majd az erőltetett ütemű iparosítás alapjaiban megváltoztatta a romániai magyar kisebbség társadalmi és foglalkozási struktúráját is. Megszűnt a földbirtokos és a nagypolgári réteg, és megkezdődött a romániai magyarság középrétegeinek az eltűnése is, amelyek pedig mindig fontos szerepet töltek be a nemzetiségi érdekképviseletben és a nemzeti kultúra megőrzésében. Az állami tulajdonforma egyeduralma ugyanakkor azzal a következménnyel járt, hogy megszűnt a Romániában élő kisebbségek intézményeinek anyagi bázisa, és a nemzetiségi lét fennmaradása szempontjából fontos oktatási, művelődési és érdekvédelmi intézmények közvetlenül és kizárólag az erőszakos asszimilációt folytató államhatalom kezébe kerültek.

A magyar kisebbség központilag irányított deklasszálásának része volt a romániai párt- és közigazgatási szerveknél, a gazdaságirányításban és a fegyveres testületeknél a magyar nemzetiségű vezetők felváltása román nemzetiségűekkel. (E folyamat egyre inkább kiterjedt az oktatási és kulturális intézmények vezető munkatársaira is.) Pozícióban általában csak azok maradhattak, akik hajlandók voltak nemzeti identitásuk feladására, és neofita buzgalommal szolgálták ki a hatalmat, hajtották végre a nemzetiségellenes diszkriminatív intézkedéseket.

A romániai magyarság társadalmi struktúrájában a második világháború után bekövetkezett változások egyébként fő vonalaikban megfelelnek az eltömegesedés és az alsó szinten nivelálás kelet-európai, de különösen romániai gyakorlatának. E folyamat azonban a románoknál is súlyosabb következményekkel járt a Romániában

élő nemzeti kisebbségekre, ezen belül a romániai magyarságra, nézve, hiszen – az értelmiségi és középrétegek fokozatos szűkülése következtében – a kisebbségek fokozatosan elveszítették nemzetiségi érdekeik legtöbb megfogalmazóit és képviselőit. Ha mindehhez még azt is hozzávesszük, hogy a társadalmi mobilitás a magyar nemzetiségűek között egészen szűk csatornákra korlátozódott, és a kivándorlás szintén az említett rétegek számát csökkentette elsősorban, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a romániai magyarság társadalomstruktúrájában további kedvezőtlen változásokkal kell számolnunk.

A romániai magyarság helye az ország politikai és jogi rendszerében

A Romániában élő magyarok politikai-jogi helyzetét az általános romániai politikai és joggyakorlat határozza meg, amelyet a magyar kisebbség éppen aktuális hatalmi megítélése befolyásol, szoros összefüggésben az etnikai beolvastás általános stratégiájával.

A háborút közvetlenül követő években meglehetősen ellentmondásosan alakult a Romániában élő kisebbségek, elsősorban a magyarok és németek helyzete. Nem sokkal azután, hogy 1944 őszén Észak-Erdélyben – a magyarok ellen elkövetett atrocitások miatt – átmenetileg bevezették a szovjet katonai közigazgatást, létrehozták a Kisebbségi-Nemzetiségügyi Minisztériumot (1944. november 14-i 575. sz. törvény)³³, amelynek legfontosabb tevékenységi területeit az 1945. január 5-én megjelent 7. sz. törvény három pontba foglalta össze: a) A román állam területén élő nemzetiségek helyzetéből fakadó kérdések tanulmányozása és ezek nyilvántartása; b) E kérdéseknek a kidolgozás alatt álló nemzetiségi statutum elveinek megfelelő megoldása jogi, közigazgatási és politikai tekintetben; c) Az együttélő nemzetiségek egész társadalmi életét érintő intézkedések végrehajtásának ellenőrzése és felügyelete.³⁴

A II. világháború utáni időszak fontos állomása volt az 1945. február 6-án kelt 86. sz. törvény, közismert nevén Nemzetiségi Statútum, amely azon túl, hogy fajra, nemzetségre, anyanyelvre és vallásra való tekintet nélkül valamennyi állampolgár jogegyenlőségét kimondta, kollektív jogokat is biztosított – elsősorban a nyelvhasználat kérdésében – azokon a területeken, ahol a lakosságnak legalább 30%-a egy közös, nem román nyelvet beszél.³⁵ Ez a törvény alapvető tételes jogi változást jelentett a két világháború közötti időszakhoz képest.

Az 1945–47 közötti korszak nemzetiségi politikájának ellentmondásos jellegét tükrözi, hogy az említett pozitív jogi fejleményekkel egyidejűleg számos olyan intézkedést is foganatosítottak, amely diszkriminatív módon érintette a Romániában élő

³³ Monitorul Oficial, 1944. november 14.

³⁴ Monitorul Oficial, 1945. január 7.

³⁵ A nemzetiségi politika három éve a demokratikus Romániában. A Nemzetiségi Minisztérium kiadása. Bukarest, 1948. p. 5–8.

magyarságot és az országban élő többi kisebbséget. Ezek közé tartozott az „idegen vagyonok” kisajátításával kapcsolatos 1945. február 9-i keltezésű törvény,³⁶ amelynek következtében 30 ezer magyar nemzetiségű román állampolgárt fosztottak meg ingó és ingatlan vagyonától. E törvény, illetve végrehajtási utasítása egyébként ellentétben állt Románia nemzetközi kötelezettségeivel és a nemzetközi joggal.³⁷

A Groza-kormány 1945. március 6-i megalakulása és vele az Országos Demokratikus Arcvonal nevű pártkoalíció hatalomra kerülése után, a hivatalos megnyilatkozások a magyar, zsidó, szerb, ukrán, szlovák és más kisebbségek helyzetének megnyugtató rendezését ígérték. Ennek szellemében – és a korábban megindult folyamatok folytatásaként – született meg a 630/1945. számú, augusztus 6-án megjelent törvény,³⁸ mely a Nemzetiségi Statútum egyes rendelkezéseit részletesebben kifejtette. Ezek a jogszabályok egyrészt tiltották az etnikai, nyelvi és felekezeti hátrányos megkülönböztetést, másrészt megteremtették a nemzetiségi kollektív jogok néhány alapintézményét: rendelkeztek az anyanyelvhasználat jogáról a magán- és közéletben, az állami hivatalok kötelezettségeiről e téren, a nemzeti kisebbségek állami és felekezeti iskoláiról és azoknak a többségi iskolákkal való egyenlő kezeléséről.

A demokratizálódó Romániában a kisebbségek is létrehozták saját politikai szervezeteiket. A magyarság aktivizálódását jelezte, hogy 1944. október 16-án a Romániai Magyar Dolgozók Szövetségének utódjaként Brassóban megalakult a baloldali irányvonalú Romániai Magyar Népi Szövetség (MNSZ), amely valamennyi romániai magyar képviselőjeként kívánt a politikai életben szerepelni.³⁹ A Magyar Népi Szövetség 1946. július 3-i nemzetiségi törvénytervezete⁴⁰ a Nemzetiségi Statútumnál szélesebb körben határozta meg a kisebbségek jogait, e tervezet azonban – az adott politikai viszonyok között – nem válhatott a román jogrendszer részévé. Az 1945-46-ban létrejött jogi alapokon mégis fellendülés következett be a romániai kisebbségek kulturális és szervezeti életében. Magyar és jiddis nyelven államilag támogatott színházak jöttek létre; anyanyelvi iskolák kezdték meg működésüket az ország legkisebb nemzetiségei – köztük Románia történelmében első ízben olyan közösségek, mint a törökök és tatárok – számára.

1945. március 6-a után azonban számos vonatkozásban nem alakult olyan kedvezően a Romániában élő kisebbségek helyzete, ahogy azt a Nemzetiségi Statútum rendelkezései és Groza miniszterelnök nyilatkozatai ígérték. Egyrészt az alsóbb állami vagy

³⁶ Monitorul Oficial, 176. sz. 1945. február 10.

³⁷ Az idegen vagyonok kérdéséről, valamint az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Intézet (CASBI) működéséről bővebben: A Groza-kormány kisebbségpolitikájának mérlege. Párttörténeti Intézet Archívuma. 274–10/74., valamint Balogh Sándor: A Groza-kormány nemzetiségi politikájának történetéből. (1945–1946). In: Tanulmányok Erdély történetéről. (szerk.: Rácz István). Debrecen, 1988. Csokonai Kiadó. p. 181–194.

³⁸ Monitorul Oficial, 176. sz. 1945. augusztus 6.

³⁹ A Magyar Népi Szövetség történetéről lásd: Lipsey Ildikó: A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája, A Magyar Népi szövetség 1944–1953. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1988. valamint Tóttóssy Istvánná: A Romániai Magyar Népi Szövetség története. Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest, 1984.

⁴⁰ A Magyar Népi Szövetség százas intéző bizottsága elé került tervezet a nemzetiségi jogok szabályozásáról. In: A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. A nemzetiségi jog fejlődése a népi demokratikus Romániában. (1944. szeptember 2. – 1948. április 13.) Joó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal. Budapest, 1983. Kossuth Könyvkiadó. 1983. p. 130–140.

közigazgatási hatóságok gyakran nem hajtották végre a kormány rendelkezéseit. Különösen az erdélyi közigazgatásban volt erős azoknak a nacionalista erőknek a befolyása, melyek bojkottálták az új nemzetiségi politika végrehajtását. Másrészt a Groza-kormány hatalomra jutása után is jó néhány olyan jogszabály született Romániában, amely konkrét sérelmeket tartalmazott az országban élő kisebbségekre nézve. 1946 őszéig gyakorlatilag folytatódott az erőszakos behívások, besorozások, és fennmaradtak a munka- és internálótáborok, amelyekben különösen nagy számban voltak bűnvádi eljárás nélkül magyar nemzetiségű román állampolgárok.⁴¹

Az 1945. március 23-án megjelent földreformtörvény⁴² szintén tartalmazott néhány olyan jogszabályt, amely a kisebbségeket súlyosan érintette.⁴³ A földreformtörvénynek, illetve végrehajtásának a kisebbségekre nézve hátrányos következményeit bizonyítja az az adat is, amely szerint – egész Romániát 100%-nak véve – a kisajátítás által érintett személyek 94,6%-a és a kisajátított földterületek 49,0%-a a történelmi Erdélyre és a Bánságra esett.⁴⁴

Ugyancsak sérelmes volt a romániai magyarokra nézve az 1945. április 2-i keltezésű 261. sz. ún. állampolgársági törvény,⁴⁵ amely csak azoknak az észak-erdélyi lakosoknak ismerte el a román állampolgárságát, akiknek 1940. augusztus 30-án Romániában állandó lakóhelyük volt, és akik az akkor érvényben lévő törvények értelmében román állampolgársággal rendelkeztek. Az állampolgárság kérdésének megnyugtató rendezésére csupán 1947 közepén – a május 30-i 162. sz. törvénnyel – került sor. Addig azonban több százezer magyar nemzetiségű személy, aki nem tudta román állampolgárságát okiratszerűen igazolni, nem juthatott álláshoz, elveszítette a vagyona feletti rendelkezés jogát, nem kapta meg korábban megszerzett járandóságát – fizetését, illetve nyugdíját –, sőt bármikor kiutasíthatták Romániából.⁴⁶

Súlyos következményekkel járt a romániai magyarságra nézve jelentős gazdasági erőt képviselő szövetkezeti hálózatának felszámolása is. Az 1947 nyarán bekövetkező összevonás folytán a magyar szövetkezetek vagyona a Román Nemzeti Szövetkezeti Intézet (INCOOP), illetve a megyei szövetségek kezébe került.⁴⁷ Ezek az intézkedések – a magán- és egyházi tulajdon kisajátításával (földreform, államosítások) együtt – végérvényesen felszámolták az erdélyi magyarság esetleges kisebbségi autonómiájának gazdasági alapjait is.

Már 1945–46 folyamán sokan felfigyeltek a román nemzetiségi politika elvei – mindenekelőtt Petru Groza miniszterelnök nyilatkozatai – és gyakorlata közötti ellentmondásokra. Az ellentmondások egyik oka az, hogy az elvi nyilatkozatokból általában nem derült ki, hogy a román nemzetiségi politika központi kérdése az erdélyi

⁴¹ Bővebben Csátári Dániel: Román-magyar kapcsolatok. Budapest, 1958. Kossuth Könyvkiadó. p. 197., valamint Balogh Sándor: A Groza-kormány nemzetiségi politikájának történetéből. p. 183–184.

⁴² Monitorul Oficial, 187.1945. március 23.

⁴³ A földreform törvénnyel kapcsolatos kisebbségi sérelmekről: Párttörténeti Intézet Archívuma 274–10/74.

⁴⁴ Comunicare Statistică. București, 1947.17. 6. táblázat.

⁴⁵ Monitorul Oficial, 1945. április 4.

⁴⁶ Az állampolgársági törvény részleteiről: A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. p. 45–50., valamint Párttörténeti Intézet Archívuma 274–10/74.

⁴⁷ Új Magyar Központi Levéltár. XIX-Y-1-a. IV./131–60

magyarság állampolgársági, vagyis egyéni emberi és polgári szabadságjogainak a megvalósítása-e, vagy ezen túlmenően a nemzetiségnek a kollektív jogait is biztosítani kívánják. Az 1945–47 közötti időszakban a magyar nemzetiség rendelkezett bizonyos kollektív jogokkal, ugyanakkor az állampolgári jogok tekintetében is maradtak még komoly megoldásra váró feladatok.

A dichotómia másik oka az, hogy a pozitív jogi keretek – elsősorban a Nemzetiségi Statútum – csak a békeszerződések aláírásáig érvényesültek, hiszen Románia esélyeit a béketárgyalásokon a nemzetiségi feszültségekkel terhes belpolitikai helyzet esetleg rontotta volna. S bár – mint említettük – a magyar–román határ kérdése nem a béketárgyalásokon dőlt el, azzal, hogy Románia 1947. február 10-én Párizsban aláírta a békeszerződést, megszűnt az a külső és belső kényszer, amely a kormányzatot a nemzetiségi kérdés rendezésére ösztönözte.

A kialakult helyzet ellentmondásos jellegét jól tükrözi az a tény is, hogy a Magyar Népi Szövetség a Nemzetiségi Statútumban és a hozzákapcsolódó jogszabályokban, valamint Petru Groza miniszterelnök ígéreteiben elegendő garanciát látott a nemzetiségi probléma megoldására, a Romániában élő nemzeti kisebbségek egyenjogúságának biztosítására, ezért százas intézőbizottsága a párizsi békekonferencia előtt úgy nyilatkozott, hogy ellenzi Erdély megosztását. S bár a nagyhatalmak döntésében e deklaráció nem játszott szerepet, a román vezetők számára állandó hivatkozási alappá vált.

1947–48 folyamán – a történelmi pártoknak a hatalomból való kiszorításával, a király lemondásával – Romániában is megkezdődött a demokratikus intézmények felszámolása, illetve formálissá tétele. A támadások nem kerülték el az RKP szövetségének tartott, de 1945–47 között viszonylag önálló hatalmi tényezőként szereplő MNSZ-t sem. 1947 folyamán átszervezték – a Román Kommunista Párt iránt elkötelezett személyekkel váltották fel – központi és megyei vezetőségeit, és legfontosabb intézményeit Kolozsvárról Bukarestbe költöztették. Ezekkel az intézkedésekkel gyakorlatilag lehetetlenné vált a szervezetnek még a hatékony érdekvédelmi tevékenysége is. Ebben az időszakban egyébként az erdélyi magyarság számos nagy múltú intézményét is felszámolták: többek között az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet, az Erdélyi Tudományos Intézetet, az Erdélyi Múzeum Egyesületet, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet.

A Román Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egy részének fúziójából megalakult Román Munkáspárt (RMP) 1948. december 12-én hirdette meg nemzetiségi politikájának új irányelveit.⁴⁸ Az osztályharc fokozódásának jegyében a pártdokumentum a kétfrontos küzdelem szükségességére hívta fel a figyelmet: bírálta egyrészt a román részről megnyilvánuló magyarellenes és antiszemita magatartást, másrészt fellépett az egyes nemzetiségek részéről tapasztalható elszigetelődési kísérletek ellen. A határozat azonban meglehetősen ellentmondásos volt, mivel a nyelvi egyenjogúságot tekintette a legfőbb elérendő célnak, ami pedig még a kulturális jog-egyenlőségnek is csupán egyik tényezője. Az osztályharc fokozódásának ürügyén ugyanakkor az RMP megkezdte a magyar értelmiség elleni hadjáratát.

⁴⁸ A Román Munkáspárt Központi Vezetősége Politbürojának határozata a nemzeti kérdéstről, h.n. 1948., illetve Igazság, 1948. december 15.

1948–1950 között került sor a párttagság „osztályharcos alapon történő felülvizsgálatára”, verifikálására, ennek során a magyar nemzetiségű párttagokat – a párton belüli arányuknál jóval nagyobb számban – zártak ki a Román Munkáspártból. 1949–1951 között koholt vádak alapján letartóztatták és elítélték a Magyar Népi Szövetség több vezetőjét, valamint a romániai magyarság politikai, gazdasági, kulturális és egyházi életének számos irányítóját. A letartóztatottakat – miként a román nemzetiségűeket is – többéves kényszermunkára ítélték, és a Duna-delta haláltáboraiába internálták. 1953-ban – a román belpolitikában bekövetkezett változások törvényszerű következményeként – miután tevékenységét lehetetlenné tették, a Magyar Népi Szövetség feloszlatta önmagát.

A romániai magyarság helyzetét meghatározó tételes jogszabályok változását a továbbiakban főként az alkotmányok megfelelő szövegrészeinek változásán követhetjük nyomon. A háború utáni Románia három alkotmányának (az 1948., az 1952. és az 1965. évi) nemzetiségekre vonatkozó megfogalmazásai sok hasonlóságot mutatnak, de magukon viselik az adott kor sajátos történelmi jegyeit is.

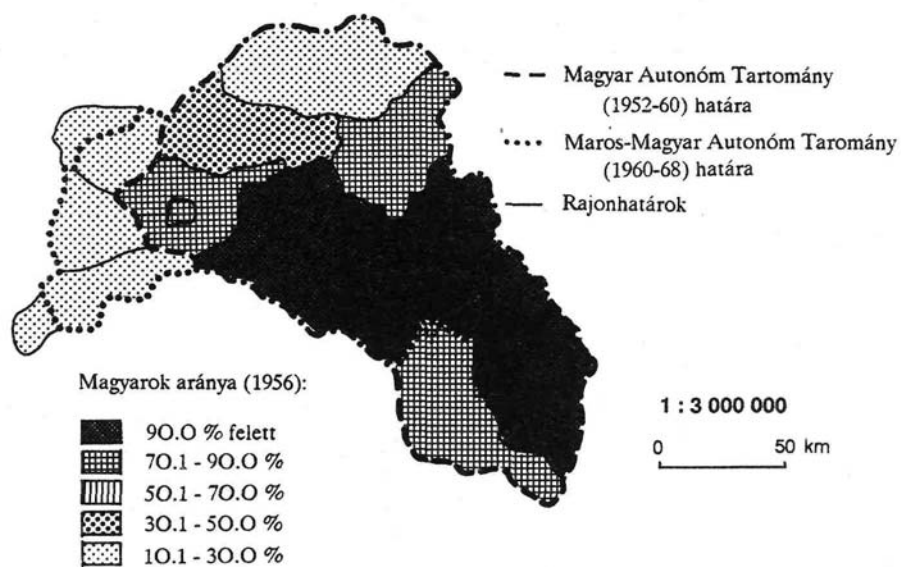
Az 1948. április 13-án elfogadott alkotmány⁴⁹ általánosságban biztosította ugyan valamennyi kisebbség számára a legfontosabb állampolgári szabadságjogokat, és – a későbbi alkotmányokkal ellentétben – az anyanyelvi oktatás szervezésének a jogát minden fokon, de az anyanyelv használatának számos kérdését (pl. a kisebbségi nyelvhasználat a közintézményekben) nem rendezte egyértelműen. A megoldatlan problémák, valamint a továbbra is érvényben levő Nemzetiségi Statútum és az alkotmány egyes ellentmondásai alapul szolgálhattak a kollektív kisebbségi jogok további csorbításához.

Az 1952. szeptember 24-én kihirdetett alkotmány⁵⁰ a kisebbségek számára lényegében ugyanazokat a jogokat biztosította, mint az 1948-as alaptörvény, bár az utóbbi az anyanyelvi oktatás szervezésének joga helyett csupán az oktatáshoz való jogot mondta ki. Az 1952-es alkotmány új eleme volt viszont, hogy a döntően magyarlakta Székelyföldön – Marosvásárhely központtal – létrehozta a Magyar Autonóm Tartományt, amelynek határain belül a romániai magyarság mintegy 35%-a élt. A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása feltehetőleg kettős célt szolgált. Egyrészt a román vezetők ily módon is igyekeztek előkészíteni a Magyar Népi Szövetség felszámolását, hiszen azt akarták bizonyítani, hogy ahol ilyen nemzetiségi vívmányok születhetnek, nincs szükség nemzetiségi érdekképviseleti szervre. Másrészt a román politika valószínűleg úgy ítélte meg, hogy elsősorban a román-magyar határ mentén, valamint a Kolozsvár környékén található magyarlakta településeket kell gyengíteni – akár a román-magyar határtól távol eső székelyföldi magyarság átmeneti megerősítésének árán is. (Ekkor költöztettek át számos kulturális intézményt Kolozsvárról Marosvásárhelyre.)

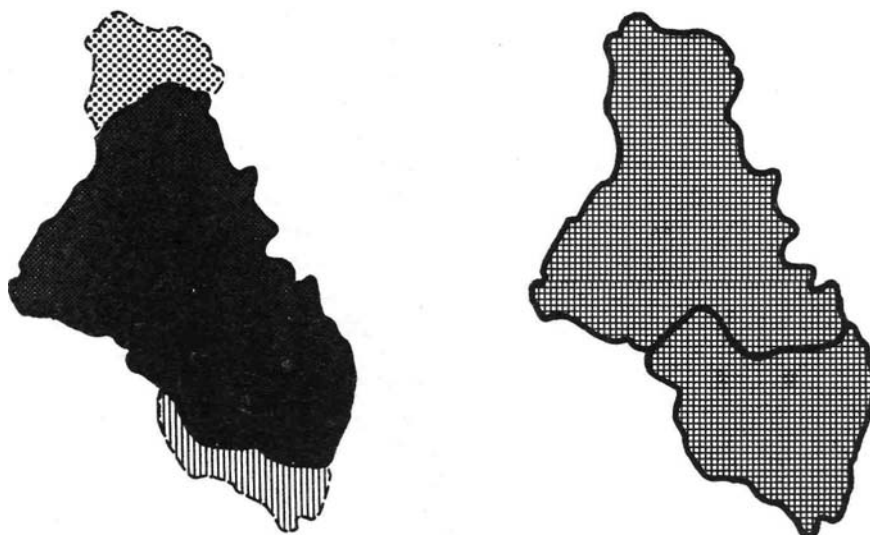
A Magyar Autonóm Tartomány létrehozásának – amint a későbbi eseményekből erre következtethetünk – csak átmeneti szerepet szántak. Ezt bizonyítja – többek között – az is, hogy a tartomány sajátos helyzetét szabályozó Statútum kidolgozására nem került sor. A tartomány létezésére hivatkozva ugyanakkor a Magyar Autonóm

⁴⁹ Monitorul Oficial, 87. 1948. április 13.

⁵⁰ A Román Népköztársaság Alkotmánya. Bukarest, 1952. Az RMP kiadványa.

Tervezett Hargita megye (1968) Megvalósult Hargita és Kovászna megye (1968)

A SZÉKELYFÖLD KÖZIGAZGATÁSI ÁTSZERVEZÉSE: 1952, 1960, 1968

Tartomány határain kívül élő magyar lakosságot számos alapvető kisebbségi jogától fosztották meg (kétnyelvű táblák felszámolása, közigazgatási nyelvhasználat korlátozása). 1960-ban pedig – a közigazgatás átszervezésének ürügyén – tisztán román lakosságú területek hozzácsatolásával és több homogén magyarlakta járás (rajon) elcsatolásával a tartomány etnikai összetételét megváltoztatták.⁵¹ Az így megalakult Maros–Magyar Autonóm Tartományban a magyarság számaránya a korábbi 77,3%-ról 62%-ra csökkent.

A Maros–Magyar Autonóm Tartományt végül az 1/1968. sz. törvény számolta fel formailag is.⁵² Az új közigazgatási törvény értelmében a megyék és községek határait úgy állapították meg, hogy kompakt magyar településeket szakítottak le hagyományos központjaiktól: a vegyes lakosságú vidékeken pedig mindenütt biztosították a román többséget.

A ma is érvényben lévő, időközben többször módosított alkotmányt 1965. augusztus 21-én fogadta el a Nagy Nemzetgyűlés.⁵³ Ez az alaptörvény három helyen említi a kisebbségeket. A 2. szakasz egyik bekezdése szerint az ország dolgozói „nemzetiségi különbség nélkül építik a szocialista társadalmi rendet.” A 17. szakasz szerint: „Románia Szocialista Köztársaság állampolgárai nemzetiségre, fajra, nemre vagy vallásra való tekintet nélkül egyenlő jogokat élveznek a gazdasági, politikai, jogi és társadalmi élet minden területén.”

A sajátos nemzetiségi jogok körét az alkotmány 22. szakasza fogalmazza meg. „Románia Szocialista Köztársaságban az együttélő nemzetiségeknek biztosítva van az anyanyelv szabad használata, továbbá könyvek, újságok, folyóiratok, színházak és a minden fokú oktatás a saját nyelvükön. Azokban a területi-államigazgatási egységekben, amelyekben a román lakosságon kívül más nemzetiségű lakosság is él, minden szerv és intézmény, szóban és írásban az illető nemzetiség nyelvét is használja és tisztviselőket nevez ki ezek soraiból, vagy más olyan állampolgárok közül, akik ismerik a helyi lakosság nyelvét és életmódját.”

Az alkotmány idézett megfogalmazásai kevésbé konkrétak, mint a Nemzetiségi Statútum szövege, mely jogszabály egyébként – formálisan – továbbra is érvényben van, de a gyakorlatban nem érvényesül. Részletesebb szabályozást az alacsonyabb jogszabályok csak néhány jelentéktelen ponton nyújtanak. (Pl. a néptanácsok szervezetről szóló 57/1968. sz., illetve a 28/1978. sz. nevelés- és oktatásügyi törvény.)

A jogi szabályozásnak az 1940-es évek végétől szűkülő kerete egy változó, de irányzatában a kisebbségek számára mind kevesebb lehetőséget biztosító politikai feltételrendszerbe illeszkedett bele. Ez utóbbi állításnak az sem mond ellent, hogy a román politika a kisebbségeknek esetenként átmeneti engedményeket tesz, amelyek megtörik beolvasztásuk egyre gyorsuló folyamatát. A román nemzetiségi politika igazi természetének bizonyítására ezért az alábbiakban a kisebbségekkel kapcsolatos román magatartás dichotómiáit mutatjuk be. Egyrészt a hivatalosan deklarált, felszíni állásfoglalások mögött, illetve alatt létezik egy ún. második politikai vonal, amely a nemzetiségi politikát a hatalom tényleges szándékainak megfelelően érvényesíti. A

⁵¹ Előre, 1960. december 24.

⁵² Buletinul Oficial, 1965. február 17.

⁵³ Buletinul Oficial, I. 1965. augusztus 21.

hivatalos politika néha – főként nemzetközi okokból – verbálisan, taktikai megfontolásokból átmenetileg fékezni kénytelen a „második vonal” túlságosan nyilvánvaló érvényesülését, de csak olyan mértékben, hogy a tényleges nemzetiségpolitikai gyakorlat ne szolgáltatson kirívó tényeket a felszíni vonal megcáfolására. Ez az oka annak, hogy súlyos kisebbségellenes intézkedést ritkán hoznak olyan romániai események előtt, amelyeknek széles vendégtáboruk lehet.

A román nemzetiségi politikának – az ötvenes évektől érvényesülő – további lényegi vonása az, hogy az alaptendenciaként állandóan létező kisebbségellenesség mellett – általában valamilyen külső vagy belső fenyegetettség hatására – a román vezetőség egyes területeken olyan intézkedéseket hoz, amelyek a kisebbségek szemében a fennmaradás esélyét növelik. A restriktív hullámok után bekövetkező ún. stabilizációs szakaszok a kisebbségek számára gyakran azt az illúziót keltik, hogy a szűkebbre vont körben is vannak lehetőségeik; a szigorú üldözések után a viszonylag kis engedmények is felértékelődnek, és a fennmaradás illúzióját kelthetik számukra. A feszítés–lazítás politikájának e kettőssége különösen szembetűnő 1956, valamint 1968 után.

A román politika rendkívüli veszélyként értékelte az 1956-os magyarországi forradalmat és az azzal rokonszenvező erdélyi tüntetéseket; a vezetők egyrészt saját rendszerüket féltették, másrészt Románia területi egységéért aggódtak. A magyarországi forradalom leverése után Erdélyben letartóztatások kezdődtek, 1957 januárjában az egész romániai magyarságra kiterjesztették a revizionizmus vádját, majd ezt követően számos magyarellenos intézkedést foganatosítottak. Ekkor kezdték meg a magyar tan nyelvű iskolák egyesítését román tanintézetekkel. Közben – mintegy ellentételezésként – párthatározat rögzítette, hogy az egyetemekre magyar nyelven is lehet felvételizni, és néhány új magyar nyelvű folyóirat megjelenését is engedélyezték.

A román nemzetiségi politika gyakorlatában 1968 után bekövetkezett módosulás is mindenekelőtt nemzetközi politikai tényezők következménye volt. A Varsói Szerződés öt tagállamának csehszlovákiai bevonulása és az attól való román távolmaradás arra készítette a román vezetőket, hogy szorosabbra vonják a belső erőket, és megnyerjék – többek között – a nemzeti kisebbségek támogatását is. Ennek érdekében 1968 novemberében – párthatározattal – létrehozták a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsait; e szervezeteket azonban kizárólag csak tanácskozási joggal ruházták fel. A Romániai Magyar Dolgozók Tanácsának alapszabályzatát sohasem dolgozták ki, vezetőségét a kormány nevezte ki. Megalakulásakor a tanács munkájában a romániai magyar kisebbség legjelentősebb képviselői is részt vettek, akik a nemzetiség sorsát érintő számos kérdést (anyanyelvhasználat kérdése, a magyar nyelvű oktatás kritikus helyzete, stb.) felvetettek az üléseken. 1971 és 1974 között azonban a tanácsot egyáltalán nem hívták össze, közben az irányító testület személyi összetételét is megváltoztatták; a magyar értelmiség prominens személyiségeinek egy részét kihagyták. 1974-től kezdve az ülések kizárólag román nyelven folytak, és a sajátos nemzetiségi problémák gyakorlatilag lekerültek a napirendről. Egyre inkább kidomborodott a tanácsok „kirakatjellege”. A nyolcvanas évektől már kizárólag csak akkor hívták össze, ha a külföld előtt volt szükség az egységes fellépés demonstrálására. Az utóbbi évek

román–magyar vitáiban a Ceausescu-vezetőség arra kötelezte a tanácsot, hogy a hivatalos román álláspontot képviselje.

Az átmeneti engedményekkel párhuzamosan Románia vezetői már 1972-ben az RKP országos konferenciáján nyilvánosságra hozták a kisebbségek rövid távú beolvasztásának – román terminológiával a nemzeti homogenizálásnak – a tételét.⁵⁴ Ezzel a romániai kisebbségek beolvasztásának gyakorlata határozott formát öltött, bár a hetvenes években még ügyeltek arra, hogy a nemzetiségi politika tényleges szándékait esetenként taktikai lépésekkel ellensúlyozzák.

A hetvenes évektől a romániai politikai rendszer egyik sajátosságává vált, hogy a pártdokumentumok, amelyek egyre inkább a pártfőtitkár megnyilatkozásait jelentették, meghatározó szerepet játszottak a társadalmi és állami élet minden területén, így a nemzetiségi politikában is. Romániában – minden más kelet-európai államnál nyilvánvalóbban – megtörtént a párt és az állam szervezeti összeolvadása és a párt döntéseknek jogszabályként való alkalmazása. A jogszabályok mellett, amelyek általános megfogalmazásuk következtében többféle értelmezésre adtak lehetőséget, normatív szerepet kaptak az általában szóban közölt titkos utasítások, mivel ezeknek a törvénytelen ségeknek a bizonyítása szinte lehetetlenné vált.

A kisebbségek helyzetének súlyosbodását mutatta, hogy a hetvenes évek elejétől megjelentek a nyíltan diszkriminatív törvények, amelyek szembenálltak az alkotmányban rögzített jogegyenlőséggel. Ilyen jogszabály volt az Államtanács 225/1974. sz. december 6-i törvényerejű rendelete,⁵⁵ amely megtiltotta, hogy román állampolgár elsőfokú rokonain (gyerekein, szülein, testvérein és házastársán) kívül bármely más idegen állampolgárt elszállásoljon. Az elszállásolási rendelet elsősorban az erdélyi rokonlátogatásra utazó magyarok számának csökkentésére irányult, és nyilvánvaló célja a magyarországiakkal – és általában a kisebbségek anyanemzetével – való személyes kapcsolatok korlátozása volt.

Minden kisebbséget érintő jogszabály volt a román Államtanácsnak az oktatási intézmények szervezeti felépítéséről szóló 273/1973. sz., május 13-i törvényerejű rendelete is.⁵⁶ Eszerint azokban „a községekben, amelyekben az együttélő nemzetiségek nyelvén oktató” általános iskolák működnek, illetve az „együttélő nemzetiségek nyelvén oktató liceumokban” – a tanulók számától függetlenül – román tanítási nyelvű tagozatokat vagy osztályokat kell szervezni. Ugyanez a rendelet azt is megszabta, hogy az „együttélő nemzetiségek nyelvén oktató” általános iskolák osztályainak létszáma legalább 25 fő, a liceumi osztályoké pedig 36 fő legyen; ennél kisebb létszámú osztályok működéséhez a Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium külön jóváhagyása kellett. Ez a megfogalmazás értelemszerűen a nemzeti kisebbségek nyelvén tanuló diákokat sújtotta.

A hetvenes évek végére teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy Romániában egy egyre fokozódó asszimilációs folyamat zajlik, amelynek kezdeti fázisait számtalan rejtett vagy nyílt politikai-törvényhozói fogás, sztereotip jelszórendszer és látszatengedmény

⁵⁴ A Román Kommunista Párt Országos Konferenciája. 1972. július 19–21. Bukarest, 1972. Politikai Könyvkiadó.

⁵⁵ Buletinul Oficial, 154. 1974. december 9.

⁵⁶ Buletinul Oficial, 67. 1973. május 13.

alkotta. A nyolcvanas évek elejétől azonban az esetenkénti taktikai ellentételezések is elmaradtak, és nyíltan diszkriminatív törekvések és intézkedések fémjelezték a nemzeti kisebbségek beolvasztására irányuló politikát.

A hetvenes évek voluntarista politikai és gazdasági döntéseinek nyomán Romániában az élet minden területére kiterjedő válság alakult ki, amely a nyolcvanas évekre végérvényesen eltüntette a normális társadalmi lehetőségek bármiféle nyomát. A kisebbségek intézményrendszerének felszámolása tehát olyan időszakban gyorsult fel, amikor Romániában már semmi sem szavatolta az emberi jogokat, annak ellenére, hogy Románia is aláírta a Helsinki Záróokmányt. E kötelezettségek propagandisztikus deklarálásával párhuzamosan azonban megkezdték a rendelkezések végrehajtásának szabotálását.

A válság körülményei között minden korábbinál erőteljesebben folyt a nemzeti tényezőnek, mint integrációs ideológiai hatóerőnek a felhasználása. A nemzeti ideológiának ez a hulláma általában kifejezetten államnacionalista jellegű, a nemzet fogalma kirekesztőleges volt, és elsősorban a társadalmi feszültségek levezetését szolgálta. Ebben a helyzetben a Romániában élő magyarok a felhalmozódott nehézségek „bűnbakjának”, a közvetlen veszélyek forrásának a szerepét kapták. Könyvtármýira tehető az a történeti és szépirodalom, amely – kihasználva a román–magyar viszonyok történelmi múltban és a közelmúltban valóban létező konfliktushelyzeteit – a magyarok történelmi bűnösségét igyekezett bizonyítani.

A nyolcvanas évek romániai helyzetének megítélésében azt is kiindulópontként kell kezelni, hogy a személyi hatalom abszolút jellegű volt, és a vele szemben lappangó ellenzékiesség legfeljebb a nemzeti-nemzetiségi kérdésben volt szolidáris vele. Mivel tehát a hatalom viszonylagos és egyedüli tömegbázisa a többségi nacionalizmusra épült, és ebben a tekintetben a kisebbségek eleve megbízhatatlannak minősültek, a hatalom ellenzéknek tekintette őket. Ez a vád azonban szinte kizárólag a magyarság ellen irányult, hiszen a zsidóság nagyrészt kivándorolt, és jelentős ütemben folyt a romániai németesség exodus is, míg a többi kisebbség – kisebb lélekszáma és anyaországuk érdektelensége miatt – a román vezetők szemében nem jelentett potenciális veszélyforrást.

Ilyen körülmények között a romániai magyarságnak azzal kellett szembenéznie, hogy az állam minden eszközzel az 1972-ben meghirdetett „nemzeti homogenizálási program” végrehajtására törekszik, hiszen gyakorlatilag ez volt az egyetlen terület, ahol jelentős eredményeket mondhatott magáénak.

A társadalom „homogenizálódásának” bizonyítékeként a politikai szóhasználatból észrevétlenül eltörölték „az együttélő nemzetiségek” terminológiát, amelyet a „magyar nemzetiségű román”, illetve a „magyarul beszélő román” kifejezésekkel váltottak fel. Magában a terminológiában is egy rendkívül szélsőséges asszimilációs program jutott kifejezésre, amely az alábbi feltételezést fogalmazta meg: a dolgok természetes rendje szerint minden román állampolgárnak román nemzetiségűnek, de legalábbis román anyanyelvűnek kell lennie.

A nyolcvanas évek romániai nemzetiségi politikájának új fejleményévé vált, hogy a kisebbségi kérdést a román kormány egyre inkább állambiztonsági-rendőri problémának tekintette, így kezelése az állambiztonsági szervek kompetenciájába tartozott. A

rendőri-biztonsági szervek céltudatosan üldözték a magyar nemzetiség fórumait, a kisebbségi jogok szószólóit. Ezzel egyidejűleg a Ceaușescu-rendszer egyre gyorsabb ütemben számolta fel a még létező kis számú kisebbségi intézményt és szűkítette az anyaországgal fenntartott kapcsolatok lehetőségeit.

A nyolcvanas évek asszimilációs törekvéseinek elsődleges célpontja az anyanyelvi oktatás lett, hiszen az iskolás korú gyermekek és fiatalok elrománosítása rendkívül megkönnyítette az etnikai szempontból „egységes Románia” megteremtéséhez vezető utat. A nyolcvanas évek végének intézkedései – román anyanyelvű pedagógusok kihe-lyezése a nemzetiségi osztályokba, magyar nemzetiségű osztályok román többségű területekre helyezése stb. – arra utaltak, hogy a Ceaușescu-rendszer a nemzetiségi oktatás közeli felszámolására készült.

A „homogenizációs politika” nyolcvanas évekbeli szakaszának totalitását jól jellemzi, hogy olyan területekre is kiterjedt, amelyeknek az elmúlt negyven évben sikerült megőrizniük viszonylagos autonómiájukat; a beolvasztási törekvések legújabb céltábláivá a kisebbségi egyházak, valamint a hagyományos faluközösségek váltak. A román nyelvű liturgia erőszakos elterjesztése annak a folyamatnak a kezdetét jelent-hetett volna a magyar jellegű római katolikus egyházban, amely az oktatási és kulturális intézmények egyesítésével és tagozatosításával az anyanyelvi művelődési intézményrendszer csaknem teljes felszámolásához vezetett.

Románia monolitikus, erősen központosított, személyi uralomra épülő politikai rendszere nem tette lehetővé a civil társadalom önszerveződését, tényleges csoport- vagy szervezeti autonómiák, érdekképviseletek kialakulását. A nyolcvanas évek közepéig azonban a román politika látható módon törekedett arra, hogy az ország legfelső vezető testületében a nemzetiségek számarányuknak megfelelő „képviselést” kapjanak. Ez azonban nem jelentett számukra igazi beleszólást a román közéletbe. Az arányos képviselő már eleve kétségessé tette a kisebbségek érdekeinek érvényre jut-tatását. A kisebbségi érdekképviselet lehetőségét tovább gyengítette, hogy a nemzetiségek képviselőinek egy része legfeljebb csak származását tekintve tartozott a nemzeti kisebbségekhez, de igazi közösséget nem érzett velük. Valójában nem is érezhetett, mivel társadalmi felemelkedésének általában éppen ez volt az előfeltétele.

Az arányosság elvét már a legfontosabb állami és pártapparátusok állományában sem vették figyelembe. Így szinte nem beszélhettünk nemzetiségi részvételről az állam-biztonsági szervek, a rendőrség, a hadsereg magasabb parancsnoki állományában, sőt tisztikarában, tiszthelyettesei között, de még polgári alkalmazottainak körében sem. Természetesen egy-egy esetben előfordulhattak kivételek, főként az 1965-öt megelőző időkből. A hetvenes évek elejétől azonban a fegyveres testületekben magasabb rangot elért nemzetiségieket fokozatosan a Kárpátokon túlra helyezték át, majd nyugdíjazták vagy eltávolították a testületektől. Szintén a numerus nullus valósult meg a Külügy-minisztériumban és a diplomáciai apparátusban, amelybe bekerülni nem román nemzetiségűnek szinte lehetetlen volt.⁵⁷

Romániában regionális szinten sem volt lehetőség a nemzeti kisebbségek érdekeinek képviseletére. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a román politikai

⁵⁷ Barabás Béla: A romániai magyar nemzetiség képviselőinek részvétele az ország vezetésében. Kézirat. 1989. MKI.

rendszer sajátosságai, a speciális alá-fölérendeltségi viszonyok bármiféle – akár regionális – „különérdek” érvényre jutását megakadályozták.⁵⁸ A román vezetők azonban még így is arra törekedtek, hogy a magyar többségű területeken is egyre több román nemzetiségű személyt vonjanak be a párt- és állami apparátusba. A hetvenes évek végétől ezért a vezető beosztású személyek rendszeres cseréjének, az ún. káderrotációnak a gyakorlatában új szempont is szerepet játszott, az ún. szülőhely szerinti rotáció. Eszerint a helybeli tisztségviselők helyett az ország távoli vidékeiről érkezett „káderek” töltötték be a legfelső párt- és néptanácsi tisztségeket. Az esetleges magyar vezetők pedig tisztában voltak kiszolgáltatott helyzetükkel, eszközszerükkel, és elsősorban a felső vezetők iránti elkötelezettségüket igyekeztek bizonyítani. (A Kovászna megyei első titkárnak kinevezett Rab István például otthon is kizárólag románul beszélt.) Ily módon megakadályozták, hogy azokon a területeken, ahol — arányos képviselő esetén is — a legtöbb lehetőség lett volna a kisebbségi érdekek érvényesítésére, döntéseket hozzanak a nemzeti kisebbségek érdekében.⁵⁹

A negyvenes évek végétől az erdélyi magyarságnak lényegében nem lehetett önálló és demokratikus érdekkifejező és érdekvédelmi szervezete. Nyilvános romániai fórumon a nyolcvanas években még egyéni vélemények sem fogalmazódhattak meg a kisebbség helyzetét érintő valódi problémákról.

A román államnacionalizmus fokozódó nyomásával szemben a romániai magyarság elsősorban passzív rezisztenciával válaszolt. Az erős állambiztonsági szigor közepette az ellenállás csak szórványos lehetett, és gyakorta rendkívül tragikus formát öltött. A teljes kilátástalanságban számos magyar értelmiségi – az elnyomás elleni tiltakozásként – az önkéntes halált választotta. A Bolyai Egyetem erőszakos beolvasztását követően Szabédi László, a magyar nyelv és irodalom professzora, Csendes Zoltán rektorhelyettes és felesége, Molnár Miklós közgazdász professzor, valamint Tóth Sándor diákvezető önmaga vetett véget életének. Politikai üldöztetése miatt lett öngyilkos Szöcs Kálmán marosvásárhelyi költő, Nagy Kálmán, a Kalevala erdélyi fordítója, Kócziány László irodalomtörténész. Szilágyi Domokost 1976-ban és Hervay Gizellát 1982-ben kergette halálba a reménytelenség.

A nemzetközi sajtó és a nyugat-európai politikusok az 1975-ös helsinki Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet után kezdtek odafigyelni a romániai magyar kisebbség helyzetére. A tényfeltáráshoz nagy segítséget nyújtott, hogy a hetvenes évek elejétől a magyar kisebbség néhány képviselője álnéven (Lázár György), néhányuk saját néven (Takács Lajos, a kolozsvári magyar egyetem volt rektora; Király Károly, a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának volt tagja) memorandumokat, leveleket, helyzetértékelő jelentéseket hozott nyilvánosságra a nyugati sajtóban. Ezeket, a romániai nemzetiségi politika gyakorlatát bíráló leveleket és memorandumokat a

⁵⁸ A romániai politikai rendszer egyik sajátossága, hogy a helyi néptanácsok szerepe teljesen formálissá vált. Határozataikat az Államtanács illetve a „Rangsorban felettük álló” érvényteleníthette, illetve hatáskörüket elvonhatta. Vö.: Tóth László: Román Szocialista Köztársaság állami, gazdasági és politikai rendszerének jogi szabályozása. Kézirat. Budapest, 1982. MTA Világgazdasági Kutatóintézet.

⁵⁹ A párt és néptanácsi apparátus elrománosodását mutatja be Kovászna megye példáján Bodor Pál: Goromba utópia – avagy mire jó Romániában a hivatalos gyűlölet. In: Magyar Nemzet, 1989. augusztus 1.

megjelenés előtt a román párt- és kormányzati szervekhez, illetve nemzetközi fórumokhoz juttatták el.⁶⁰ Különösen figyelemre méltó Király Károly helyzete, aki Kovászna megye pártbizottságának első titkára volt, 1975-ig a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának a tagja. 1972-ben bírálta először a párt nemzetiségi politikáját, majd tiltakozásul lemondott politikai funkciójáról. 1977 júniusától több memorandumban emelte fel szavát a romániai nemzetiségi jogtiprások ellen.⁶¹ Tiltakozásait a nyugati sajtó is közölte. Egy ideig kényszerlakhelyet jelöltek ki számára. 1980 februárjában levélben fordult a román miniszterelnökhöz, kérve a román nemzetiségi politika sürgős felülvizsgálatát. 1985-ben Szócs Géza költővel, Dorin Tudoran román íróval együtt aláírta azt a nyilatkozatot, amelyben javasolták, hogy az ENSZ hozzon létre külön szervezetet a nemzeti kisebbségek helyzetének kivizsgálására.

Az 1970–1980-as évek fordulóján magyar nemzetiségű értelmiségiek Nagyváradon létrehozták az Ellenpontok című földalatti magyar nyelvű lapot, amelynek – a szerzők (Ara-Kovács Attila, Szócs Géza, Tóth Károly és felesége) hatósági őrizetbevételéig és az országból való eltávozásáig – kilenc száma jelent meg. A nyolcvanas évek végén új erdélyi magyar szamizdat kiadvány is napvilágot látott: a *Kiáltó szó*. A nyolcvanas évek második felében létrejött az illegális *Erdélyi Magyar Hírügynökség*, amely folyamatosan tájékoztatott a romániai magyarság jogfosztásának tényeiről, a romániai magyarságot ért sérelmekről. A hírügynökség híryanagait a külföldi sajtó is felhasználta a romániai kisebbségek helyzetét bemutató cikkeihez.

Oktatás

Észak-Erdélyben az 1940–1944 közötti magyar közigazgatás lehetővé tette, hogy az erdélyi magyarság hagyományainak és fejlettségének megfelelő kulturális intézményi kereteket építsen ki. Oktatási területen bizonyos korrekciókat hajtott végre az előző évtizedek magyarellenes diszkriminációs intézkedéseinek ellensúlyozására. Számos egykor virágzó magyar oktatási intézmény hosszú kényszerszünet után újra kezdhetett tevékenységét, egyes helyeken pedig új oktatási intézményeket is létrehoztak.

A magyar közigazgatás csökkentette ugyan a román oktatási intézmények számát, de a nagy tradíciójú román központokban (Naszódon, Szamosújváron, Kolozsvárott stb.) számos román tanintézet szolgálta tovább az észak-erdélyi román kultúrát. Új intézkedés volt, hogy a magyar középiskolákban is – kötelező tantárgyként – mint „környezeti nyelvet” tanították a román nyelvet.

Dél-Erdélyben 1943 végéig túlnyomórészt a nagy hagyományú magyar egyházi iskolákban folyhatott magyar nyelvű oktatás (Nagyenyed, Brassó, Temesvár, Gyulafé-

⁶⁰ Lázár György, Takács Lajos és Király Károly memorandumait lásd *Witnesses to Cultural Genocide. First-hand Reports Rumania's Minority Policies*. New York, 1979. p. 88-145, 145-161 és 162-178

⁶¹ Vö.: Beszélgetések Király Károllyal. In: *Hitel*, 1989. 6. p. 24-28., valamint 1989. 7.p. 34-35.

hervár stb.) A fokozódó ellenségeskedés és a front közeledése miatt 1943-ban a magyar iskolákat betiltották⁶².

1944–1945 sorsfordulóján, a román közigazgatás visszállításakor, Észak-Erdélyben fejlett magyar iskolahálózat volt, Dél-Erdélyben viszont újra kellett teremteni a magyar iskolákat. Erre dr. Petru Groza 1945 márciusában beiktatott koalíciós kormánya lehetőséget is nyújtott.

A harci cselekmények befejezése után Erdély északi részén a magyar iskolák azonnal újrakezdték tevékenységüket. A Groza-kormány nem gördített akadályokat a magyar iskolák működése elé, de anyagi támogatást, költségvetési fedezetet csak több hónapos késéssel tudott nyújtani. 1945 őszén megkezdődött a dél-erdélyi magyar iskolák szervezése is⁶³. A Magyar Népi Szövetség kiemelt fontosságot tulajdonított az igényeknek és a nemzetiségi számarányoknak megfelelő magyar iskolahálózat kiépítésének. 1946-ban a szervezet kiadta a jelszót: „Minden magyar gyereket magyar iskolába!” Jelentős előrelépés volt a szerveződő magyar iskolák presztízsének növelésére az 1946. március 13-i törvény⁶⁴, amely kimondta, hogy a magyar tannyelvű általános iskolákban, középiskolákban a különböző tantárgyakat (történelmet, földrajzot, alkotmánytant is) magyar nyelven kell előadni. A román nyelv tanítását az elemi iskola harmadik osztályától tették kötelezővé. Kolozsvár és Brassó központtal külön magyar főtanfelügyelőségeket hoztak létre, de magyar nyelvű tanfelügyelőségek működtek Szatmáron, Temesváron, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen és Sepsiszentgyörgyön is.

Az ország nehéz gazdasági helyzete ellenére 1946–1947-ben sikerült tovább növelni a magyar nyelvű állami és egyházi iskolák számát⁶⁵. 1947. szeptember 1-jén egy kimutatás szerint a magyar óvodák és elemi iskolák (I–IV. osztály) száma 2071 volt, e hálózatban 4205 óvónő és tanító dolgozott. Ebből 1036 állami iskola és 754 egyházi volt. A középfokú oktatás 184 különböző kategóriájú iskolát foglalt magába. Ebből 68 gimnázium (V–VIII. o.) és 29 liceum (IX–XII. o.) állami volt, 25 gimnázium, 35 liceum és 8 más jellegű iskola pedig egyházi kezelésben állott. Ugyanekkor Románia tizenöt különböző nemzeti kisebbségéből az oroszok, az ukránok, a horvátok, a bulgárok, a lengyelek, a zsidók, a csehek, a szlovákok, a törökök, az olaszok, az örmények és a görögök rendelkeztek anyanyelvű iskolákkal. Az oktatásügyi minisztériumban a nemzetiségi iskolák ügyét 1946-tól 1948 elején bekövetkezett lemondásáig dr. Felszeghy Ödön magyar államtitkár intézte, majd őt követte ebben a funkcióban Czíkó Lőrinc.

A nagy társadalmi változások sorában, 1948-ban hajtották végre az ún. tanügyi reformot, az iskolák államosítását⁶⁶. A reform – mint más kelet-európai országokban

⁶² Csatári Dániel: Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945.) Budapest, 1968. Akadémia Kiadó.

⁶³ Enyedi Sándor: A romániai magyar oktatás helyzete 1945-ben, In: Magyarságkutatás, Budapest. 1989. 139–164. p.

⁶⁴ Monitorul Oficial, 1946. március 13. 61. sz. Decizia Nr. 39.32

⁶⁵ Nagyon fontos részleteket tudhatunk meg a kérdés háttéréről A nemzetiségek egyenjogúsításának útján című kötetből, amely Joó Rudolf beszélgetését tartalmazza Demeter Jánossal. (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983).

⁶⁶ Monitorul Oficial, 1948. augusztus 3. 175. sz. törvény.

– itt is a társadalmi ellenőrzést akarta kiterjeszteni az iskolák felett. Elsősorban nem nemzeti fogantatású intézkedés volt, következményeiben azonban mégis a nemzetiségeket érintette legérzékenyebben. Mint a két világháború közötti fejezetből láttuk, a magyar egyházak Erdélyben jelentős iskolákat tartottak fenn, a román iskolák viszont elsősorban állami irányítás alatt álltak. Az iskolák államosítása Romániában az első jelentős lépés volt az önálló magyar iskolarendszer felszámolása felé, jöllehet az államosítást követően egyelőre még nem csökkent radikálisan és látványosan a magyar iskolák száma. Az államosítással azonban az állam bejutott a hajdani egyházi kezelésű magyar iskolák falai közé, amelyek pedig a két világháború között a nemzetiségi művelődés fellegvárainak számítottak.

Az iskolák államosításáig az erdélyi magyar iskolák struktúrája a magyarországi gyakorlatot követte: az oktatás I–IV. elemi (nép-) iskolákban, V–VIII. gimnáziumokban és IX–XII. középiskolákban folyt. Az államosítás egyben azt is jelentette, hogy a magyar iskolák hálózatának is igazodnia kellett a román iskolarendszerhez, amely például a gimnáziumi részre csak három osztályt (V–VII.) működtetett. De a román oktatás – lemásolva a szovjet példát – a következő középiskolás ciklust is csak három osztályra tervezte (VIII–X.) Az új keretek között az eredetileg I–XII. osztályokra tervezett oktatás I–X. osztályra csökkent, amit az analfabétizmus elleni harc meggyorsításának szükségességével indokoltak. A reform különleges súlyt helyezett arra, hogy minél többen végezzék el legalább az elemi osztályokat, ezért olyan helyeken is engedélyezték az elemi iskolák megnyitását, ahol kisebb létszámú tanköteles ifjú volt. Czíkó Lőrinc államtitkár az államosítást követően a következő magyar iskolahálózatról adott számot:⁶⁷

– az óvodák száma:	383
– az I–IV. osztályos iskolák száma:	1320
– az V–VII. osztályos iskolák száma:	440
– a középiskolák száma:	93

Az 1948/49-es tanévben a magyar iskolák tanítóinak száma a korábbi 3870-ről 4729-re, az óvónőké pedig 244-ről 545-re nőtt. Külön figyelmet érdemel, hogy 1947 őszétől megindították Moldvában az első magyar iskolákat. Ezek száma a következő években fokozatosan növekedett.

Az államosítás egyik következménye az volt, hogy felszámolták az önálló hatáskörű magyar tanfelügyelőségeket, helyükbe közös – román–magyar – tanfelügyelőségeket állították. A tanügyi reform a román nyelv tanítását már az elemi iskolák első osztályában kötelezővé tette, nem számolva azzal, hogy a magyar iskolák elsős tanulóinak ekkor még anyanyelvükön sem rendelkeztek kellő fogalmi ismeretekkel.

⁶⁷ Czíkó Lőrinc: Az új iskola. In: Romániai Magyar Szó Naptára 1949.11.1.

Magyar nyelvű oktatási intézmények Románia városaiban

Város	Főimn.	Pedagógiai középisk.	Mezőgazd. erdészeti szak-középiskola	Ipari műszaki szakközépisk.	Egészségügyi szakközépisk.	Gazdasági pénzügyi szakközépisk.	Jogi állam-igazgatási szakközépisk.	Össz.
Marosvásárhely	2	1	1 tagozat	1	3	2	1 tagozat	9 + 2
Zilah	1							1
Dés	1							1
Kolozsvár	3	1 + 1 tag		2 tagozat		3		7+3
Szatmár	2	1		1 tagozat		2	1 tagozat	5 + 2
Nagyvárad	3	1	1 tagozat	1 tagozat	1	2	1 tagozat	7+3
Brassó	1			2 tagozat				1+2
Székelykeresztúr	1	1						2
Gyergyószentmiklós	1							1
Csíkszereda	1	1	1	1			1	5
Sepsiszentgyörgy	2		1	1			1	5
Székelyudvarhely	1	1				1		3
Nagyenyed	2	1						3
Temesvár	1						1 tagozat	1 + 1
Kézdivásárhely		1	1					2
Arad		1		1 tagozat				1 + 1
Nagykároly			1 tagozat					+ 1
Nagyszalonta			1 tagozat	-				+ 1
Torda				2 tagozat				+ 2
Nagybánya				2 tagozat				+ 2
Medgyes				1 tagozat				+ 1
Lupény				1 tagozat				+ 1
Szamosújvár						1 tagozat		+ 1
Nagyszeben						1		1
Szilágysomlyó						1		1
	22	10 + 1 tag.	3+4 tag.	3 + 13 tag.	4	12+1 tag.	2+4 tag.	56+24

A tanügyi reform a folytonos változtatások korszakát nyitotta meg, ami lehetővé tette, hogy az iskolák száma a párt érdekeinek megfelelően módosuljon. A reformot követően a korábban nagyszámú elméleti középiskola helyett mindössze 22 nyílt meg, ami egyben azt is jelentette, hogy számos nagy múltú erdélyi városban megszűnt az

anyanyelvű elméleti oktatás. Nem kapott elméleti magyar középiskolát Máramarossziget, Nagybánya, Gyulafehérvár, Kézdivásárhely, Medgyes, Szászrégen, Nagykároly, Szilágysomlyó, Szamosújvár és Nagyszalonta. A megszűnő iskolák helyébe többnyire két tagozatos (román–magyar) műszaki középiskolát létesítettek, amit a gyakorlati pályákra való felkészülés fontosságával indokoltak. A reform az erdélyi magyarság számára 57 magyar nyelvű (többnyire kéttagozatos) műszaki középiskolát engedélyezett⁶⁸ a következő szakirányokkal: 14 ipari-műszaki középiskola, 6 mezőgazdasági, 5 egészségügyi, 15 közgazdasági, két bányászati és petróleumipari, 1 erdészeti és 14 háztartási. A reform következtében átmenetileg kétségtelenül javult a gyakorlati pályák anyanyelven történő elsajátításának lehetősége, de mindez az elméleti iskolák számának a jelentős csökkenésével járt. (A reform tette lehetővé, hogy egyes magyar egyházi iskolák épületébe román osztályokat is telepítsenek).

Új fejlemény volt, hogy a reform nyomán magát a közoktatásügyi minisztériumot is átszervezték, s a 13 központi osztály között már nem szerepelt a nemzetiségi iskolák főosztálya⁶⁹. Az átszervezett Magyar Népi Szövetség 1948-as IV. kolozsvári kongresszusán az új elnök, Kacsó Sándor azt jelentette, hogy – a teológiákat leszámítva – 4 magyar főiskola, illetve egyetem, ebből a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 8 karral, a marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézet 5 karral, a kolozsvári Művészeti Főiskola 4 karral s a kolozsvári Mezőgazdasági Intézet egyelőre 1 karral működik. A moldvai csángó magyaroknál 18 iskolában 28 tanító tanított magyarul. Rövidesen a bákói román tanítóképzőben magyar tagozatot létesítettek a csángók tanítói utánpótlásának nevelésére, ahol 1954 őszéig folyamatos volt a képzés, az utolsó évfolyamok 1958-ban végeztek. A reform évében a Bolyai Tudományegyetemnek 1429 hallgatója, a marosvásárhelyi orvosi karnak pedig 841 hallgatója volt.⁷⁰

1950-ben átszervezték a művészeti középiskolákat és főiskolákat. Ekkor szűnt meg önálló magyar jellegük, mert az addigi zenei, képzőművészeti, színházi szakokat különválasztották és két tagozatosakká (román és magyar) alakították. Az 1950/51-es tanévben a három kolozsvári művészeti főiskola magyar tagozatain összesen 309 hallgató tanult magyar nyelven.⁷¹

A Magyar Autonóm Tartomány 1952-es megalakulását követően a tartomány területén csekély mértékben növekedett a magyar iskolák száma, de a tartományon kívül jelentős mértékben csökkent. Ez is azt bizonyította, hogy a politikai-közigazgatási intézkedés végül is a magyar intézmények – köztük az iskolák – „gettósítását” szolgálta. Vidéken, főleg a magyar szórványokban sorra szűntek meg az anyanyelvű iskolák. 1954 decemberében a románosítás jegyében szervezték át a még meglévő műszaki középiskolákat és tanonciskolákat.⁷² A gyakran nem egyértelmű oktatásügyi

⁶⁸ Világosság, 1948. augusztus 4. A tanügyi reform következtében végbe ment változásokat, az újonnan megállapított és engedélyezett iskolák névsorát lásd Romániai Magyar Szó, 1948. szeptember 12., 13., 17. Igazság, 1948. szeptember 15., Világosság, 1948. szeptember 14.

⁶⁹ Világosság, 1948. szeptember 30.

⁷⁰ Világosság, 1948. december 12.

⁷¹ Romániai Magyar Szó, 1951. január 17., augusztus 11.

⁷² A lapok 1955. január 30-án közölték a Minisztertanács határozatát a tanonc-szakiskolák, műszaki iskolák és mesterképző műszaki iskolák megszervezéséről.

rendeletek valódi célját a továbbiakban az iskolák számának alakulásán keresztül próbáljuk meg nyomon követni. 1954 őszén a Scínteia, valamint ezt követően az Előre arról tudósított⁷³, hogy: „Több mint 2500 elemi és középiskola működik hazánkban a kisebbségek nyelvén.” Alig egy évvel később, az 1954/55-ös tanévben az ország 16 500 iskolája közül – az Előre szerint⁷⁴ – 2250-ben a nemzeti kisebbségek anyanyelvén folyt a tanítás. Tehát – ha hinni lehet a nyomtatásban is megjelent számoknak – egyetlen tanév során 250 nemzetiségi iskola szűnt meg.

A bekövetkezett tanügyi fejlemények egyértelművé tették: a román vezetők elérkezettnek látták az időt arra, hogy a szakmai oktatás területén áttérjenek a román nyelvre. Az 1948-as reform a magyar nyelvű elméleti középiskolákkal szemben a magyar nyelvű műszaki középiskoláknak vagy tagozatoknak kedvezett. Hat évvel később megszüntették a magyar nyelvű műszaki iskolák (tagozatok) zömét, és a bekövetkezett veszteséget: a magyar nyelvű iskolák jelentős számszerű csökkenését az elvélve (pl. Máramarosszigeten, Nagybányán, Szamosújváron) létesített elméleti tagozatok nem tudták ellensúlyozni.

1956 tavaszán szakmai vitát kezdeményeztek a tanügyi sajtóban az oktatás helyzetéről. Ezt követően „figyelembe véve a tanügyi káderek és szülők javaslatait” a sajtó közölte a párt és a kormány elfogadott határozatát „az általános oktatás megjavításáról.”⁷⁵

A határozat előírta a XI. osztályos oktatás bevezetését, ami azt jelentette, hogy az oktatás harmadik fokozatának időtartamát a korábbi három osztályról négyre emelték (tehát VIII–XI. o.). Ugyanakkor a rendelet szorgalmazta azt, hogy a jövőben az I–VII. osztályos iskolák legalább két-két párhuzamos osztállyal rendelkezzenek. Ez a továbbiakban azt jelentette, hogy fokozatosan megszűntek az iskolák ott, ahol nem indulhattak párhuzamos osztályok. Így Erdély vegyes lakosságú községei, falvai számolhattak azzal, hogy bezárják addig működő iskoláikat. Ezzel az intézkedéssel a szórványok után a jelentős magyar lakossággal rendelkező falvak iskolái is veszélybe kerültek.

A határozat adott engedményeket is. Újra módosítva a román nyelv kötelező tantárgyként való tanítását: ezt csak az elemi iskolák második osztályától írta elő. Nem a harmadik osztálytól, mint ahogy arról az 1945-ben elfogadott Nemzetiségi Statútum rendelkezett, de nem is az első osztálytól, ahogy ez a tanügyi reform (1948) nyomán történt. Átmenetileg lehetővé vált egy nyugati nyelv tanulása is, és külön hangsúlyt kapott a politechnikai oktatás kiszélesítése. Ugyanakkor minden korábbi nyilvánosságra került renDELETEH képest egyértelműbben tette kötelezővé a határozat: „A többnemzetiségű vidékeken és helységekbEN román és kisebbségi tagozatokkal, illetve osztályokkal rendelkező iskolákat kell létesíteni.”

Az újonnan kijelölt feladatok végrehajtásának ellenőrzése céljából a minisztérium és a néptanácsok végrehajtó bizottságai az 1956/57-es tanévtől kezdve kijelölték az általános iskolák körzeteit. Természetesen új körzetesítésről volt szó, olyanról, amely

⁷³ Scínteia, 1954. október 28., Előre, 1954. október 29.

⁷⁴ Előre, 1955. december 11.

⁷⁵ Előre, 1956. július 14., Igazság, 1956. július 15.

megfelelt az 1956-os határozat nem titkolt románosítási szellemének. Ez már azonban 1956 viharos nyara és még viharosabb ősze volt.

A kelet-európai országokban tapasztalható politikai feszültségek arra kényszerítették a román vezetőket, hogy 1956 szeptemberében tárgyalásokat kezdjenek az erdélyi magyarság prominens képviselőivel. Miron Constantinescu központi bizottsági titkár Kolozsváron hallgatta meg az erdélyi magyarság panaszáradatát. Egyre többen kérdőjelezték meg a párt oktatási határozatának a nemzetiségeket érintő előírásait. Gáll Ernő prorektor a Bolyai Tudományegyetem tanévnyitóján kemény szavakkal ítélte el a dogmatizmust, az alkotói rendszer bénultságát, és a magyarokat fenyegető román nacionalizmust. A konzultációk sorozata eredményekkel kecsegtetett, a kormány október elején engedményekkel akarta „leszerelni” az elégedetlenkedő magyarokat. Jordáky Lajos egyetemi tanár október 3-án jegyezte fel naplójában a Miron Constantinescuval folytatott megbeszélések summázatát: „A nemzetiségi kérdésben bekövetkezett a fordulat. Bár még eddig mindig idegenkedik a Párt a kérdés elvszerű és teljes megoldásától. Egyelőre rendezik a legkirívóbb sérelmeket kulturális fronton.”⁷⁶ Ma már tudjuk: nem fordulatról volt szó, hanem a helyzet által diktált kényszerű taktikai engedményekről, amelyek, sajnos, nem bizonyultak hosszú távúnak.

Közérzetjavító intézkedés volt, hogy néhány erdélyi városban tagozati szinten visszaállították az egykori magyar elméleti iskolákat (Szilágysomlyó, Szilágycseh, Szászrégen, Szecseleváros, Székelyhid, Székelykeresztúr stb.). Újra patinás nevet kaphattak az egykori híres középiskolák (Kolozsváron így lett Brassai Sámuel középiskola, Szatmáron Kölcsey középiskola), Marosvásárhelyen megünnepelhették a Bolyai Farkas Középiskola 400 éves fennállását. 1956 ősztől ismételten lehetett magyarul tanulni a kolozsvári Agronómiai Intézetben, bizonyos kurzusokat magyarul is hallgattak a kolozsvári Politechnikai Intézetben, Kolozsváron megnyílhatott néhány új magyar középiskola (a külvárosban, a Páris utca 12. sz. alatti iskola középiskolává alakult, s új középiskola nyílt a Hores út 52. sz. alatt: ez lett a 10. sz. középiskola). Nagyváradon a Gyár város kapott új magyar középiskolát. 1957 ősztől Ady Endre nevét vette fel a kolozsvári Farkas utcai, egykori híres református kollégium.

1956–1958 a románosítás megtorpanásának, az átmeneti engedményeknek a kora volt. A helyzet azonban már 1958 ősztől megváltozott. Két, a magyarság számára kedvezőtlen nemzetközi vonatkozású esemény siettette a kedvezmények rövid korszakának a lezárását. 1958 februárjában Kádár János, Kállai Gyula, Apró Antal, Németh Károly részvételével népes magyar párt- és kormányküldöttség tett látogatást Romániában. A látogatás konklúziója Kállai Gyula egykori marosvásárhelyi szavai szerint ez volt: „Mi eddig is tudtuk és nagyra értékeltük, most pedig személyesen is tapasztalhattuk, hogy a Román Népköztársaságban megvalósult a nemzetiségek jogegyenlősége, a politikai, a gazdasági és kulturális élet minden területén.”⁷⁷ E bizonyítvány – és még egy időközben fontossá vált esemény, a szovjet csapatok júniusi kivonása Romániából – lehetővé tette, hogy a hatóságok ott folytassák, ahol 1956 ősztől éppen csak abbahagyták. 1957 végén azonban még 1664 magyar nyelvű és 369

⁷⁶ Jordáky Lajos naplója (1956. március 11.–1957. március 8.) In: Medvetánc, 1988.2-3. sz. 281–316. p.

⁷⁷ Előre, 1958. február 26.

német nyelvű iskola működött Romániában.⁷⁸ A magyar iskolák száma 591-gyel volt kevesebb, mint 1947-ben.

A sajtóban most már újult erővel indulhatott kampány a „kulturális szeparatizmus” minden megnyilvánulása ellen, s ez a vád mindig a nemzetiségeket illette. Az 1958. október 1-jei tanévnyitás a Bolyai Tudományegyetemen már az új kampány jegyében indult⁷⁹, a szeparatizmus a revizionizmus vádjával párosult, s mintegy háttérként szolgált az erdélyi magyar értelmiségiek egyes képviselői ellen – az 1956-os magyarországi forradalom kapcsán – foganatosított bírósági eljáráshoz. A szeparatizmus elleni harc jegyében „egyesítették” 1959-ben a kolozsvári román Babeş és a magyar Bolyai Tudományegyetemet, és nagy erővel folyt a többi oktatási intézmény „egyesítése” is. 1959 őszén így lett a kolozsvári Ady középiskolából Ady-Sincai középiskola, amelynek igazgatóját elmozdították. Az új igazgató egyelőre magyar volt, de a román osztályok számának szaporodásával kicserélődött az iskola igazgatósága és tanári kara is. 1985-re az egykori magyar iskolát teljesen románná változtatták, a magyar szó végleg elnémult a régi patinás falak között. Az egykori kolozsvári református kollégium sorsa akár az egész romániai magyar oktatás sorsának szimbóluma is lehet!

Miközben korábban a különböző propagandakiadványokban vagy újságcikkekben a nemzetiségi oktatásra vonatkozó számadatokat is közöltek, 1958 őszétől ezen a területen is megváltozott a helyzet: a nemzetiségi iskolák adatai eltűntek az oktatási statisztikákból. A magyar lapok mindig beszámoltak az új tanév híreiről, a megnyíló új iskolákról és az iskolaépítkezésekről, csak éppen a tanítási nyelvet felejtették el feltüntetni.

Az 1965/66-os tanévtől kezdve az elemi oktatás második ciklusa egy évvel meghosszabbodik: tehát Romániában is az V–VIII. osztály jelenti a középső fokot, amelyet rendeletileg gimnáziumnak neveznek, míg a IX–XII. osztályokkal rendelkező középiskolák neve líceum lesz.⁸⁰

Éveken keresztül nem hoznak nyilvánosságra adatot arra vonatkozóan, hogy az állandó átszervezések következtében miként alakul a nemzetiségi iskolák, tagozatok száma. Az iskolák épületeire kifüggesztett névtáblák sem jelölik az oktatás nyelvét, a sajtóorgánumok évekig nem közlik azon iskolák listáját, amelyekben a kisebbségek anyanyelvükön tanulhatnak.

Jellemző fejlemény, hogy 1966. július 1-jén a Nagy Nemzetgyűlés művelődési és tanügyi bizottsága vitára bocsájtotta a szaklíceumok létesítésére és szervezésére vonatkozó törvényjavaslatot.⁸¹ A törvényjavaslat tárgyalása során fel sem merült annak igénye, hogy ezeket az iskolatípusokat a nemzetiségek nyelvén is létre kellene hozni. A magyarság képviseletében felszólaló Fazekas Lajos képviselő sem tért ki az oktatási nyelvre. A törvény⁸² alapján megfogalmazott minisztertanácsi határozat mellékletben

⁷⁸ Előre, 1957. december 1. Révy Ilona nyilatkozata.

⁷⁹ Előre, 1958. október 2. Megnyitotta kapuit a Bolyai Tudományegyetem.

⁸⁰ A Román Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye. Minisztertanácsi Határozat, 1965. I. rész. 1. sz. 19. p.

⁸¹ Román Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönyének fordítása. 1966. július 4. II. évf. 5. sz. II. rész.

⁸² Román Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye. 1966. I. rész. 41. sz. 2/1966. sz. törvény. Ez kimondja: „A középfokú oktatás keretében szaklíceumok létesülnek, amelyek a gazdaság és a kultúra

közölte az 1966/67-es tanévtől beinduló szaklíceumok listáját, ezek között azonban egyetlen magyar nyelvű sem volt. Kolozsvárott 5 új szaklíceumot hoztak létre, amelyek egy része a még meglévő magyar nyelvű iskolák épületébe költözött. (A román nyelvű pedagógiai szaklíceum épületigényeit például részben a kolozsvári 3. sz. magyar líceum – volt piarista gimnázium – rovására elégítették ki.)

1968 májusában egy újabb oktatási törvénytervezet került a Nagy Nemzetgyűlés plenáris ülésének napirendjére. A tárca minisztere évek óta először említi a nemzeti-ségi oktatást: „Romániában napjainkban az együttélő nemzetiségek több mint 240 000 gyermeke saját anyanyelvén tanul csaknem 2000 iskolában.”⁸³ A törvénytervezet vitája során Takáts Lajos képviselő, egykori nemzetiségi miniszterhelyettes pontosította az adatokat: „A jelenlegi tanévben az együttélő nemzetiségek nyelvén 1927 általános iskola és líceumi egység működik csaknem negyedmillió tanulóval.”⁸⁴ Összehasonlítás-képpen említhetjük meg, hogy az 1950/51-es tanévben még 3413 iskola működött a nemzetiségek nyelvén, amelyekből a magyar nyelvű iskolák száma 2450 volt.⁸⁵ 1968-ra tehát 1486-tal csökkent a nemzetiségi iskolák száma.

1968 külpolitikai fejleményeit követően ismét felértékelődött a nemzetiségek szerepe, s – akárcsak 1956 őszén – a nemzetiségek közérzetének javítása újra fontossá vált a román kormányzat számára is. A destabilizálódó Kelet-Európában a nemzetiségi kérdés kiéleződése belpolitikai tényező lett, ezért a román kormány néhány „tűzoltójellegű” intézkedést foganatosított. Stefan Costea személyében újra nemzetiségi államtitkárt neveztek ki, bár ezúttal a tisztséget román nemzetiségű személlyel töltötték be.⁸⁶ Demeter János személyében ismét lett miniszteri tanácsos, s újra engedékenyebbek lettek a nagy hagyományú erdélyi iskolák évfordulós ünnepségeinek engedélyezésekor. 1968-ban a székelyudvarhelyi líceum megemlékezhetett fennállásának 375. évfordulójáról, a csíkszeredaiak líceumuk alapításának 300. évfordulóját, a székelykeresztúriak pedig iskolájuk fennállásának 175. évét ünnepelheték. 1971-re is jutott évforduló: ekkor a volt zilahi Wesselényi Kollégium (később Ady Endre líceum) emlékezhetett 325. születésnapjára.

A párt elméleti folyóirata is újra foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel.⁸⁷ Két „nemzetiségi” politikus: Bányai László és Winter Richard közös tanulmányban számolt be a nemzetiségi oktatás helyzetéről, természetesen pozitív hangszerelésben. 1480 működő magyar iskoláról tettek említést, ami csaknem ezerrel volt kevesebb az 1950-es adathoz. A tanulmányból kiderül, hogy az 1967/68-as tanévben 5694 magyar egyetemi hallgató végezte tanulmányait a különböző egyetemeken. A szerzők természetesen nem tértek ki arra, hogy hányan végezték anyanyelvükön egyetemi tanulmányaikat. Az ok abban keresendő, hogy a hatvanas évek végére Romániában csaknem teljesen felszámolták a magyar nyelvű felsőoktatást. „Az anyanyelven történő oktatás biztosítása mellett oktatási törvényünk számol természetesen azzal a ténnyel is,

számára szükséges középfokú szakkadereket képeznek ki”, s az oktatás időtartama 4 vagy 5 év lesz, és „az általános műveltségi felkészültség mellett alapos szakmai ismereteket biztosít a tanulóknak.”

⁸³ Tanügyi Újság, 1968. május 21. /20. sz./.

⁸⁴ A négy magyar képviselő felszólalásának szövege ugyanott.

⁸⁵ Romániai Magyar Szó, 1951. augusztus 11.

⁸⁶ Előre, 1968. november 8.

⁸⁷ Lupta de clasă, 1969.5. sz. 11–19. p.

hogy a tanulók egy része román tannyelvű iskolában folytatja tanulmányait. Ilyen tanintézetek az ipari szakiskolák, a szaklíceumok, technikumok, az egyetemek, és a főiskolák” – olvashatjuk egy cikkben.⁸⁸

1968 után újra napirendre került a nemzetiségi oktatás kérdése. Az engedmények, amelyekhez 1968 külföldi eseményei teremtették meg a lehetőséget, valójában csupán nagyon szerény eredményekkel jártak. 1971 márciusában a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának ülésén napirendre került a magyar iskolák, tagozatok helyzete. Péterfi István, aki az országos tanács elnöki szerepét töltötte be, az 1970/71-es tanévről a következő számadatokat közölte:⁸⁹ A tanév során 955 magyar nyelvű óvoda vagy tagozat működött 37 000 gyerekkel; az 1337 magyar általános iskolában vagy iskolai tagozaton 157 500 tanulót, a 91 általános és pedagógiai líceumban 21 106 tanulót oktattak.

„Egyes helyeken szükségesnek mutatkozik új óvodai tagozatok és magyar nyelvű iskolák létrehozása” — hangozott az óvatos, de mégis fontos megállapítás. A párt főtitkára ekkor a tanácskozás eredményeként szerény engedményekre szánta el magát, és utasította az Oktatásügyi Minisztériumot, hogy tanulmányozza a magyar nyelvű tagozatok vagy osztályok létrehozásának lehetőségeit egyes szakiskolákban és szaklíceumokban. Szükségesnek nyilvánították magyar tanfelügyelői állások létesítését, valamint néhány magyar líceum megnyitását. A pártvezető éppen a Távolszelel járt, amikor a sajtóban közzétették az 1971/72-es tanévtől önálló egységként működő magyar tannyelvű líceumok névsorát.⁹⁰ Eszerint önálló magyar középiskola kezdte meg tevékenységét Nagyváradon (Alexandru Moghioros névvel), Csíkszeredán (1. sz. líceum), Marosvásárhelyen (a Bolyai Farkas líceum), Sepsiszentgyörgyön (1. sz. líceum), Szatmáron az 5. sz. líceum (volt Kölcsey) és önálló magyar líceum indult Temesvárott is. A rendelet további 3 német nyelvű líceum megnyitását is előírta. Ezek azonban igen szerény engedmények voltak a korábban megszüntetett sok magyar középiskolához képest. (A marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum teljesen magyar líceummá való átalakítását a helyi szervek nem hajtották végre.)

1972 nyarán tették közzé a minisztertanácsi határozatot, s vele együtt az 1972/73-as tanévben megnyíló új szaklíceumok listáját.⁹¹ Valamelyest javult a magyar szakoktatás helyzete: magyar tannyelvű osztályok indultak a csombordi Mezőgazdasági Líceumban, a kolozsvári Építőipari és a Könnyűipari Líceumban, a székelyudvarhelyi Ipari Líceumban, a marosvásárhelyi Vegyipari és a Gépgyártóipari Líceumban, a szászrégeni Ipari Líceumban és a sepsiszentgyörgyi Építőipari Líceumban, többnyire mind az alacsony presztízsű szakmákban. Az elit szakmák oktatási intézményeiben továbbra is kizárólag román nyelven folyt az oktatás. A magyar nyelvű szakiskolák hálózatának a bővülése azonban elsősorban az elméleti líceumok rovására történt.⁹²

Az 1968 ősztől 1972-ig tartó enyhülési korszak akkor ért véget, amikor a román pártfőtitkár a kínai kulturális forradalom „tapasztalataival” tért vissza távolszeleti

⁸⁸ Demeter János: Megújuló iskola. Korunk, 1970.11. sz. 1623–1628. p.

⁸⁹ Előre, 1971. március 14.

⁹⁰ Előre, 1971. július 19.

⁹¹ Tanügyi Újság, 1972. június 13.

⁹² Tanügyi Újság, 1972. június 27. Debreczi Árpádnak a minisztérium „Nemzetiségi Oktatási Igazgatósága igazgatójának” cikkét közli (Bővülő lehetőségek, növekvő feladatok).

úttjáról. A művelődési élet számos területén ekkor bontakozott ki a „mini román kulturális forradalom”, a nemzetiségi oktatás ügyében ez azonban 1971-ben még nem volt érezhető. Valószínűleg ez annak a következménye volt, hogy még nem újították meg a Magyarország és Románia közötti barátsági szerződést. Az aláírást, amelyre 1972-ben került sor, több román baráti gesztus előzte meg (a Magyar Állami Népi Együttes romániai vendégszereplése, a színházak kölcsönös vendégjátéka, kiállítások stb.). Alig újították meg a barátsági szerződést újabb húsz évre, a román pártprogram új célként jelölte meg az ország homogenizálásának szükségességét. A homogenizálás programja a nemzetiségi oktatás teljes átalakítását jelentette.

1973. május 3-án elnöki dekrétum írta elő,⁹³ hogy azokon a vidékeken, ahol a nemzetiségek mellett románok is élnek, román osztályokat kell létesíteni, függetlenül a tanulók létszámától. E szinte példátlan, nyíltan diszkriminációs rendelet értelmében: míg a román osztályok létesítését nem kötötték létszámhoz, a magyar és más nemzetiségi osztályok működéséhez az elemi iskolák V. osztályában például legalább 25 tanuló beiratkozását szabták feltételül. Ez a megkülönböztetés éles ellentétben állt az ország alkotmányának előírásaival is. A törvény alkalmazása azt jelentette, hogy azokban a helységekből, ahol a tanulók létszáma az V. osztályban nem érte el a 25-ös létszámot, a magyar felső tagozatos elemi iskolák megszűntek, viszont már három tanulóval is lehet román nyelvű V. osztályt létesíteni!

A törvény közvetlen következményeként a szörvány vidékekről végképpen eltűntek a magyar általános iskolák. A Székelyföldön pedig sorra létesültek román osztályok — olykor éppen a magyar osztályokat szorítva ki. Kovászna megyében például e rendelet értelmében indítottak román tagozatot Gidófalván, Málnáson, Mikóújfaluban, Uzomban, Aldobolyban, Illyefalván, Gelencén, Szépmezőn, Szárazajtán, Közéapajtán, Vargyason, Csernátonban, Kököson stb. Kivételes esetekben kisebb létszámú osztályok létesítésére is adtak engedélyt, de a rendelet révén fokozatosan felszámolták az általános iskolák magyar felső tagozatos osztályait. Ahol a román osztályok létesítése még ekkor is nehézségekbe ütközött, ott a szülőkre gyakoroltak nyomást, hogy minél többen adják gyerekeiket a román tagozatos osztályokba. 1987-ig Kovászna megyében a következő helyeken szűnt meg az iskolák felső négy osztálya a magyar tagozaton: Kökök, Lisznyó, Kilyén, Laborfalva, Kisborosnyó, Aldoboly, Árapatak, Hidvég, Miklósvár, Bibarcfalva, Erdőfüle, Kisbacon, Olasztelek, Szárazajta, Magyarhermány, Mákosfalva, Mártonfalva, Tamásfalva, Felsőcsernáton, Lécfalva, Futásfalva, Angyalos stb.

A szörványvidékeken eltűntek a második tagozatos magyar iskolák. A Kolozs megyei Dész környékén így szűnt meg a magyar tagozat Dészichegyen, Dészaknán, Szásznyíresen. A magyar nemzetiségű tanulók kénytelenek voltak akkor is román tagozaton folytatni tanulmányaikat, ha a román tanulóknál nagyobb létszámban voltak.

További intézkedések szolgálták – a hivatalos megfogalmazás szerint – „az iskola és a mindennapi élet gyakorlatának közelítését”. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy további elméleti osztályokat, tagozatokat alakítottak át szakosztályokká, ami a líceumok profiljának tökéletesítését szolgálta. Az elméleti középiskolai osztályok

⁹³ Tribuna Școlii. 1973. május 19. 703-as dekrétum. (Ezt utólag az 1974. évi 26. sz. törvény váltja fel, amely 3. II. fejezetének 3. bekezdésében megismétli a már ismert hírhedt diszkriminációs tételt).

száma minimálisra csökkent, s az intézkedések következtében megszűnt a humán műveltségű utánpótlás képzése.

Az 1976/77-es tanévtől kezdve ismét változtattak az oktatási struktúrán; a korábbi liceumi oktatás négy osztályát két részre bontották: a IX–X. osztályokat az általános iskolákhoz csatolták, ezzel is jelezve, hogy az általános oktatás tízosztályossá alakult. A X. osztály elvégzése után a második fokozatba való továbbjutás csak felvételi vizsga révén volt lehetséges. Több helyen a kényszerű körülmények miatt a korábbi középiskolai szintű X. osztály után nem volt mód a tanulás folytatására, máshol pedig az előzőleg 36 főnyi osztálynak csak a fele folytathatta a középiskolát. Ezek az intézkedések félre nem érthető módon ismételték a nemzetiségi oktatás tudatos visszaszorítását szolgálták – a homogenizálás jegyében. A leglátványosabb veszteségeket az anyanyelvű oktatás a liceumi iskolai, valamint a szakiskolás hálózatban szenvedte el. Az országban tanuló valamennyi liceumi diákból például 1948-ban 18,7% tanult magyar nyelven. Ez a számarány 1989-re 2,2%-ra zsugorodott. A magyar szakiskolások közül 1989-ben csak 125 (0,8%) tanult anyanyelvén, 15 556 (99,2%) csak román nyelven végezhetette tanulmányait.⁹⁴

Folyamatosak voltak a személycserék az iskolák élén: évről évre csökkent a magyar nemzetiségű igazgatók, aligazgatók száma, s 1984-ben központi pártutasításra leváltották az ország két magyar többségű megyéjében, Kovászna és Hargita megyében a magyar főtanfelügyelőket, a tanügyi osztályok élére áthelyezett román nemzetiségű főtanfelügyelőket neveztek ki.

Az érvényben lévő 1969-es 6. sz. tanügyi törvény II. fejezetének 9. szakasza előírta, hogy az együttlakó nemzetiségek iskoláiban csak az iskola, illetve a tagozat előadási nyelvét ismerő tanszemélyzet oktathat. S bár a törvényt nem vonták vissza, a már korábban említett két székely megyében 1985-től kezdve túlnyomó többségben olyan tanárokat neveztek ki magyar tannyelvű osztályokba is, akik nem ismerték a magyar nyelvet.⁹⁵ Megszegve a törvényes előírásokat, ilyenkor a tanulóknak a tanárok nyelvéhez kellett igazodniuk, tehát a különböző tantárgyakat a továbbiakban román nyelven adták elő. 1984-től kezdve a magyar nyelv ellen frontális támadás indult, aminek kézzelfogható bizonyítéka volt, hogy megszüntették a még meglévő magyar tannyelvű középiskolákat, Kolozsvárott például a Brassai Sámuel középiskolába, valamint a 3. sz. fizika-matematika középiskolába román osztályokat telepítettek, s természetesen leváltották a korábbi magyar iskolaigazgatókat. Kötelezővé tették az osztályfőnöki órák román nyelven történő megtartását, s előírták, hogy az iskolai gyűléseket, pionírfoglalkozásokat román nyelven kell lefolytatni. Az iskolákból eltávolították a magyar feliratokat, s mindazokat az emlékeket, amelyek az iskola múltjára emlékeztettek. Egyre kevesebb osztályban folyhatott magyarul a tanítás, s ha esetenként a szülők megpróbálták Bukarestben interveniálni a magyar osztályok érdekében, a tiltakozók ellen a Securitate titkosrendőrei hajsztát indítottak.

⁹⁴ Romániai Magyar Szó, 1990. március 23.

⁹⁵ A Romániai Magyar Szó, 1990. március 23. adata szerint 1985-ben Hargita megyébe 223 tanárt neveztek ki, közülük csak 8 volt magyar. Kovászna megyébe 1985-ben, 1986-ban 282 magyarul nem tudó tanárt neveztek ki magyar tagozatokra.

Az egyetemi oktatásban is évről évre visszaszorult a magyar hallgatók száma. 1956-ban rendelet írta elő, hogy felvételezni a nemzetiségek nyelvén is lehet. Ez a rendelet – bár hivatalosan nem vonták vissza – fokozatosan érvényét veszítette, ezzel is éreztetve, hogy a sikeres felvételi vizsgának csak akkor lehetett esélye, ha a felvételiző román nyelven végezte középiskolás tanulmányait. A román nyelvű felvételi vizsga sem volt biztosíték, mert egyes egyetemi szakok esetében a nemzetiségekkel szemben a numerus clausust alkalmazták, de voltak olyan szakok is, amelyeknél a numerus nullus volt érvényben. Az 1977/78-as egyetemi tanévben – éppen a tudatos kontraszelekciónak módszer alkalmazásának következtében – az ország 180 000 főiskolai hallgatója közül mindössze 7497 hallgató volt magyar nemzetiségű, ami a hallgatók 4,14%-kát tette ki.⁹⁶ A nyolcvanas évekre ez az arány tovább romlott, s egyes becslések szerint a magyar hallgatók részaránya alig haladta meg a 2%-ot. Itt már rég nem arról volt szó, hogy ennyi hallgató végezhetne anyanyelvén tanulmányait, hanem arról, hogy a román egyetemeken magyar hallgatóinak a száma csökkent ilyen alacsonyra.

Az anyanyelvi továbbtanulás lehetősége csaknem megszűnt. A kolozsvári egyetemen már csak a magyar tanszékeken lehetett anyanyelven tanulni, de az évek folyamán a magyar nyelv és irodalom főszakon fokozatosan és drasztikusan csökkent a felvehető hallgatók száma. Valamikor két csoportban negyven fős évfolyamok indultak, ezt később 25 főre, majd 15-re korlátozták. A nyolcvanas évek derekától azonban mindössze hét-nyolc hallgatót lehetett felvenni, de az e szakra való jelentkezés értelmét megkérdőjelezte a nyolcvanas évek kihelyezési gyakorlata, mert minden tiltakozás ellenére az e szakon végző hallgatókat a mellékszakkal nem Erdélybe, hanem Moldvába és Havasalföldre helyezték ki.

A kolozsvári művészeti főiskolákon, a Gheorghe Dima Zenekonzervatóriumban és a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán megszűnt az anyanyelven történő tanulás lehetősége. Jellemző volt az 1954-ben Marosvásárhelyre telepített Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola helyzetének alakulása. A korábbi években rendszeresen évente 7–12 hallgató végzett a főiskolán. 1976-tól az intézetben román tagozatot is létesítettek, bár ezt valódi szükségletek nem indokolták, hiszen Bukarestben magas színvonalú román nyelvű színész- és rendezőképzés folyt. A színművészeti főiskolák tagozatosítása azzal a következménnyel járt, hogy a magyar tagozatra felvehető magyar hallgatók száma évi. 1–3-ra csökkent, ami a magyar nyelvű színházak színésztánpótlását sem tette lehetővé. Néhány évi közös gyakorlat után 1987-ben a főiskola élére román rektort neveztek ki. A magyar tanárok egy részét eltávolították a főiskoláról, 1989-ben pedig eltüntették az intézmény nevéből a névadót (Szentgyörgyi István). A Színművészeti Főiskola sorsa akár a magyar nyelvű felsőfokú oktatás modellje is lehet, amely a következő fázisokon ment át:

- magyar nyelvű intézet,
- román tagozat megnyitása magyar rektorral,
- román rektor kinevezése, a magyar nyelvű képzés minimálisra csökkentése.

⁹⁶ A Kriterion műhelyében. (Gyűjtötte és gondozta Dálnoki Szabó Dénes) Budapest, 1988. Kossuth Könyvkiadó, 130. p.

Az évek folyamán fokozatosan csökkent a magyar nemzetiségű oktatók száma a főiskolákon, egyetemeken. A nyugdíjba kerülő nemzetiségi oktatók helyét belső utasítással szinte kizárólag román nemzetiségű tanszemélyzettel töltötték be, aminek célja a magyar nyelvű elit értelmiség számszerű csökkentése és felszámolása volt. A nyolcvanas évektől kezdve nemzetiségi származású oktató lektori (előadó tanári) állásnál nagyobb pozícióba nem kerülhetett. A hetvenes évek elején a kolozsvári egyetemen magyar nyelvből és irodalomból magyar nyelven is lehetett kandidátusi (doktori) fokozatot szerezni, ezt a lehetőséget azonban később megszüntették. A doktori vizsgára jelentkező személyek kiválasztását, engedélyezését a megyei pártbizottságok hatáskörébe utalták, ahol nemzetiségi szempontokat is érvényesítő szűrő működött. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a magyar nemzetiség tekintélyes lélekszáma és az erdélyi magyar tudomány évszázados hagyományai ellenére a magyar nyelvű tudományos élet lehetőségei az utolsó két évtizedben gyors ütemben romlottak.

* * *

A romániai magyar oktatás helyzete 1945-1989 között jelentős változáson ment át.⁹⁷ A kezdeti remények után az iskolák államosítását követően fokozatosan előtérbe került a nemzeti türelmetlenség, majd később a nemzetiségi oktatás tervszerű, tudatos elszorvasztásának tendenciája. Különösen akkor kezdett válságossá válni a folyamat, amikor megszűntek azok a szervezetek vagy intézményi keretek (pl. Nemzetiségi Minisztérium), amelyek a nemzetiségi sors alakulásában szerepet játszottak. A rendszer azonban ekkor még ügyelt arra, hogy időnként látszatintézkedésekkel ellensúlyozza a beolvasztás fokozódásának tényét. A Ceaușescu-korszak második szakaszában, de különösen a nyolcvanas évek közepétől a rendszer a homogenizálás jegyében immár nyíltan, drasztikus intézkedésekkel akarta felszámolni a nemzetiségi oktatást.

A második világháborút követő időszakban, az eltelt 45 év alatt jóformán csak három olyan átmeneti időszak volt, amikor főleg külpolitikai tényezők hatására ez a folyamat megszakadt: a párizsi béke (1947. május) megkötése előtt jó tárgyalási feltételek biztosítására szükség volt egy lojális nemzetiségi politika felmutatására, ezt követően 1956 őszétől 1958 őszéig, majd 1968—1971 között megint egy kedvezőbb időszak következett. A negyvenöt évhez képest a jelzett időszakok valóban átmeneti jellegűek voltak, és sohasem születtek törvényes garancia arra, hogy az átmeneti javulást nem követi újra a helyzet rosszabbodása. A román kormány és párt sohasem kötelezte el magát egy hosszú távú, stabil, toleráns nemzetiségi politika mellett. Az átmeneti javulások rövidre szabott időszakát az jellemezte, hogy az engedmények sohasem célozták a régi kedvező helyzet teljes visszaállítását. A Groza-korszak első éveinek gazdag iskolahálózatát sohasem állították vissza, hiszen a párizsi békekötés után Románia sohasem kényszerült arra, hogy valóban tiszteletben tartsa a nemzetiségeket, köztük a legnagyobb európai nemzeti kisebbség, a romániai magyarság önszervező, autonóm jogait. Majd fél évszázad történelmi tanulsága lehet, hogy csak a

⁹⁷ Népszabadság, 1990. március 10.
Romániai Magyar Szó, 1990. március 23.
Magyar Nemzet, 1990. május 9.

jogilag garantált nemzetiségi kollektív jogok tiszteletben tartása segítheti a nemzetiségeket olyan iskolahálózathoz, amely hagyományaik és számarányuk alapján megilleti őket. A törvénybe iktatott jogi szabályozás is csak úgy lehet biztos alap, ha a nemzetiségeknek megadják a törvények feletti ellenőrzés feltételeit. Az egypártrendszer gyakorlata azonban kizárta azt, hogy bármely nemzetiség számonkérhesse jogainak az érvényesülését. Így Romániában a nemzetiségek iskolarendszerének állapota nem a szükségletet, hanem az állampárt mindenkori szándékait tükrözte.

A romániai magyarság kulturális intézményei

A nemzetiségeket elsősorban nyelvük, kultúrájuk és az ebben megnyilvánuló etnikai tudatuk különbözteti meg a velük együttélő többségi nemzettől és a többi nemzetiségtől. A városiasodás, az iparosodás folyamatában némiképp csökken a kultúraátadás, -átvétel hagyományos erőinek: a családnak, a faluközösségnek a súlya, és párhuzamosan nő a művelődési intézményrendszer jelentősége. A romániai, egy személyre felépült diktatórikus rendszer azonban egyre gyorsuló ütemben fogott hozzá a többségi nemzetétől eltérő, kisebbségi kulturális intézmények – köztük a magyar nemzetiségi kulturális intézmények – végleges felszámolásához.

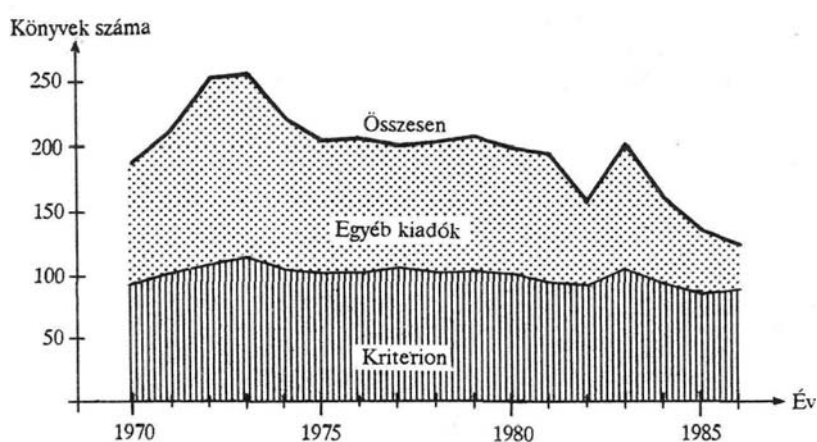
Könyvkiadás

1944 után Erdélyben még számos önálló magyar könyvkiadó működött. Kolozsváron a Józsa Béla Athenaeum,⁹⁸ a Méhkas, a Minerva, és a Lepage-cég mellett a Móricz Zsigmond Népi Kollégium, az EMKE (Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület), a Kommunista és a Szociáldemokrata Párt, a Magyar Népi Szövetség, valamint az Orosz Könyv (Cartea Rusa) nevű kiadóvállalat jelentetett meg könyveket. Marosvásárhelyen a Bolyai Könyvkiadó gondozta a kiadott magyar könyvek többségét. Szinte nem volt nagyobb erdélyi város, ahol az államosításig (1948) ne adtak volna ki magyar szépirodalmi és társadalomtudományi könyveket. A sok kis vidéki kiadó az Orosz Könyv kiadó kivételével, amelynek tevékenysége átnyúlt az ötvenes évek derekára, nem élte túl az államosítást, amikor központilag létrehozták az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadót (románul: ESPLA) és az Ifjúsági Könyvkiadót. Mindkét kiadó magyar tagozattal, bukaresti központtal, kolozsvári, sőt az Irodalmi Könyvkiadó egy ideig marosvásárhelyi fiókszerkesztőséggel is működött. A központosított szervezeti keretek között néhány más kiadó (pl. Akadémiai, Mezőgazdasági és Erdészeti, Tudományos, Pedagógiai és Tankönyv stb.) is jelentetett meg magyar nyelvű könyveket. Ezek a kiadók rendszerint kolozsvári fiókszerkesztőségekkel működtek. A könyvkiadók többsége azonban az ötvenes évek derekára beszüntette magyar nyelvű könyvkiadói tevékenységét,

⁹⁸ Utunk Évkönyv. '70. 42–44. p. Jordáky Lajos: Az első könyvkiadó. Szabad Szó (Marosvásárhely) 1945. július 6.

aminek egyenes következménye lett, hogy a különböző társadalomtudományok nemzetiségi-nyelvi kiadása háttérbe szorult, a kiadványok zömét a kurrens szépirodalmi művek tették ki.⁹⁹

A nemzetiségi könyvkiadás történetében¹⁰⁰ jelentős változás ment végbe 1969–1970-ben, amikor egy minisztertanácsi határozat előírta a könyvkiadás átszervezését, s rendelkezett egy új, nemzetiségi profilú kiadó – a Kriterion – létrehozásáról. A határozat intézkedett az egész könyvkiadás decentralizálásáról, s többek között lehetővé tette, hogy az átszervezés következtében megalakuló tizenkilenc új kiadó nemzetiségi nyelveken is könyveket megjelenessen. Az új könyvkiadók sorában a Kriterionnak jutott a vezető szerep, de a kolozsvári Dacia Kiadó, a bukaresti Ion Creangă és az Albatrosz (az egykori Ifjúsági Kiadó jogutódai), az Eminescu Kiadó, a temesvári Facla, valamint a kolozsvári magyar nyelvű fiókszerkesztőséggel működő Pedagógiai és Tankönyvkiadó is nagyobb számban adott ki magyar nyelvű köteteket.

A ROMÁNIAI KÖNYVKIADÓK MAGYAR NYELVŰ KÖNYVKIADÁSA

A Kriterion megteremtésével első ízben létesítettek Romániában állami nemzetiségi kiadót, amely kilenc nyelven: magyarul, németül, románul (nemzetiségi könyveket román fordításban), szerbül, ukránul, szlovákul, tatárul, törökül és jiddis nyelven jelentett meg kiadványokat.¹⁰¹ A kiadó alaptevékenysége mellett fontos közvetítő

⁹⁹ Enyedi Sándor: A romániai magyar könyvkiadás (1944–1989). kézirat, 38. p.

¹⁰⁰ Szász Béla: A romániai magyar könyvkiadás (In: A romániai magyar nemzetiség, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 408. p.)

Bodor Pál: Szélmalomjáték. Tallózás régi és újabb feljegyzések között. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 424. p. (Könyvkiadásról 270–279. p.)

¹⁰¹ A Kriterion műhelyében (Beszélgetés Domokos Gézával a Kriterion Könyvkiadóról) Kossuth Könyvkiadó, 1988. 220. p.

szerepet töltött be a román olvasók felé: a megalakulástól kezdve 1986 nyaráig 125 kötetet: magyar, német, szerb, jiddis, stb. szerzők műveit adta ki fordításban román nyelven.

1970-ben a Kriterion 509 720 példányszámban, hat évvel később már 1 382 020 példányban adott ki könyvet. S bár a fejlődés 1970–1976 között egyenletes volt, valójában nem tudta teljes mértékben kielégíteni az olvasói szükségleteket.

Az 1970-es könyvkiadói átszervezés után a Romániában megjelenő magyar könyvek több mint a felét a Kriterion bocsájtotta útjára.¹⁰² Az első években a kolozsvári Dacia kiadó is jelentős szerepet töltött be, amit mutat, hogy ekkor e kiadó a magyar könyvek gondozására hat magyar lektort foglalkoztatott. Az általános romániai nemzetiségi politika azonban itt is éreztette hatását: miközben 1970-ben a magyar könyvek részaránya a Dacia egész évi termésében 34,66%-ot tett ki, a nyolcvanas évek elejére a magyar könyvek részaránya úgy csökkent 24,01%-ra, hogy közben a kiadás össz-volumene 72%-kal emelkedett. Ami a kiadói ívek számát illeti – egy 1977-es adat szerint – az évi 36 000 kiadói ívből már csak 8000 ív jutott a nemzetiségi (magyar és német) nyelvű könyvekre.

A minisztertanácsi határozat által kijelölt 19 kiadó közül egyre kevesebb adott ki magyar nyelven könyveket. Egy 1989-es adat szerint az elmúlt tíz év alatt tizennégy érintett kiadónál a megjelentetett magyar könyvek száma az előző évtized magyar nyelvű összkiadásának 15%-át sem tette ki.

Jelentős szerepet töltött be a nemzetiségi művelődésben a Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó, amely nemcsak tankönyveket adott ki a nemzetiségek nyelvén (1975-ben 227-et, 1976-ban 345-öt, 1977-ben 182-öt), hanem a tanárok, tanítók szakmai továbbképzését elősegítő pedagógiai szakkönyveket is megjelentetett. A kiadó kolozsvári magyar fiókszerkesztőségének tevékenységi területét 1983-ban tankönyvek kiadására korlátozták, majd egy újabb intézkedéssel 1987 júliusában a fiókszerkesztőséget felszámolták, a magyar munkatársakat elbocsájtották. Ez a romániai magyar nyelvű tankönyvkiadás csaknem teljes megszűnését jelentette.

1984-ben számolták fel a Politikai Könyvkiadó bukaresti magyar nyelvű szerkesztőségét. Ez meglepő fordulat volt, mert a magyar nyelvű politikai kiadványok akkor is kedvezményezett bánásmódban részesültek, amikor egyéb könyvek csökkenő számban és példányszámban jelenhettek meg (pl. az ötvenes években). 1986-tól hasonló leépítéseket hajtottak végre a többi kiadónál is: nem jelentetett meg magyar könyvet a temesvári Facla, a bukaresti Eminescu, a Minerva, a Technikai Kiadó és a mezőgazdasági könyveket megjelentető Ceres. Ez utóbbinak egyetlen magyar nyelvű szerkesztői állása is megszűnt. Időközben a kolozsvári Dacia kiadónál a korábbi 6 magyar lektor helyett mindössze 1 maradt. Lényegesen csökkentette magyar nyelvű kiadványainak számát (és egy-egy kötet példányszámát) az ifjúsági könyveket megjelentető Ion Creangă és az Albatrosz Kiadó. (A Creangă 1970-ben 28, 1986-ban már csak 11, az Albatrosz 1970-ben 8, 1986-ban már csak két könyvet adott ki magyar nyelven).

Ilyen körülmények között különösen megnőtt a Kriterion Kiadó felelőssége, amely azonban a restriktív nemzetiségi politika következtében képtelen volt eleget tenni az

¹⁰² A magyar könyvkiadás Romániában. Egy témáról két időben. Beszélgetés Dávid Gyula erdélyi irodalomtörténésszel. In: Kritika, 1988.9. sz. 13–18. p.

elvárásoknak. Az állami dotáció megszüntetésével a kiadó önfenntartóvá vált. A bevezetett papírkorlátozások ugyanakkor nem tették lehetővé az olvasók körében nagyobb népszerűsége számító kiadványok példányszámának növelését. Az egyre romló magyar–román kulturális kapcsolatok, valamint a belső kényszerű korlátozások megakadályozták a könyvexport növelését, sőt a korábbi export visszaesését okozták. A kiadó számára nem tették lehetővé a külföldi könyvvásárokon való részvételt, és korlátozni kellett a kiadó belföldi rendezvényeinek számát is.

1984 márciusától különböző feljelentések nyomán bizottság vizsgálta a kiadó addigi tevékenységét, egyes kiadványok korábbi megjelentetéséért fegyelmi eljárást indítottak a kiadó egyes munkatársai ellen. A korlátozó utasítások következtében tovább növekedett a megszerkesztett, de kiadási engedélyt nem kapott kéziratok száma. A korlátozó intézkedések nyomán leállították az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár esedékes 5. kötetének a kiadását, s ez a sors jutott a négy kötetre tervezett Romániai Magyar Irodalmi Lexikon második kötetének. Évek óta vár engedélyre Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent középkori jegyzőkönyvei I–II. kötete (1200 o.), Csetri Elek: Bethlen Gábor fejedelem élete (280 o.), Tanulmányok a román-magyar kapcsolatok köréből c. megszerkesztett, 340 oldalas kötet. Kiadásra vár Indig Ottó 400 oldalas nagyváradi színház történeti monográfiája, Bura László szatmári iskolamonográfiája és számos történelmi, folklór, népismereti, szépirodalmi kötet, köztük néhány a romániai németiség történetére vonatkozó munka is. Azon, hogy a szűrő minél szigorúbb legyen, nemcsak központi cenzorok szorgoskodtak. A kolozsvári fiókszerkesztőségek megjelentetésre javasolt köteteit az RKP helyi agit-prop. titkárának engedélytől is függővé tették. A hatalom nem bízott meg a kiadók ítélőképességében, ezért létrehozta a hírhedt Kiadói Tanácsot, amely bármikor megakadályozhatta egy-egy kézirat megjelentetését. A tanács munkájában részt vett a mindenkori cenzor, de a tanács többi tagja is lényegében cenzori szerepet látott el, hiszen az utasítás előírta, hogy a kéziratokat csak úgy lehet kiadni, ha minden tag mellette szavaz. A tanács bármelyik tagja vétőjoggal rendelkezett, és ekkor a döntést a felettes szervnek kellett meghoznia. A mechanizmus úgy működött, hogy a felettes szervek kivétel nélkül kedvezőtlenül döntöttek, ennek következtében a kiadók rövid idő alatt valójában kézirattemetőkké váltak.¹⁰³ Egyre szigorúbb előírások szabták meg, hogy a nemzetiségi kiadó növelje a román nyelvű kiadványainak számát, természetesen a nemzetiségi nyelvű kiadványok rovására. Belső tilalmi előírások szüntették meg a korábbi sikeres sorozatokat. Különösen szigorú volt a tilalom a nemzetiségtörténeti tematikájú kiadványok esetében. Ezért szűnt meg a Népismereti Dolgozatok további kiadása, leállították a Forrás és a Fehér Könyvek sorozatát, és tilalmi listára kerültek azok a szerzők, akiknek munkái nem illettek be a legújabb román nemzetiségi koncepcióba. Kós Károly művei sem voltak kívánatosak, és a nyolcvanas években nem jelenhetett meg romániai kiadónál Sütő András egyetlen új írása sem. Tilalmi listára kerültek azon szerzők művei is, akik a fokozódó nemzetiség–ellenes nyomás hatására elhagyták Romániát. Ez utóbbiak könyveit a közkönyvtárakból is eltávolították.

¹⁰³ Fiatal Fórum, 1990. február

A Kriterion kiadót több esetben kötelezték arra, hogy a román nacionalista politika igényeit teljesen kiszolgáló könyveket jelentessen meg. (Megemlíthetjük Ștefan Pascu történész vagy Ilie Ceaușescu magyarellenes műveit).

1986-ban már 143-ra csökkent a Kriterion kiadványainak száma. (Korábban átlag évi 170 kötetet adtak ki.) A kiadóra nehezedő szellemi, anyagi és politikai nyomás következtében a Kriterion rendkívül nehéz helyzetbe került: a kezdeti ötven fős gárda majdnem felére csökkent, a törzsgárda életkora közel került a nyugdíj-korhatárhoz, ugyanakkor a könyvszakemberek szakmai utánpótlása nem volt biztosítva. Érzékeny veszteségek érték a kiadó német és más nyelvű szerkesztőségeit is, s a kiadóra nehezedő nyomás következtében le kellett mondani a nemzetiségi nyelvek számának növeléséről. Így már nem került sor a tervezett bolgár nyelvű kötet megjelentetésére, s a kis lélekszámú nemzetiségek kiadványai is sorra elakadtak a homogenizálódás sivatagjában.

A romániai magyar könyvkiadást Magyarország igyekezett támogatni. A két ország kiadóközi és könyvforgalmazási megállapodása értelmében olyan tételben vásároltak Romániától magyar könyveket, amely az ottani könyvkiadást rentábilissá tehető. Magyarország a közös könyvkiadás költségeinek mind nagyobb hányadát vállalta át. (Az 1980-as évek elején ez a hányad kb. 30% volt, ez azóta folyamatosan emelkedett). A magyar-román könyvcseré-egyezmény eredeti elképzelései szerint a romániai magyar könyvkiadás magyarországi importtal – így a Magyarországon kiadott magyar klasszikusokkal, mai magyar irodalommal, tudományos és technikai tárgyú művekkel, lexikonokkal stb. – egészült volna ki. Ez a kiegészítés már az 1970-es években is kevésnek bizonyult, azóta fokozatosan szűkült, és a nyolcvanas évek végére gyakorlatilag megszűnt.¹⁰⁴

A közös könyvkiadásra az 1961 szeptemberében megkötött román–magyar tudományos és kulturális együttműködési egyezmény keretein belül nyílhatott lehetőség. A magyar fél minden kezdeményezési készségének ellenére sem sikerült azonban a könyvkiadásban érvényesíteni a kölcsönösség elvét. A közös könyvkiadás történetében a legeredményesebb év az 1968-as esztendő volt, amikor Magyarországról 334 kötet 427 537 példányban került Romániába. 1985-ben a román fél 209 címet rendelt 350 000 példányban, ebből 87 cím a világirodalmat, 122 cím a magyar irodalmat képviselte. (Ez utóbbi címszó alá sorolandó 41 egészségügyi, tudományterjesztő, barkács, kézimunka, mezőgazdasági, műszaki stb. kiadvány). A 122 címből azonban csupán 49-et vettek át 300-nál nagyobb példányszámban. 1988–1989-ben a román fél tovább korlátozta a romániai könyvek magyarországi exportját, és teljesíthetetlen feltételekkel állt elő: azt igényelte, hogy a magyar fél egy-egy romániai kötetből legalább 10 000 példányt rendeljen, ami természetesen messze meghaladta a magyarországi szükségletet.

Az évek során folyamatosan csökkenő közös könyvkiadás nemcsak a több mint kétmillió magyarországi számára jelentett pótolhatatlan veszteséget. Vesztes volt a mintegy 20 000 főt számláló magyarországi román nemzetiség is, amely ilyen formán nem jutott hozzá fontos, a nemzetiségi tudatot megőrizni segítő romániai kiadványokhoz.

¹⁰⁴ Új Tükör, 1986. szeptember 7.

Könyvtárak, levéltárak, múzeumok

A közkönyvtárak – az állampolitika szintjére emelt erőszakos asszimiláció fokozódásával – egyre rosszabbul voltak ellátva a kisebbségek anyanyelvén írott könyvekkel. A könyvtárak alig-alig jutottak magyar könyvekhez, nemcsak a költségvetés csökkenő dotációja miatt, hanem azért is, mert a romániai magyar könyvek kiadása drasztikusan csökkent, és ezzel párhuzamosan – a politika szándékát igazolva – csökkentették a magyar könyvek importját. Jelentősen csökkent a magyar vagy a magyarul is tudó könyvtárosok száma is.

A szakértelem és az állami támogatás hiányában veszélybe kerültek az archívumok és levéltárak kisebbségi vonatkozású értékei is. A kisebbség művelődésében történelmileg nagy szerepet játszó katolikus, protestáns vagy egyéb egyházi gyűjtemények felbecsülhetetlen kincsei nemcsak feldolgozatlanul álltak, hanem részben vagy egészben a megsemmisülés fenyegeti őket. Hasonló volt a helyzet az egyházaknál még visszamaradt egyes levéltári anyagok esetében is.

A hetvenes évektől kezdve szinte teljesen áttekinthetetlen lett a különböző felekezetek könyvtárainak, levéltárainak helyzete.¹⁰⁵ Az állami hatóságok jogot formáltak arra, hogy átvizsgálják, esetenként elkobozzák és eredeti őrzési helyükről elhurcolják az egyházak kultikus és kulturális javait, köztük parókiális okiratokat, anyakönyveket. Az államtanács számos törvényt fogadott el, köztük az Országos Levéltári Alapról szóló 472/1971. sz. dekrétumot, majd ennek módosított változatát (137/1974. sz.) valamint A nemzeti kulturális Patrimónium védelméről szóló 63/1974. sz. törvényt, amelyek módot nyújtottak arra, hogy a Belügyminisztérium a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanáccsal együttműködve ellenőrizze az egyházak, egyéb intézmények vagy akár magánszemélyek tulajdonában lévő, muzeális értékűnek nyilvánított anyagokat, levéltári dokumentumokat.

Mindazok a muzeális gyűjtemények, levéltári fondok, amelyek kialakítása már a múlt században megkezdődött, 1948-ban állami tulajdonba kerültek. Ezek nagy része az Erdélyi Múzeum Egyesület tulajdonában volt¹⁰⁶, és autonóm jellegüket a két világháború közötti román kormányok sem vonták kétségbe. Az államosítást követően még évekig a tudományos kutatás rendelkezésére álltak. Későbbi intézkedés következtében azonban a híres gyűjtemények, családi levéltárak s a magyar nemzetiség történetére vonatkozó felbecsülhetetlen értékű forrásanyagok őrzése a Belügyminisztérium hatáskörébe került, s azok a hetvenes évektől kezdve hozzáférhetetlenekké váltak.

A bukaresti Történeti Múzeum szervezésének ürügyével Erdély egész területéről begyűjtötték a magánszemélyektől az erdélyi magyarságra vonatkozó dokumentumokat, tárgyi emlékeket. A múzeum megnyitását többször elhalasztották. Az utolsónként elfogadott kiállítási anyag már nélkülözte a nemzetiségi vonatkozású tárgyakat, ennek ellenére a legtöbb tulajdonos hiába várta jogos tulajdonának visszajuttatását.

1945 után néhány esztendeig az erdélyi történelmi, néprajzi múzeumok még bőven tartalmaztak a nemzetiségek múltjára vonatkozó tárgyi emlékeket. A múzeumokban

¹⁰⁵ Antal G. László: A magyar nemzeti kisebbség helyzete Romániában. In: Limes, 1989.109–151. p.

¹⁰⁶ Világosság, 1949. május 6.

ekkor még sok nemzetiségi: magyar és német igazgató, muzeológus dolgozott. Az egyetem egyesítése, a magyar történészképzés megszüntetése és az egyre szembevetőbb nacionalista káderpolitika azonban gyorsan éreztette hatását: az évek során a múzeumok többségéből elbocsájtották, nyugdíjazták vagy máshová helyezték a nemzetiségi muzeológusokat. Jelentősen átcsoportosították, esetenként radikálisan megváltoztatták a múzeumi tárlatok anyagát is.

Műemlékvédelem, emlékművek

A temetőben mindennapos volt a történelmi vagy műemlékjellegű magyar sírok eltüntetése, felszámolása. 1988 szeptemberében összetörték a brassói evangélikus és római katolikus központi temető nagyszámú történelmi értékű sírkövét, a sírok felszámolását követően a sírköveket építőanyagként használták fel. 1986-ban Aradon az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc vértanúinak emlékoszlopát körülvevő téren sportkombinátot alakítottak ki.

A skanzenekből és etnográfiai gyűjteményekből a magyar néprajzi anyagot bevonták vagy átcímkezve mint román emlékeket mutatták be. A kolozsvári Erdélyi Néprajzi Múzeum kiállított anyagából hiányoztak az e történelmi táj különböző népeinek múltját, jelenét reprezentáló emlékek.

Katasztrofális helyzetbe került a romániai műemlékvédelem. A diktatúra még a román múlt műemlékeit sem kímélte; kolostorok, templomok, műemlékek, kórházak estek áldozatul a bulldózerpolitikának. Az ötvenes évek közepén összeírták a megmentésre javasolt műemlékeket. A szakemberek által összeállított lista azonban olyan terjedelmes volt, hogy - a problémák megoldása helyett - a nyolcvanas évekre inkább a műemlékvédelem intézményes kereteit számolták fel. Erdélyi várak, kastélyok, templomok, erődítmények százai kerültek végveszélybe, s építészeti emlékeket őrző művészettörténeti városrészek estek a tudatosan kitervelt „városrendezés” áldozatává. Szemléletes és megdöbbentő képet fest a romániai műemlékek szándékos pusztításáról Dinu D. Giurescu történészprofesszor könyve.¹⁰⁷

Az 1944 utáni romániai műemlékvédelem a Műemlék Igazgatóság 1979. decemberi felszámolása után került mélypontra: a szándékos rombolás eszközei igazán csak ekkor bontakozott ki.^{108.}

Színjátás

Az erdélyi magyar színjátás mindig különleges helyet foglalt el az utóbbi kétszáz év magyar kultúrájában. Az egész magyar nyelvterületet figyelembe véve az első magyar köszínház Kolozsvárott az egykori Farkas utcában, a mai Egyetemek Háza helyén épült fel. Az első világháborút követő hatalomváltozás éveiben 20–30 különböző vándorszintársulat járta Erdély közeli és távoli vidékeit. A kolozsvári Nemzeti

¹⁰⁷ The Razing of Romania's Past. (Románia múltjának eltörlése) New York, 1989.

¹⁰⁸ Erdélyi Figyelő, 1990. 1–2. sz.

Színház társulata 1940–1944 között a budapesti Operaházzal azonos számú művészt foglalkoztatott. 1944-et követően a kolozsvári magyar színház mellett Nagyváradon, Aradon, Szatmáron, 1946-tól Marosvásárhelyen működött állandó társulat. Az államosítás (1948) az aradi és a szatmári színházat szüntette meg, de 1948 decemberétől létrejött a kolozsvári Állami Magyar Opera, 1948-ban Kolozsvárról Sepsiszentgyörgyre költözött a munkásszínház. 1953-ban Temesváron létesült színház, majd ugyanez évben a Színművészeti Főiskola egy egész évfolyama magyar színházat létesített Nagybanán. (Ez a színház három év múlva Szatmárra költözött át).

A két zsidó színházból (Iasi-ban volt és Bukarestben) csak a fővárosi maradt meg, a németek viszont Temesváron és Nagyszebenben jutottak színházhoz. A magyar színházak közül a marosvásárhelyi Székely Színház aratta a legnagyobb művészi sikereket, szívesen látott vendégek voltak Bukarestben is. A nagyváradi után elsőként ez a színház kapott román tagozatot az 1962/63-as évtől kezdve. A két tagozatos színház eleinte magyar, később román igazgató vezetésével működött. 1969-ben Szatmáron is kéttagozatos lett a színház, s a folyamat 1988-ban Sepsiszentgyörgyön folytatódott, ahová – bár ez a brassói színház közelsége miatt nehezen volt indokolható – román tagozatot telepítettek. Csak Kolozsvárott és Temesvárott maradt önálló a magyar színház. (Megjegyezzük, hogy Kolozsvárott közös épületben játszanak a magyar operával, Temesvárott pedig „színházi társbérlok” a németekkel.)¹⁰⁹

A romániai magyar színházak színészutánpótlásáról a kolozsvári Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola gondoskodott,¹¹⁰ amely az 1948/49-es tanévben 72 hallgatóval működött. 1954-ben a főiskolát Marosvásárhelyre helyezték. 1976-ban a főiskolán román tagozatot létesítettek, 1987-től román lett az intézet rektora, s 1988-ban a marosvásárhelyi Köteles Sámuel utcai épületről eltávolították az intézet névadójának a nevét, és az intézet egykori saját lapját, a Tháliát is megszüntették. A főiskola helyzetére jellemző, hogy 1988-ban négy évfolyamán összesen 10 magyar hallgató tanult, az utóbbi idők évi beiskolázási aránya pedig nem haladhatta meg a 2–3 hallgatót.

Az 1945 utáni esztendőkből gyakorrá vált a román és magyar színházak kölcsönös vendégszereplése, nemcsak az országon belül, hanem a két ország közötti kulturális egyezmények keretében: román színházak Budapesten, a magyarok Romániában vendégszerepeltek. A kölcsönös megismerést, a tapasztalatok kicserélését szolgáló közös vendégjátékoknak a román fél vetett véget. Bukaresti utasításra befagyasztották a veszprémi és a sepsiszentgyörgyi, illetve a nagyváradi és a debreceni színház kölcsönös vendégjátékait is.¹¹¹

A hetvenes években Sepsiszentgyörgyön kétévenként megtartották a nemzetiségi színházak seregszamláját, amelyet egybekötöttek a nemzetiségi színházi kollokvium megrendezésével. A hagyományossá vált rendezvénysorozat is a Ceaușescu-féle kultúrpolitika áldozatává vált.

1971 után különösen jelentős szigorításokat vezettek be a színházak műsorpolitikájában. Egy-egy új bemutatót számtalan cenzúra jellegű megtekintés előzött meg, s a helyszínre küldött különböző bizottságok akár egyetlen tagjának rosszállása elegendő

¹⁰⁹ Enyedí Sándor: Romániai magyar színházak. Kézirat.

¹¹⁰ Korunk, 1980.5. sz. 365–369. p.

¹¹¹ Új Tükör, 1986. szeptember 7.

volt ahhoz, hogy a betanult színdarab sohase kerüljön a nézők elé. A bukaresti színházak az európai színházak élvonalába tartoztak, külföldön keresettek voltak a román színházi rendezők. A lehetetlenné váló színházi élet nem egy híres román rendezőt kényszerített külföldön maradásra. A betiltott színdarabok és előadások nemcsak Bukarestben, hanem a magyar színházakban is gyakoriakká váltak. Gazdasági megfontolás ürügyével korlátozták a nyugati színművek számát, ezzel párhuzamosan kiszorultak a klasszikus és a kortárs magyar szerzők színpadi művei, egyesek azért, mert „áthallásosaknak” találtattak, mások azért, mert nem „harmonizáltak” az éppen alkalmazott nemzetiségi politikával. Az erdélyi magyar szerzők művei – köztük Székely János, Sütő András egyes darabjai – tilalmi listára kerültek. A darabválasztás teljes beszűkítését jelentette, hogy a magyar színházak évi repertoárjának összetételét is megszabták. 70%-nak kötelezően hazainak kellett lennie, főleg román, vagy a kultúrpolitikát kiszolgáló romániai magyar darabnak. A román darabok magas aránya megnehezítette az alaposan lecsökkentett állami dotációval működő nemzetiségi színházak bevételi terveinek teljesítését. Az állami támogatás visszaszorításának következtében kényszerű létszámcsökkentéseket kellett végrehajtani, ami ahhoz vezetett, hogy egyes helyeken a színházakat kiszolgáló technikai személyzet kis száma miatt a munka folyamatossága került veszélybe. A bevételi terv hajszolása kötelező módon szükségessé tette az előadások számának növelését, akár a minőségi követelmények rovására is. A színészek ilyen körülmények között nagyfokú fizikai és szellemi megterhelésnek voltak kitéve. A munkakörülmények szándékos lezüllesztését, a művészi színvonal megállíthatatlan zuhanását csak a közönség kitartása, ragaszkodása ellensúlyozta valamelyest, de ez sem tudta megakadályozni, hogy a magyar színházi szakemberek egy része kivándoroljon. Az utóbbi két évtizedben mintegy száz fő, legalább 3 társulatnyi magyar színész távozott Romániából a szélrőzsa minden irányába, a legtöbben Magyarországra. A kolozsvári magyar színtársulat – amelynek még két évtizeddel ezelőtt több mint negyven színésze volt – a felére csökkent, s ma már egy-egy, tömegjelenetekkel megtűzdelt darab vagy népes szereplőgárdát foglalkoztató színmű előadása szinte megoldhatatlan akadályokba ütközik. De nemcsak a színészellátottság vált kritikussá; megoldatlan volt a rendező-, díszlettervező-, jelmeztervező-képzés is.

A színházak költségvetéséből alig jutott valami a díszletekre, jelmezekre. A kolozsvári Román Nemzeti Színház a tízszeresét költhette díszletekre, mint a kolozsvári magyar. (Meg kell jegyeznünk, hogy a román színház rendelkezésére álló összeg is meglehetősen csekély volt).

Évek óta nem jutott pénz a technikai felújításra, elavulttá és csaknem működésképtelenné vált a világítási rendszer.

Erdély mindig híres volt sokszínű dalkultúrájáról, a két világháború közötti magyar dalostalálkozók nemzetközi hírnévre tettek szert. Az államosítást követő változások a magyar énekkarokat sem kímélték: 1949-ben mindenképp a nagy múltú Romániai Magyar Dalosszövetséget szüntették meg, amely több mint 160 magyar dalegyletet tömörített. Székelyföldön a kórusmozgalom különösen mély gyökeret eresztett: a ditrói, székelyudvarhelyi, zágoni vagy gyergyószentmiklósi kórus több mint százéves múltra tekinthetett vissza. Újjáéledésükre csak a hatvanas évek végén nyílt lehetőség.

1972-ben már újra százra volt tehető a magyar kórusok száma, ezt követően ismételten a fentről irányított hanyatlás kora következett.

Hasonló hányatott sors jutott osztályrészül a népi együtteseknek is: 1956 őszén megalakulhatott a marosvásárhelyi Állami Székely Népi Együttes, amelynek határozott célja volt a romániai magyar folklór ápolása. Azonos céllal alakult meg 1957-ben a brassói magyar Népi Együttes vagy az ugyancsak brassói Német Népi Együttes, a temesvári Szerb Népi Együttes. Az első 1962-ig viselhette a Székely nevet, ekkor nem csak névváltozás történt, hanem Maros néven kötelezően megszabták, hogy műsoruk zömét a román folklórból kellett válogatni. A többi nemzetiségi népi együttes is a sorvasztó nemzetiségi politika áldozatává vált. A kultúrpolitika sorra szüntette meg azokat a hagyományos rendezvénysorozatokat, amelyeken még megjelenhetett a nemzetiségi folklór-zenei vagy tánc-hagyomány (az oklándi Nárciszfesztivál, a székelyudvarhelyi Szejke-folklórfesztivál, a székelyudvarhelyi Siculus könnyűzenei fesztivál stb.).¹¹²

A hetvenes évek végén kialakuló és gyorsan fejlődő, a fiatalok ezreit megmozgató táncházmozgalmat 1983-ban betiltották, vezetőit folyamatosan hamis vádakkal zaklatták. Hasonló sorsra jutottak a magyar nyelvű műkedvelő együttesek. Az Erdély-szerte nagy számban működő irodalmi körökből alig néhány maradt meg a nyolcvanas évek végére.¹¹³

Közművelődési egyesületek

A nemzetiségi kultúra bármilyen megnyilvánulása egyre inkább a támadások kereszttüzebe került. 1986-ban megszüntették az 1948 óta folyamatosan megjelenő Művelődés című havi folyóiratot, s ezzel a közművelődés szakmai és módszertani irányításának vetettek véget. Ami megmaradt, igen csekély volt: a személyi kultusz dicséretét hirdető Megéneklünk Románia című országos tömegdemonstráció irányított lehetősége.

Fokozatosan felszámolták a nagy múltú erdélyi egyesületeket, szervezeteket is. Az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum Egyesület, amely fennállása során nagy értékű könyvtárat, kéziratárat, levéltárat és különböző értékes gyűjteményeket hozott létre, 1919 után is zavartalanul működhetett. Az alapítványokból, hagyatékokból, adakozásokból létrejött magyar művelődési bázist a királyi Románia kormányzervei is elismerték, bár anyagilag nem támogatták. A második világháború után berendezkedő államhatalom az intézményt gyűjteményeivel együtt az államosítás útján bekebelezte, s további önálló munkáját lehetetlenné tette. Az egyesület az államosításig Erdély-szerte a magyar nemzetiség fejlődését szolgáló vándorgyűléseket tartott, felkarolta a legtávolabbi vidékek kezdeményezéseit, lehetőséget nyújtott a különböző tudományos próbálkozások összefogására. A háborút követően az egypártrendszer hadállásainak a kiépítésével párhuzamosan éles támadást intéztek az egyesület vezetősége ellen, amely végső soron az egyesület 1948-ban bekövetkezett végleges felszámolásához vezetett.

¹¹² Csorba Csaba: A romániai magyar művelődés és társadalomtudományi kutatások. In: Valóság, 1974.10. sz. 60–78. p.

¹¹³ A Hét, 1971. február 19. sz., Igaz Szó, 1972.4. sz. 585–592.

Egy másik nagy tradíciójú magyar művelődési fórum az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület /EMKE/ volt, amelyet az erdélyi magyar társadalom 1884-ben hozott létre. Az egyesület célja a magyar művelődés szervezése és támogatása volt, de az alapszabály azt is kimondta, hogy a szervezet kötelessége emberszerető szellemben ápolni és fejleszteni Erdély különböző nemzetiségeinek kultúráját nyelvre, vallásra, fajra való tekintet nélkül. Az egyesület elősegítette az erdélyi népiskolák hálózatának a fejlesztését, könyvtárak, népdalkörök létesítését. Az EMKE állandó harcot folytatott az analfabétizmus ellen, és létrehozta Erdélyben az első szövetkezeteket. A turizmus és az idegenforgalom fellendítésére külön egyesület: az Erdély-részi Kárpát Egyesület megteremtését kezdeményezte. Támogatta a székelység művelődésének megszervezését, a székely vasút megépítését, kezdeményezte szobrok felállítását, ápolta az erdélyi magyarság kiemelkedő személyiségeinek sírhelyeit, segítette a vöröskeresztes tevékenységet. 1919 után az egyesület anyagi léte veszélybe került, népnevelési és népjóléti intézményei megsemmisültek. Az új államhatalom sokáig ellenségesen viszonyult az egyesülethez, ezért működése évekig szünetelt. 1935-től azonban az EMKE ismét visszanyerte jogi személyiségét, és államilag is elismerték alapszabályát. Az EMKE-re 1945 után a korábban már ismertetett fórumokhoz hasonló sors várt: az államosítás véget vetett az egyesület több évtizedes áldozatos tevékenységének.

A második világháborút követően a Groza-kormányval folytatott kompromisszumos tárgyalások eredményeként kolozsvári székhellyel magyar Művészeti Főfelügyelőség jött létre. A kezdettől fogva a Magyar Népi Szövetség irányítása alatt álló szervezet működése lehetővé tette, hogy a romániai magyarság beleszóljon saját művelődési életének alakulásába. Az MNSZ vezetői ily módon akarták megteremteni az autonóm kulturális szerveződések kereteit. A főfelügyelőség foglalkozott a magyar színházakkal, a magyar zenei élettel, a műemlékvédelemmel, a műkedvelő mozgalommal, kezdeményezte a magyar muzeális értékek összegyűjtését. Ahogy azonban az MNSZ-t megfosztották önálló cselekvési lehetőségétől, formálissá vált. Később az egypártrendszer kialakulásával, a központi állami irányítás megszilárdulásával az intézményt rendeletileg feloszlatták.

Ezt követően a párt központi bizottságának keretében létrehoztak egy úgynevezett nemzetiségi bizottságot.¹¹⁴ Ez azonban nem tudott eredményes munkát kifejteni, mert a bizottság tagjainak sorába nacionalista, karrierista, szélsőbalos egyéneket kooptáltak, akik minden nemzetiségi igényt sérelmi ügynek bélyegeztek, s a nacionalizmus bélyegét sütötték azokra, akik szóvá próbálták tenni a romániai magyarság jogos kulturális gondjait.

Tömegtájékoztatás

A romániai magyar sajtónak a vizsgált korszakra jellemző szerkezete az 1950-es évek elejére alakult ki.¹¹⁵ Ezt megelőzően a háború utáni esztendőkből Erdély külön-

¹¹⁴ Sütő András: Irodalom és közügyiség. Páll Árpád interjúja. In: Látó, 1990.1. sz. 4–21. p.

¹¹⁵ Az írott sajtóról lásd: Jordáky Lajos: A romániai magyar nyelvű sajtó 1971-ben In: Korunk, 1971. 1. sz. 351–358. p.

böző városaiban számtalan magyar nyelvű újság, folyóirat látott napvilágot, mintha csak a két világháború közötti időszak gazdag sajtótermése folytatódott volna. A párizsi békeszerződés után a sajtó is egységes ellenőrzés és felügyelet alá került, aminek következtében számos korábbi lap megjelenését megszüntették. (A megszüntetett lapok sorába tartozott a Képes Újság, az Erdély című szociáldemokrata lap, a kolozsvári Egység című magyar nyelvű zsidó hetilap, az Irodalmi Almanach, Temesváron a Bánsági Írás.) A háború után még három magyar napilap jelent meg Kolozsvárott. Az ötvenes évekre azonban csupán egy maradt, a kommunista párt lapja: az Igazság. A Bukarestben megjelenő központi napilapot, az 1947-ben indult Romániai Magyar Szót 1953-tól Előrére keresztelték. Némi kedvező fordulat következett be 1956–1957-ben, amikor egyes lapok újra indultak, és új lapok indítására is lehetőség nyílt. Ekkortól jelent meg a Tanügyi Újság, a Napsugár, újra indult a Korunk, és ekkortól jelent meg évente két alkalommal a kolozsvári Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények. 1958-tól Marosvásárhelyen Művészet címmel képes hetilap indult Sütő András főszerkesztésével, amely azonban alig egy évi fennállás után központi utasításra profilt változtatott, és Új Élet címmel jelent meg. 1970-ben Bukarestben kulturális lap indult A Hét címmel. A sajtóra azonban egyre jobban ránehezedett a cenzúra szigora, és a hetvenes évektől a gyérülő nemzetiségi sajtót is fokozatosan a mértéktelemné váló személyi kultusz szolgálatába állították. 1984-ben papírkorlátozás címén csökkentették a lapok terjedelmét és példányszámát, s időközben több sajtótermék bejelentés nélkül megszűnt (a Méhészet, a Könyvtári Szemle, a marosvásárhelyi Orvosi Szemle, a Thália, megszűnt valamennyi diáklap, nem jelentek meg a magyar nyelvű üzemi lapok stb.).

Az egyre gyérülő nemzetiségi sajtó a rendszer hű kiszolgálójává vált, s távolról sem tudta betölteni azt az információs szolgálatot, amelyet a romániai magyar nemzetiség – fokozatos elzártságában, a külföldi magyarságtól való elszigeteltségében – a sajtótól elvárt volna. A diktatúra fokozódó terrorját jelezte, hogy – bár külön közlemény nem tudatta – a háború után először 1971. október 27-étől az erdélyi helységnevek egy részét csak románul közölték. 17 évvel később már nem csak bizonyos helységekre vonatkozott ez az utasítás. 1988 áprilisától még szépirodalmi művekben sem lehetett leírni magyarul vagy németül az erdélyi helységneveket.¹¹⁶

A tömegkommunikáció másik fontos területe a rádió. A bukaresti rádióban 1945-től bevezették a napi magyar óra műsorát; az ezt követő években szinte valamennyi erdélyi városban volt magyar nyelvű helyi adás is, hetente, helyenként naponta. A sok regionális adás helyett 1954-től a kolozsvári stúdióból naponta többször sugároztak magyar nyelvű adást is, s 1957 tavaszától a Marosvásárhelyen felavatott rádióstúdió is elkezdte a rendszeres magyar nyelvű adásait. Éveken keresztül a bukaresti, kolozsvári és a marosvásárhelyi stúdiók összesen napi 7 órán át sugároztak magyar nyelvű műsorokat. 1985 januárjában központi utasításra felszámolták a vidéki rádióműsorokat, így a magyar nyelvű adásokat is. Jelentős szerepet kapott a magyarok tájékozta-

Csorba Csaba: Magyar nyelvű újságok és folyóiratok a szomszédos szocialista országokban. In: Valóság, 1971.11. sz. 77–84. p.

Die ungarische Nationalität in Rumänien. Verlag Meridiane, Bucuresti, 1976. 53. p.

¹¹⁶ Soproni Géza (Beke György): Odorheiu Secuiesc? In: Kortárs, 1988. 8. sz. 79–98. p.

tásában a Román Televízió nemzetiségi főszerkesztőségének a munkája,¹¹⁷ amely magyar és német műsorokat szerkesztette. A televízió kezdetben heti fél órában sugárzott magyar nyelvű műsort, ez később tízszeresére, heti 300 percre emelkedett. (A német adás is heti 200 percre bővült). Dokumentumfilmek, portréfilmek mutatták be a romániai magyarság életét. A Kaláka sorozattal a televízió magyar adása indította el az erdélyi táncházmozgalmat. A televízió fennállása során 21 önálló, saját készítésű tévéjátékot és játékfilmet mutatott be. 1985 elején a televízió nemzetiségi adásait megszüntették, a nagyszámú szakértő gárdát szélnek eresztették.

A román hatóságok minden lehetséges módon igyekeztek megszüntetni a lakossághoz eljutó információkat, a központi utasítások értelmében a határ- és vámszervek teljes embargót rendeltek el a külföldi sajtótermékek behozatalára, a külföldi lapok előfizetési lehetőségét már korábban megszüntették. A magyar határ menti 80-100 km széles sávban, ahol kedvezők voltak a magyar televízió adásainak vételi lehetőségei, a hatalmi szervek büntetések kiszabásával, és az antennák erőszakos leszerelésével igyekeztek meggátolni az információk szabad áramlását.

Egyházak

Romániában a magyar kisebbség utolsó, még viszonylag önálló intézményei az egyházak maradtak.¹¹⁸ Ez annak ellenére is így volt, hogy a nemzetiségek egyházait az állam az 1940-es évek második felétől a templomok falai közé szorította, megfosztva azokat anyagi alapjaik döntő többségétől, a közművelődést és a nemzeti kultúrát szolgáló intézményektől és a külföldi – közte az anyaország egyházaival való – kapcsolat minden intézményes lehetőségétől. Feloszlatták az oktatásban és a lelkipásztori munkában hagyományosan nagy szerepet játszó magyar szerzetesrendeket. A papi utánpótlást egyre szűkítő folyamatos korlátozás mellett teljesen felszámolták az egyházak elemi és középiskolai hálózatát. Megszüntették a római katolikus egyház gazdasági és kulturális ügyeit intéző, évszázadokon át önálló anyagi alapokkal rendelkező Erdélyi Katolikus Státus működését, különböző eszközökkel erősen korlátozták a hitoktatást, és szinte teljesen megszüntették az egyházak nyilvánosságát: sajtójukat és könyvkiadásukat felszámolták.

A kisebbségi egyházak közül a közelmúltig a református és az unitárius egyháznak volt elenyésző sajtó- és kiadói tevékenysége. A megközelítőleg egymillió lélekszámú reformátusok 1100 példányban jelentethették meg belső terjesztésben a Református Szemlét. A református egyház 1945–1987 között összesen 53 önálló kiadványt jelentett meg. Az egyház egyre romló helyzetéről sokat elárul, hogy ebből 37 az

¹¹⁷ A rész gazdagítja az egészet. Beszélgetés Bodor Pállal, a Román Televízió nemzetiségi adásainak főszerkesztőjével. In: A Hét, 1971. február 12. 7. Volt egyszer... Magyar szó a román tévében. Interjú Bodor Pállal. In: RTV Újság, 1989. 24. sz.

¹¹⁸ Illyés Elemér: National Minorities in Rumania. New York, 1982. Columbia University Press. 218–237. p.

1945–1950 közötti időszakra esik, míg 1957 és 1987 között csak 11 kiadvány jelenhetett meg.¹¹⁹ Bibliát a háború befejezése óta az egyház nem tudott kiadni. A külföldről Romániába küldött bibliák bejutását a hatóságok minden eszközzel megakadályozták, több alkalommal 10 ezres nagyságrendű küldeményeket koboztak el és zúztak be.¹²⁰

1989 végén nem volt magyar nyelvű katolikus újság és folyóirat Romániában. Szegényes kiadványaik közül említést érdemel a Gyulafehérvárott és Szatmáron csekély számban kiadott római katolikus falinaptár. Az utóbbi évtizedekben egyetlen imakönyv, mindössze egy kis katekizmus és egy liturgiai naptár jelent meg. Biblia kiadására az elmúlt 40 évben az egyháznak nem volt engedélye és lehetősége.¹²¹

A római katolikus vallású magyarok száma jelenleg Romániában – az egyház saját adatai szerint – 1 millió felett van. Ebből csaknem egymillió él a mintegy 800 templomot, 518 plébániát fenntartó gyulafehérvári, temesvári, szatmári és nagyváradi egyházmegye területén, ahol körülbelül 660 pap tevékenykedik. Mintegy 100 ezerre tehető a magyar anyanyelvű katolikusok száma az iasi-i és bukaresti egyházmegye területén. Nekik nem volt lehetőségük a magyar nyelvű hitéletre, sőt az 50–70 ezer főt kitevő moldvai magyarok esetében a magyar nyelv használatának tilalma az erőszakos asszimiláció egyik legfontosabb és leghatásosabb eszközévé vált.

A hat római katolikus egyházmegye másfél millió hívőjéből mintegy egymillió magyar:

Egyházmegye	Alapítás éve	Plébániák és papok száma (év)		Hívők száma (ezer fő)			Magyar hívők száma 1985 (ezer fő)
				1910	1930	(év)	
Gyulafehérvári	1009	266	365 (82)	375	379	502 (82)	530
Szatmári	1804	54	84(84)	69	72	150(84) +	140
Nagyváradi	1093	55	68 (82)	77	76	111 (82) +	110
Temesvári†	1930	151	133 (84)	474	420	250 (84)	120*
Bukaresti▶	1883	24	51 (86)	...		99(86)	40*
Jași-i▶	1884	104	153 (83)	...		263 (84)	60*
Összesen			688 (85)	...		1450 (85)	1000

† Ebből kb. 110 ezer német, kb. 20 ezer egyéb (szlovák, román stb.) nemzetiségű.

▶ Román nyelvű egyházmegyék.

+ Ebből néhány ezer német, szlovák stb.

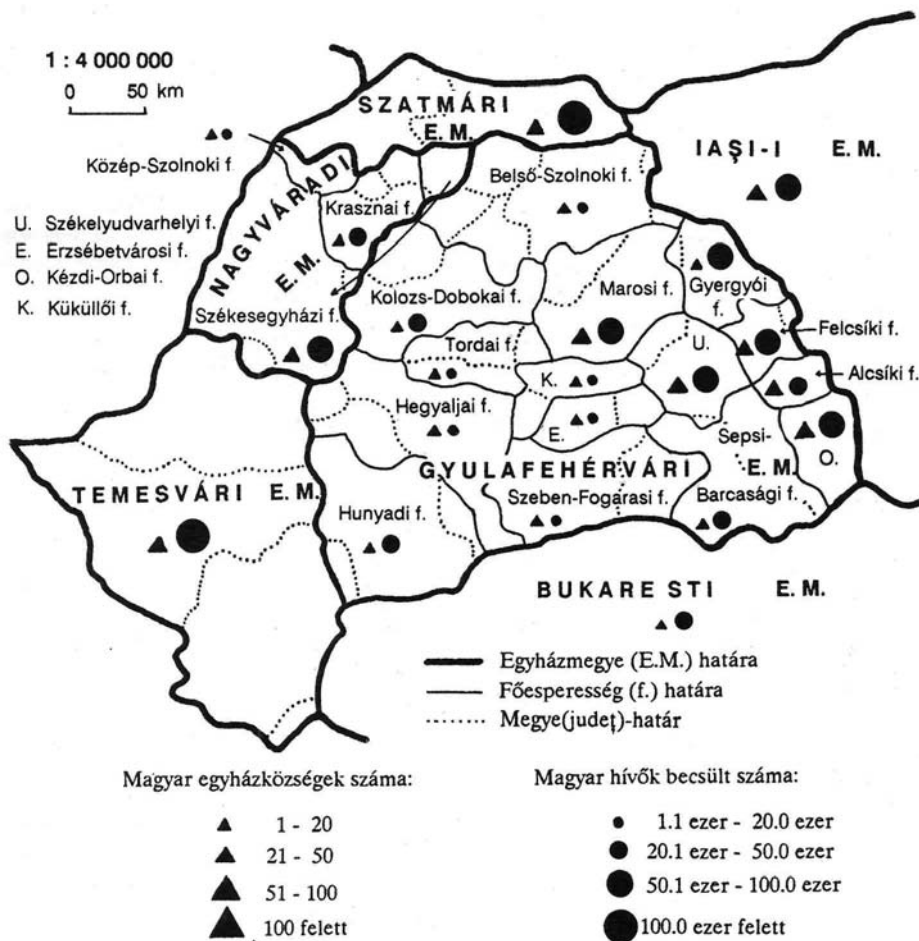
* Becslésünk

A táblázathoz feltétlenül szükséges megjegyeznünk, hogy a szatmári és a nagyváradi egyházmegyék hívőinek látványos gyarapodását leginkább a római katolikus egyházhoz áttért egykori görög katolikusok adják.

¹¹⁹ Tökes István: A romániai magyar református egyház 1945 után. MKI-Archívum 843/1989. 310. p.

¹²⁰ Butosi John: The Reformed Church in Romania. – In a Historical Perspective In: Reformed Review, (Holland, Michigan). 1987. vol. 40. Nr. 2. 116–142. p.

¹²¹ Virt László: A katolikus egyház Romániában. MKI-Archívum 483/1987. 82. p.

A ROMÁNIAI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSA

A Magyarországtól 1919-ben Romániához csatolt területeken csak a gyulafehérvári (erdélyi) egyházmegyét ismerték el püspökségnek, a szatmári, nagyváradi, temesvári püspökséget főesperességnek tekintették, így – több más hátrány mellett – megfosztották őket az önálló papi utánpótlás lehetőségétől.¹²²

¹²² Illyés Elemér: Erdély változása. Mítosz és valóság. Auróra Könyvek. München, 1976. 238. p.

Mióta a román állam 1948-ban felmondta a Szentszékkal kötött konkordátumot, megszűnt a bukaresti érsekség joghatósága a magyar egyházmegyék felett. Folyamatosan kudarcot vallottak azok a kísérletek is, amelyeket az állam a magyar katolikus egyház vezetőségének átalakítására és az egyház belső életének közvetlen ellenőrzés alá vonására tett. A magyar katolikusok meg tudták őrizni belső önállóságukat, az államnak alig volt beleszólása a papok és elöljárók kinevezésébe. Önállóan járt el az egyház a hitoktatás kérdéseiben is. A korlátozásra az állam elsősorban külső eszközöket használt adminisztratív intézkedések és nem ritkán nyílt drasztikus erőszak formájában.

A katolikus egyház legfőbb nehézségei között kell említenem az egyházi sajtó teljes hiányát, valamint a magyar testvéregyházzal és a világegyházzal való kapcsolatok adminisztratív korlátozását.

A nyolcvanas években a hatóságok erőszakosan csökkentették a gyulafehérvári hit-tudományi akadémiára felvehető számát. 1977-ben 40, 1983-ban 25, 1986-ban 16 volt az államilag meghatározott felvételi keretszám, ami a papság elöregedésének és a pap-hiánynak a veszélyét vetítette előre. 1987–89 között azonban Jakab Antal püspök és a mögötte álló papság szívós ellenállásának eredményeként ismét 25 hallgatót vettek fel évente.

A római katolikus egyház vezetése 1938 és 1980 között Márton Áron püspök kezében volt, aki hitéért és nemzetiségéért hosszú jogtalan börtönbüntetést is vállalva megalkuvás nélkül szolgálta a magyar nemzetiségi lét, kultúra, identitástudat megtartását és fejlesztését. 1949-ben letartóztatták, majd koholt vádakkal 1951-ben életfogytiglani kényszermunkára ítélték.¹²³ 1955-ben kiszabadult, de még több mint 10 éven keresztül rendőri felügyelet alatt, házi őrizetben tartották. Börtönévei közben az egyház vezetése végig folyamatos volt, mivel – számítva az állami megtorlásra — 1949 elejétől titokban püspököket szenteltek, akik az előd letartóztatását követően titokban hivatalba léptek, majd kinevezték utódaikat. 1952-ig némi segítséget jelentett, hogy a konkordátum felmondása után még 4 évig Bukarestben tartózkodott O'Hara pápai nuncius. Az ő távozása után azonban hosszú időre teljesen elszigetelődött az egyház.¹²⁴ A titokban szentelt püspököket letartóztatták és elítélték, nagy részük különböző börtönökben és kényszermunkatáborokban vesztette életét. A jól szervezett hierarchia és Márton Áron megfellebbezhetetlen tekintélye miatt szinte ismeretlen volt az állammal kooperáló ún. „békepapság”, így a magyar katolikus egyház nagy veszteségekkel ugyan, de szervezetét, önállóságát megőrizve került ki az ötvenes, hatvanas évekből. Márton Áront 1967-ben visszahelyezték jogaiba, 1969-ben és 1971-ben engedélyezték, hogy Rómába utazhasson. Ez azonban csak a szorítás enyhülését és nem megszűnését jelentette.¹²⁵ Márton Áron 1980 végén bekövetkezett halála után helyét tanítványa, Jakab Antal foglalta el, aki az újból erősödő állami nyomás ellenére is elődje megalkuvást nem ismerő szellemében vezeti az egyházat. Az adminisztratív eszközök mellett a nyolcvanas években az állam nyíltan és erőszakosan beavatkozott az egyházak ügyébe,

¹²³ R.N.K. bukaresti Katonai Törvényszék 1165/1951. 07. 30. sz. ítélete Márton Áron és társai ügyében MKI 117/1986. 43. p.

¹²⁴ Vért László: Katolikusok Erdélyben. MKI 857/1989. 17. p.

¹²⁵ Vért László: Katolikusok Erdélyben. MKI 857/1989. 24. p.

ami főként a papok személyes megfélemlítésével és terrorizálásával járt.¹²⁶ A tömeges beavatkozások sem törték meg a papság nagyobb részét. 1988. augusztus 29-én Gyulafehérváron keltezett levélben 20 főesperes, esperes, kanonok levélben fordult a Papi Szenátushoz, és kilenc pontban foglalta össze azokat a legégetőbb kérdéseket, amelyek nélkül a katolikus egyház nem láthatja el feladatát. Szóvá tették a katasztrofálissá vált papi utánpótlás kérdését, a szaporodó új városnegyedekben a templomépítés és hitélet nehézségeit, a lerombolásra ítélt falvak gazdátlanul maradó, sokszor 7–800 éves templomainak sorsát, a vallásos irodalom vészes hiányát, azokat a nehézségeket, amelyek abból adódtak, hogy egyre több magyar nemzetiségű gyerek kényszerült már első osztálytól kezdve román iskolába. Kifogásolták az egyetemet elvégző magyar hallgatók erőszakos kihelyezését távoli román vidékekre, ahol a sajátjuktól eltérő más etnikai és vallási környezetbe kerültek. Fokozatosan gyengítette az egyházat az is, hogy egyre nagyobb magyar tömegeket helyeztek át szülőföldjükről, nemzetiségi környezetüktől távoli román vidékekre, aminek következtében növekedett a szétszakadt családok száma. Aggodalommal töltötte el az aláírókat az is, hogy hátrányosan különböztették meg a tudományos, közéleti, művészeti pályákon azokat a magyarokat, akik ragaszkodtak eredeti vallásukhoz, és gyakorolták is azt. „Mély tisztelettel kérjük ezért Püspök Atyánkat, méltóztassék mérlegelni, milyen úton és milyen lépéseket lehet tenni, hogy a híveink sorában tapasztalt és fokozódó nyugtalanságról és elkeseredésről a Legfőbb Fórumon is tudomást szerezhessenek” – írták Csíkcsomafalva, Torda, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Beszterce, Brassó, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Szászrégen, Marosludas, Gyergyószentmiklós, Csíkszentimre, Székelyudvarhely, Marosvásárhely, Kézdivásárhely, Nagyszeben, Gyergyóremete katolikus papjai.¹²⁷

1985–86-ban hallgatólagos állami támogatással mozgalom indult a magyar katolikus egyházmegyében a román nyelvű liturgia bevezetéséért,¹²⁸ hivatkozással a román anyanyelvű római katolikusok növekvő számára. Az elrománosodott katolikus csángók, valamint az 1948-ban állami rendelettel az ortodoxiába beolvasztott görög katolikus egyház magyar katolikus templomokat látogató híveinek kezdeményezésére ezen kívánságokat petíciók formájában rendszeresen a Vatikánba is eljuttatták. A II. Vatikáni Zsinat a nemzeti nyelvet tette liturgikus nyelvvé. Ezt a hatóságok felhasználták arra, hogy nyomást gyakoroljanak a magyar nyelvű katolikus egyházra, és elérjék, hogy a magyar nyelvű liturgia mellett vezessék be a román nyelvű szertartást is. Ez a törekvés előkészítette volna a magyar nyelvű katolikus egyház fokozatos elrománosítását. A görög katolikus hitben megmaradt románok azonban nyílt levélben fordultak II. János Pál pápához,¹²⁹ kérve, hogy szálljon síkra az 1948-ban erőszakkal felszámolt görög katolikus egyház visszaállításáért, valamint az ortodox egyház által bekebelezett görög katolikus egyházi javak (templomok, kolostorok) visszaadásáért. A nyílt levél szerzői – többek között az emberi jogok megsértése miatti tiltakozásaival

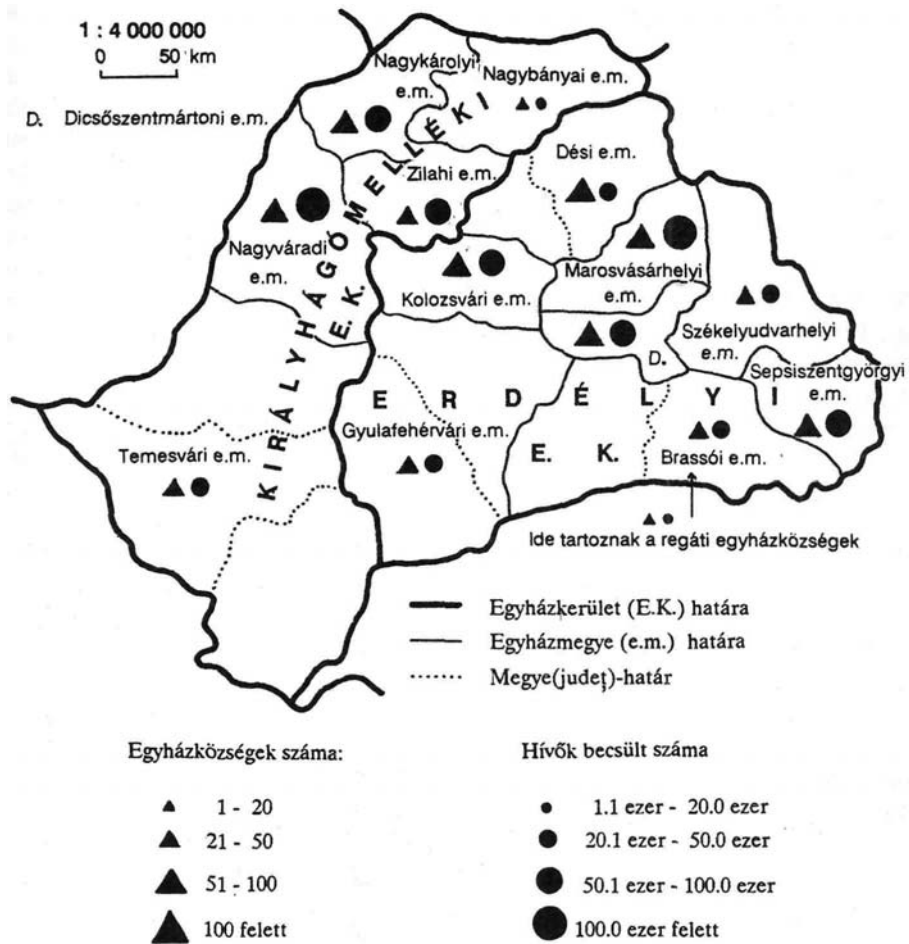
¹²⁶ A rendőrségen elszenvedett verések következtében vesztette életét Dani Gergely gyimesbükki és Pálfi Géza székelyudvarhelyi pap.

¹²⁷ A gyulafehérvári egyházmegye papjainak állásfoglalása a vallásgyakorlással kapcsolatban. MKI. 937/1989.4. p.

¹²⁸ Herbst-Oltmou, Anne: Rumänien Unierte zwischen den Fronten. In: Katholische Pressagentur (Kathpress) (Bécs) 1988. Nr. 18.

¹²⁹ Lettre au Pape Jean-Paul II. In: Catacombes 1988. november-december.

ismertté vált Doina Cornea kolozsvári tanárnő – így írtak a román kormány szándékáról: „...A tervezett intézkedések ellenszolgáltatást jelentenének néhány ezer római katolikus román számára, akik olyan városi központokban élnek, ahol már évszázadok óta léteznek római katolikus templomok a magyarok számára. Mint görög katolikus románok nem akarunk sem benyomulni, sem békétlenséget és zavart magunkkal vinni ezekbe a templomokba, amelyek teljes joggal magyar hittestvéreinkhez tartoznak”.

A ROMÁNIAI REFORMÁTUS EGYHÁZ KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSA

Nem kétséges, hogy a román nyelvű plébániák megjelenése a magyar nyelvű római katolikus egyházmegyék területén annak a folyamatnak a kezdetét jelentette a magyar egyházban, amely a kulturális és oktatási intézmények tagozatosításával az elmúlt évtizedekben az anyanyelvi oktatás, művelődés csaknem teljes felszámolásához vezetett.

A református egyház vezetői 1949-ben az állammal egyezményt (statútum) kötöttek, amely széles körű beleszólási jogot biztosított a világi hatóságoknak az egyház belső életébe és vezetőinek kiválasztásába. A romániai református egyháznak 1989-ben megközelítőleg 1 000 000 híve volt, akik szinte kizárólag magyar nemzetiségűnek vallották magukat, az istentiszteletek és egyéb szertartások nyelve is kizárólag magyar volt. Szervezetileg az egyház két önálló püspökségre: a nagyváradi székhelyű Királyhágó mellékire és a hagyományosan kolozsvári székhelyű erdélyire oszlik. Az önálló egyházkerületek közül az erdélyinek többszáz éves hagyományai vannak, míg a Királyhágó melléki csak 1920-ban jött létre az eredetileg magyarországi egyházkerületekhez tartozó, de Romániához került területekből. Az elmúlt 40 évben mindkét egyházkerület határait és a hozzájuk tartozó egyházmegyék területét és számát a gyakran változó közigazgatási beosztáshoz alkalmazkodva, erőszakos állami nyomásra többször (1954, 1959, 1961, 1962, 1965, 1968) át kellett az egyháznak rendeznie. 1989-ben a kolozsvári egyházkerületben 8 egyházmegye: Brassó, Dés, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Küküllő, Maros, Sepsí és Udvarhely, a Királyhágó mellékiben 5 egyházmegye: Arad, Nagybánya, Nagyvárad, Szatmár, Szilágysomlyó volt található, amelyek mind földrajzi kiterjedésük, mind lélekszámuk miatt kormányozhatatlanok voltak.

A szolgálatot a mintegy 700 főnyi papság 730 anyaegyházban, 172 leányegyházban és kb. 500 szóránygyülekezetben végezte, kb. 12 000 választott presbitériumi tag segítségével.¹³⁰ A presbitériumok, bármennyire korlátozott hatókörűek is voltak, mégis választott magyar testületeknek számítottak, ami egy-egy településen tekintélyt és csekély – de egyedülálló – lehetőséget nyújtott számukra a diktatórikus hatalom intézményeivel és intézkedéseivel való szembenállásra, amelynek jó példáit adják a székelyföldi presbitériumok a vallásoktatás és konfirmáció kérdésében, valamint 1982-ben a dési és 1989-ben a temesvári presbitérium papjának, Tökés Lászlónak védelme a világi és a velük kollaboráló egyházi hatóságok ellen is. Megoldhatatlan problémának tűnt a lelkészutánpótlás kérdése. A Királyhágó melléki – Nagyvárad központú – egyházkerületnek nem volt önálló lelkészképző intézménye. A protestáns lelkészképzésre, beleértve az unitárius és evangélikus egyházat is, a kolozsvári Teológiai Főiskola volt hivatott. A lelkészképzés megoldatlansága miatt 1989-ben csak az erdélyi református egyházkerületben 70 betöltetlen papi állás volt. A lelkészhiány oka a teológián 1979-ben bevezetett és azóta egyre szigorodó numerus clausus volt. A Kolozsvári Teológián 1945–1979 között évenként 22–30 fős évfolyamok végeztek. Ez a szám 1979-től folyamatosan csökkenve a nyolcvanas évek közepétől átlag évi 8–9 főre zuhant. 1989-ben Kolozsváron a korábban szokásos 115–120 hallgatóval szemben kb. 50 protestáns hallgató folytatott tanulmányokat.¹³¹

Sajnos – nem kis mértékben az 1949-es konkordátum következtében –, az utóbbi évtizedekben mindkét református egyházkerület élén olyan püspök állt, aki a hatalom

¹³⁰ Tökés István: i.m. 42. p.

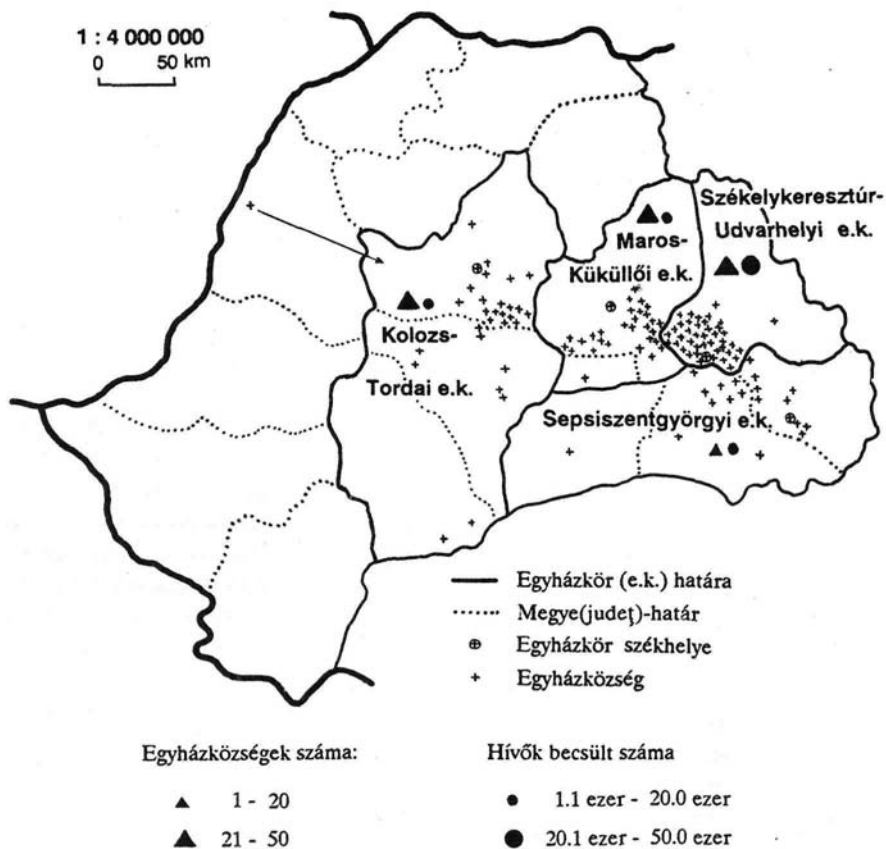
¹³¹ Tökés István: i.m. 298. p.

igényeinek kiszolgálását sokszor előbbre valónak tartotta, mint hitének és nemzetiségi érdekeinek képviseletét, ezzel nehezítvén híveik és papságuk helyzetét. Mind Papp László nagyvárad, mind Nagy Gyula kolozsvári működésére nem csak a hatóságok rendelkezéseinek szolgái végrehajtása, hanem a református egyház sajátos belső demokráciájának lebontása is jellemző volt. Különösen tettenérhető volt ez a zsinati határozatok manipulálásában, a vezető posztok betöltésében, valamint abban, hogy a gyülekezetek szabad lelkészválasztása helyett önkényesen nevezték ki és helyezték át a lelkészeket. A református papság köreiben ugyanakkor növekedett az ellenállás az egyházban uralkodó állapotok és a romló közállapotok miatt. 1988 szeptemberében az aradi református egyházmegye beadványban tiltakozott a falurombolás ellen, s ezt a peticíót 15 lelkész írta alá. 1988 októberében 13 református pap kérte Temesvár ortodox metropolitájának közbenjárását, hogy a kolozsvári protestáns Teológiai Intézetbe az eddigénél több hallgatót vegyenek fel, mert vészesen növekedett az üres parókiák száma.¹³²

Az utóbbi évtizedben felerősödő erőszakos asszimiláció és nemzetiségellenes politika keretében a hivatalos szervek – felekezetre való tekintet nélkül – a nemzetiségi egyházak aktív híveit és papjait az ötvenes, hatvanas évek módszereihez hasonlóan megfélemlítették és üldözték, sőt a református egyházban az állami és egyházi szervek közösen léptek fel a nemzetiségükért és hitükért kiálló ellen. 1983-ban kényszernyugdíjazták Tökés István püspökhelyettest, teológiai tanárt, mivel felemelte szavát az egyházon belüli antidemokratikus gyakorlattal szemben. Ugyanilyen okokból nyugdíjazták Hegyi István székelyudvarhelyi esperest is. Tökés Istvánt 1989 nyarán a papi hivatás alkalmi gyakorlásától is eltiltották. Hasonlóan állandó zaklatásnak volt kitéve Tökés László, aki többször felemelte a szavát az egyházi vezetők megalkuvó álláspontjával és a nemzetiségellenes intézkedésekkel szemben. Mind dési, mind temesvári szolgálata során – az állandó rendőrségi nyomással párhuzamosan – több ízben részesítették egyházi fenyítésben. 1989 nyarán temesvári állásából Papp László püspök utasítására felfüggesztették, annak ellenére, hogy mind a presbitérium, mind a hívek egységesen kiálltak mellette. A püspök a világi hatóságoknál való feljelentéstől sem riadt vissza.

A több mint 400 éves – 1568-ban Tordán megalapított – unitárius egyháznak mintegy 80 000 híve van, akik főként a Székelyföldön található és 138 anyaegyházukban hozzávetőleg 140 lelkészük közreműködésével gyakorolják vallásukat. A negyedévenként 500 példányban megjelenő Keresztyén Magvető című lapjukat egyetlen püspökségük székhelyén, Kolozsváron adják ki.

¹³² Tökés István: i.m. dokumentumok 54. sz.

A ROMÁNIAI UNITÁRIUS EGYHÁZ KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSA

Szintén Kolozsváron van a püspöki székhelye a kb. 30 000 hívet számláló magyar zsinatpresbiteri ágostai hitvallású evangélikus egyháznak. A döntően evangélikus Brassó mellett élő hétfalusi csángókon kívül főként szórványokban található 46 templomukban kb. félszáz pap végzi a lelki gondozást.¹³³

¹³³ Illyés Elemér: Erdély változása 230. p.

Összesen kb. 90–100 ezer főre teszik a magyar nemzetiségű baptisták, pünkösdisták, adventisták és más szabadegyházakhoz tartozók számát.

A magukat magyarnak valló izrealita vallásúak a nyolcvanas évekre alig maradtak Romániában. A holocaustot átvészelő romániai zsidóság mintegy 90–95%-a az elmúlt 35 évben kivándorolt szülőföldjéről. Jelenleg – becslések szerint – mintegy 3–5 ezren tekinthetők magyar anyanyelvűeknek. Nyelvük és vallásuk miatt gyakran többszörös diszkriminációnak voltak kitéve.

Az államvallásként favorizált ortodoxia kivételezett helyzetben volt Romániában. Az egyház vezetői szinte mindenben kiszolgálták a párt- és állami vezetők kívánságait, nem emelték fel szavukat sem a templomok lerombolása, sem a falurombolás ellen. Az utóbbi években a nagyszebeni ortodox püspökség – Erdély metropolitájának irányításával – több magyar- és nemzetiségellenes sajtóterméket és könyvet jelentetett meg.

Az eddigi adatokból az egyes felekezetekhez tartozó hívők száma alapján a romániai magyarok száma jóval meghaladja a kétmilliót.

Vallásfelekezetek	Nyilvántartott magyarok száma 1985-ben (ezer fő)	Becsült
Római katolikusok		
– A négy erdélyi egyházmegyében	900	950
– Az Jași-i e.m.-ben (csángók)	60	60
– A bukaresti e.m.-ben	40	50
Protestánsok		
– Reformátusok	760*	900*
– Unitáriusok	80	80
– Evangélikusok	30	30
– egyéb protestánsok	...	90
² felekezeti nyilvántartáson kívüli egykori görögkatolikusok	...	50
Összesen:	1870	2210

* Számos egyházközségben csak a megkeresztelt, illetve a 18 éven felüli híveket tartják számon.

A 70-es évek vége óta a nemzetiségi oktatás, sajtó és kulturális intézményhálózat drasztikus elsorvasztásával és korlátozásával párhuzamosan egyre erősödő nyomás nehezedett valamennyi nemzetiségi jelleggel bíró egyházra és felekezetre, nem elsősorban az állami ideológiával ellentétes világnézetük, hanem a nemzetiségi nyelv, kultúra, identitástudat megőrzésében játszott szerepük miatt. Az 1944 utáni korszakban kivétel nélkül nagy veszteségeket szenvedő egyházi szervezetek azonban papjaik döntő többségének elhivatott szolgálatával és híveik támogatásával be tudták tölteni azt a küldetést, amely – utolsó, még viszonylag önálló intézményként – a romániai magyar kisebbség identitásának megőrzésében reájuk hárult.

Kapcsolatok az anyanemzettel

A romániai magyarság – rövid megszakítással – 1919 óta él kisebbségi helyzetben román állampolgárként. Az elmúlt évszázadokban azonban az erdélyi történelem hagyományai, valamint a magyarországitól eltérő társadalmi, gazdasági struktúra, politikai gyakorlat és nyelvi kulturális közeg kialakított egy erdélyi magyar identitástudatot is, amely azonban mind gyakorlati működésében, mind önmaga definiálásában az egyetemes magyar nemzethez való nyelvi, kulturális, történelmi kötődést, az azonosságot tekinti döntő elemnek, nem pedig a különbségek hangsúlyozását. A homogén nemzetállam létrehozására törekvő román politika tagadja ezt az azonosságtudatot, és nem ismeri el a belőle természetesen következő kettős kötődést, amely mint állampolgárt Romániához, mint magyar nemzetiségűt Magyarországhoz fűzi a magyar lakosságot. A Ceaușescu-rendszer tiltotta, sőt büntette a magyar nemzethez való – bármiféle kulturális, történelmi, etnikai – tartozás hangoztatását, és azt nacionalizmus és irreidentizmus vádjával utasította vissza, mivel az állami politika szintjére emelt homogenizáció a nemzetiségi kérdés megoldásának egyetlen módozatát, a minél gyorsabb, nyom nélküli asszimilációt ismerte és próbálta minden rendelkezésre álló eszközzel végrehajtani. E politika következtében a Romániában élő magyarságnak anyanemzetével való kapcsolatai – minden, a szomszédságból, a közös történelemből, kultúrából, egymásra utaltságból, azonos szövetségi rendszerbe való tartozásból következő érv ellenére – a nyolcvanas évek végére korábban nem tapasztalt mélypontra süllyedtek.

A hetvenes évektől kezdve Románia szembenállva az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában lefektetett, valamint a Helsinki Egyezményben konkretizált elvekkel és jogokkal, minden lehetséges módon akadályozta állampolgárait a külvilággal való kapcsolatfelvételben és kapcsolattartásban. Ez az egész lakosságot egyénileg és kollektíve érintő jogsérelem különösen súlyosan érintette a nemzetiségi lakosságot, mivel itt a személyes szabadság korlátozása az eszmék és gondolatok szabad áramlásának akadályozása mellett a nemzeti kultúrától, történelemtől való elzárás, a rokoni, baráti kapcsolatok korlátozása, az anyanemzettel való kollektív kapcsolat minden lehetséges formájának lehetetlenné tétele a hivatalos állampolitika szintjén folyt. Román állampolgárok – turistaként vagy rokonlátogatás céljából – külföldre két évente egy alkalommal utazhattak, de ez az igen csekély írott jog sem érvényesülhetett maradéktalanul. Az útlevél kiadását ugyanis többhónapos engedélyezési procedúra előzte meg (munkahelyi javaslat és többfokozatú államigazgatási és rendőrségi hozzájárulás). Az eljárás során erősen felértékelődött a szubjektív elbírálás és a kérelmező számára ismeretlen belső rendelkezések szerepe. (A külföldön maradás megakadályozására a nyolcvanas években teljes családoknak ritkán adtak útlevelet.) Folyamatosan bővült az utazásból eleve kizártak, főként nemzetiségiek száma, akiknek kérelmét vagy eleve át sem vették, vagy indoklás és jogorvoslat nélkül elutasították. (A magyar nemzetiségű kérelmezők kb. 1/3 része kapott útlevelet.) A nyolcvanas évek eleje óta az érvényes útlevéllel rendelkezők sem válhattak át az utazásuk költségeinek fedezésére lejt valutára, így utazásaik anyagi

alapja sem volt biztosítva. Mindezekhez még az is hozzájárult, hogy 1987-től kezdve egyre több magyar nemzetiségűt – érvényes úti okmánya ellenére – indoklás nélkül a határállomásokon akadályozták meg a kiutazásban.

A magánérintkezésekben – az előzőekben már említett 225/1974-es ún. „szállásrendeleten” kívül – súlyos korlátozást jelentett az a rendelkezés, mely szerint a román állampolgároknak a külföldivel való találkozást és beszélgetést jelenteniük kellett az illetékes szerveknek. A Magyarország és Románia közötti postai együttműködést jól jellemezte, hogy román állampolgár otthonából évente csak négy alkalommal telefonálhatott külföldre. A feladott csomagoknak csak töredék része érkezett meg, a levélforgalmat akadályozták (a magyar nyelven címzettek gyakran nem továbbították). Romániában szinte lehetetlen volt előfizetni bármilyen külföldön megjelenő magyar nyelvű sajtótermékre. A külföldön előfizetett és továbbított magyar nyelvű újságokat sem a magáncímzettek, sem az intézmények (egyházak, szerkesztőségek) nem kapták meg. Tilos volt magyar nyelvű vagy magyar kulturális értékeket is hordozó hanglemezek, filmek, műsoros hang- és videókazetták, képzőművészeti alkotások bevitele is Romániába.

A kulturális kapcsolatok szintén mélyponton voltak. Több mint 10 évig nem volt ösztöndíjas romániai magyar hallgató a magyar felsőoktatásban. A folyamatos magyar diplomáciai és társadalmi kezdeményezések ellenére a javasolt, mindkét fél számára előnyös cserekapcsolatok a román fél merev elzárkózása miatt semmilyen formában nem jöttek létre. Az 1977-es debreceni-nagyváradai találkozón megállapodás született a bukaresti magyar és a budapesti román kulturális intézet felállításáról. A román fél halogató magatartása miatt azonban ezek az intézetek nem kezdhették meg működésüket.

A romániai magyarság fogyatkozó számú tudósát, íróját, művészt is akadályozták a kapcsolattartásban, nem tették számukra lehetővé a külföldön való publikálást és a részvételt különböző tudományos tanácskozásokon és kulturális rendezvényeken.

A nyolcvanas évek eleje óta a magyar állampolgárok romániai látogatása is egyre nehezebbé vált. A román szervek évente több ezer magyar állampolgártól tagadták meg – gyakran mindenféle indoklás nélkül – a Romániába utazás lehetőségét. Szintén folyamatosan nőtt a Romániában törvénytelenül őrizetbe vett és alapos indok nélkül kiutasított magyar állampolgárok száma. 1988 júniusában Románia megszüntette – a máig is érvényben lévő 1977-es államközi egyezmény alapján 1980 óta tevékenykedő – kolozsvári magyar főkonzulátus működését és munkatársait kiutasította az országból. Így nemcsak a Romániába utazó magyarországiak (a kiutazók több mint 90%-a Erdély területére látogat) érdekképviselője szűnt meg Erdély területén, hanem az ott élő magyarok kivándorlási, családegyesítési stb. problémáinak intézése is, nem beszélve a kulturális és gazdasági kapcsolatok további jelentős szűküléséről.

A romániai magyarság helyzetének a negyvenes évek második felétől bekövetkező gyors ütemű romlása felveti Magyarországot, mint anyaország felelősségét. A II. világháborút követően a magyarországi közvélemény a romániai magyar nemzeti kisebbség helyzetére tekintett a legnagyobb várakozással. Magyarország a párizsi béke aláírásával hivatalosan szakított az irredentizus minden formájával. A magyar és a román vezetők ebben az időszakban többször hangsúlyozták, hogy a két ország

kapcsolataiban fontos szerepet szánunk az erdélyi magyarságnak. A negyvenes évek végétől azonban az azonos szövetségi rendszerhez tartozás, a belpolitikai hasonlóságok valójában a két ország egymástól való elszigetelődését eredményezték, és a sztálinizmus viszonyai között a magyar külpolitika csaknem négy évtizedre feladta az összmagyarság – így az erdélyi magyarság – érdekeinek képviselését, védelmét. Ebben a tekintetben egyébként a nemzetközi jog is azt az álláspontot támogatta, amely a kisebbségi problémát az államok kizárólagos belső kompetenciájába utalta, azáltal, hogy azt feloldotta az általános emberi jogok kérdéskörében.

1956 után a magyar hivatalos álláspont továbbra is az maradt, hogy Magyarországnak semmiféle köze sincs a szomszédos országokban élő magyarokhoz. Az 1956-os eseményeket követően a magyar párt- és államvezetők többször is kijelentették, hogy a Magyar Népköztársaságnak Romániával szemben nincsenek területi igényei, és hogy a „Román Munkáspárt kitűnően alkalmazza a lenini nemzetiségi politikát”. Arról azonban nem tettek említést, hogy Magyarország érdekelt a romániai magyarság nemzeti megmaradásában, sőt, Magyarországon mindazokat a nacionalizmus vádjával illették, akik bármilyen formában szót emeltek a romániai magyarság védelmében.

A hatvanas évek közepétől először a magyar irodalom néhány prominens képviselője követelte a romániai magyar kultúra megismertetését. A nemzeti-nemzetiségi kérdés hivatalos ártértékelése azonban rendkívül lassan haladt Magyarországon. A hetvenes években a hivatalos magyar politika érvrendszerébe beépítette a nemzetiségek híd szerepének téziseit és azt a tételt, hogy a nemzetiségi kérdés, a romániai magyarság helyzetének rendezése Románia belügye, de megoldásának módja hatással van Magyarországra lakosságára, miután a lakosság jelentős részének vannak a határon átnyúló rokon kapcsolatai. A román párt- és állami vezetők azonban a gyakorlatban kifejezésre juttatták, hogy a kétoldalú kapcsolatokban nem kívánnak a romániai magyarság helyzetéről tárgyalni, illetve az esetleg vállalt kötelezettségeiket nem kívánják teljesíteni (pl. az 1977-es debreceni-nagyváradai találkozó).

A nyolcvanas évek közepétől a magyar külpolitika nemzetközi szinten is szorgalmazta a nemzetiségi jogok érvényesítését, és igyekezett képviselni a határon túl élő magyarok érdekeit. Magyar-román viszonylatban ebben az időszakban megpróbálta kimeríteni a kétoldalú tárgyalások és megegyezés lehetőségeit (KB-titkárok, miniszterelnökök, külügyminiszterek találkozói, és az 1988-as aradi csúcstalálkozó a pártfőtitkárok között). Miután ezek a találkozók – nem a magyar fél hibájából – nem hoztak eredményt, a magyar-román kérdések megoldásában gyakorlatilag nem történt előrehaladás, Magyarország – a párizsi békeszerződéseknek és az ENSZ Alapokmányának szellemében – joggal fordult az ENSZ genfi Emberi Jogok Bizottságához. A magyar diplomáciának több mint négy évtizede ez volt az első sikeres fellépése a romániai magyarság védelmében, ami egyúttal azt is bizonyítja, hogy itt összeurópai és általános emberi jogi problémáról van szó.

Menekültügy

Magyarországnak, mint anyanemzetnek a felelőssége különösen megnőtt azután, hogy a nyolcvanas évek közepétől a mind szélsőségesebbé váló romániai rendszer egyre több magyart kényszerített szülőföldjének elhagyására – kisebbségi története folyamán nem először.

Az „egységes román nemzetállam” megteremtéséért a román kormány más kisebbségek esetében is rugalmas, külpolitikai céljaihoz alkalmazkodó kivándorlási politikát folytatott. A romániai zsidóság kivándorlása már a negyvenes években elkezdődött, s a nyolcvanas évek végére gyakorlatilag befejeződött. 1948–1983 között 270 ezer (más adatok szerint 350 ezer) zsidó hagyta el Romániát. Nem hivatalos megállapodás szerint Izrael egy felsőfokú végzettségű romániai zsidóért 5–10 ezer dollárt fizetett. A németek kivándorlásából is igyekezett a román kormány anyagi előnyökhöz jutni; az NSZK a nyolcvanas években 4–10 ezer márkát fizetett egy-egy kivándorlóért. 1950–1983 között mintegy 150 ezer német hagyta el Romániát, a nyolcvanas évek második felére pedig a romániai németiség exodusa is a végéhez közeledett.

A kivándorlás szabályozására született az Államtanács 1982. október 22-én kibocsátott 302. törvényerejű rendelete, amely komoly feszültségeket okozott Romániának az NSZK-val és az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolataiban. A rendelet értelmében azok a személyek, akik megkapták az engedélyt az áttelepülésre, konvertibilis valutában kötelesek visszatéríteni a román államnak az iskoláztatásukra, orvosi ellátásukra, illetve az üdültetésükre fordított összegeket. A végleg külföldre távozó személyek tulajdonában levő ingatlan az állam tulajdonába megy át. A rendelet végrehajtása 1983 februárjában megkezdődött és 24 esetben fizettettek ki 5 ezertől 23 ezer dollárig terjedő összeget. Ezt követően felfüggesztették a rendelet végrehajtását, de magát a rendeletet mind a mai napig nem vonták vissza. Az intézkedést valószínűleg diplomáciai alkutételként használták, hogy nyilvánosságra hozatalával, majd „liberális nem alkalmazásával” Románia kiérdemelje az Egyesült Államoktól a kedvezményes kereskedelmi elbánást, az MFN státusát. (1983 után Románia úgy módosította kivándorlási gyakorlatát, hogy több román állampolgárt engedett az Egyesült Államokba, mint amennyit az USA – az 1980-as menekülttörvény értelmében – hajlandó volt befogadni.)

A magyar kisebbség esetében a román kormány a hetvenes években a szelektív emigrációt – elsősorban az asszimilációra nem hajlandó értelmiségiek távozását – támogatta.

A tájékoztatás nagyobb nyíltságának és a probléma egyre súlyosabbá válásának következtében a menekültkérdés 1986 végén került a közérdeklődés középpontjába, ettől kezdve az események időrendileg és számszerűen nyomon követhetők: 1985 júniusa és 1986 októbere között a romániai magyarok lehetőséget kaptak arra, hogy útlevelükkel nyugatra meneküljenek. Az osztrák határ lezárása után a menekülők Magyarországon maradhattak, mert a lejárt útlevéllel rendelkezőket a magyar hatóságok nem küldték vissza Romániába. A menekülők 1987 nyarán Jugoszlávián keresztül, illetve a svéd vízummentesség felhasználásával érhatték el nyugati úticéljukat.

1986 végétől a kormányzat „megtúrta” a menekülteket, de segítséget nem nyújtott nekik, karitatív tevékenységet csak magánszemélyek, egyházak és kisebb szervezetek folytattak. A menekültekkel foglalkozó egyedüli hatóság, a KEOKH (a Belügyminisztérium Külföldiek Ellenőrző Országos Hivatala) tevékenysége gyakorlatilag arra korlátozódott, hogy rövid időre meghosszabbította a lejárt útlevéllel itt tartózkodók engedélyét. A KEOKH 1987 december végén számos menekültet kiutasított, illetve megvonta tartózkodási engedélyüket. Az éles tiltakozások a kormányzatot először a KEOKH felelős személyzetének lecserélésére, majd konkrét intézkedések megtételére készítették.

Az országgyűlés 1988 januárjában 300 millió Ft-ot szavazott meg különalapként az áttelepültek megsegítésére. A következő hónapban bejelentették, hogy kormányzati tárcaközi bizottság alakult a letelepedni kívánó külföldi állampolgárok megsegítésére. 1989 elejére már 23 ezer román állampolgár tartózkodott Magyarországon, közülük 12 ezer 1988-ban érkezett Romániából. (A magyar hatóságok ez idő alatt 1400 embert küldtek vissza.) A menekültek átlagéletkora 27 év, 88 százalékuk magyar, 7 százalékuk román, 5 százalékuk német nemzetiségű volt. (A németek nagy része továbbutazott az NSZK-ba.)

1989. március 14-én, a ratifikációs okmányok átadásával Magyarország csatlakozott az ENSZ menekültügyi konvenciójához. Ennek alapján egy októberben életbe lépett törvényerejű rendeletben szabályozták a menekültnak elismertek jogállását. Eszerint a menekülteket általában megilletik a magyar állampolgárok jogai, de nincsen például választójoguk, és nem terheli őket hadkötelezettség. A felállított Menekültügyi Hivatal – ötmillió dolláros ENSZ-támogatással – három menekülttábort (Békéscsabán, Debrecenben és Hajdúszoboszlón) szerelt fel. Az év végére a menekültek száma 30 ezer fölé növekedett, miközben már novemberre elfogyott a segélyezésükre felhasználható pénz. Jelentős problémákat okozott, hogy megnövekedett a román nemzetiségű menekültek száma – az év folyamán érkezettek mintegy harmada magyarul nem is tudott –, s csaknem mindannyian nyugati országokba kívántak továbbutazni, ahol azonban nem fogadták őket.

Az erdélyi menekültek körében végzett kérdőíves vizsgálat alapján meglehetősen részletesen ismerjük szociodemográfiai jellemzőiket – a menekültek általában határközeli erdélyi városokból származó szakképzett fiatalok. Kétharmaduk férfi, egyharmaduk nő, többségük középfokú iskolát végzett szakmunkás, a férfiak általában a gépiparban, a nők a könnyűiparban dolgoztak korábban. Nagy részük egyedülállóként jött, illetve a családossal (gyermekükkel) együtt.

A menekültek utolsó lakhelyük szerinti területi megoszlása nagyjából tükrözi az erdélyi magyarok területi megoszlását – figyelembe véve természetesen a magyar határtól való távolság módosító hatását. Majdnem ugyanilyen arányokat mutat a születési hely szerinti megoszlás is.

A menekültek több mint egyharmada jött útlevél nélkül: ezek főleg a határ közelében élő, fiatal, viszonylag iskolázatlanabb férfiak voltak. Általában elmondható, hogy a távolabbról (pl. Székelyföldről) jöttek az iskolázottabbak, és a nők útlevéllel érkeztek. Meglepő, hogy – a szubjektív ismérvek alapján – az erdélyi átlagnál jobb életkörülmények között éltek.

A kérdezettek nagyobbik része (52%) egyáltalán nem készült fel a menekülésre, ezt az is mutatja, hogy a végzettségüket, szakképzettségüket igazoló okmányokat csak 40%-uk hozta át (főleg az illegális határátlépők). A gyermekes családok hoztak csak általában nagyobb pénzüsszeget (5000 lej felett), a többség – kevés lejt leszámítva – más pénzt nem vagy alig hozott magával. A menekülés fő okaként negyedük a rossz vagy kilátástalan romániai helyzetet, felük a magyarságukban vagy személyükben ért sérelmeket nevezték meg. A magasabb életszínvonalat, a jobb élet reményét csak hatodik jelölte meg közvetlen okként.

A menekültek nagy része egyetértett a menekülttáborok felállításával (indoklásuk szerint kezdetben nélkülözhetetlen segítséget ad), de a letelepedési alap felhasználásával nem, mert ők elsősorban a lakáshelyzet megoldására használnák fel ezt a pénzt. Ez valószínűleg összefügg azzal, hogy a társadalmi, egyházi és egyéb szervezetek az ellátás, az anyagi segítyezés terén igényeik jó részét kérés nélkül is kielégítették.

A menekültek először családi életüket kívánták rendezni: egyesíteni családjukat, gyermeket szülni, illetve családot alapítani. Túlnyomó többségük – 87%-uk – véglegesen – itt kívánt letelepedni, s csak 3%-uk tervezte, hogy a romániai helyzet kedvező alakulása esetén visszamenne. A nyugatra továbbutazni vágyók (7%) szinte mind a fiatal, magányos férfiak közül, illetve azok közül kerültek ki, akik gyermekeiket otthon hagyták. (Az utóbbiak nyugaton jobb esélyt láttak a család egyesítésre.)

A család egyesítés kérdésében az 1988. augusztus 28-i aradi csúcstalálkozót követően egyébként történt némi előrelépés, néhány tucat gyermek kiutazási engedélyt kapott Magyarországra menekült szüleikhez.

A mindenáron való menekülés pszichózisa azonban, amely a romániai magyarság súlyos helyzetének következménye volt, nem jelentette a romániai magyarság helyzetének rendezését. A Kelet-Közép-Európa legújabbkori történetéből vett példák is azt bizonyítják, hogy sehol nem hozhat megoldást népcsoportok kényszerű vagy önkéntes eltávoztása szülőföldjükről.

Epilógus

E könyv szerzői régóta tervezték a romániai magyar kisebbség történetét bemutató kötet megírását. A munka meggyorsításához jelentős ösztönzést adott a Ceaușescu-rendszer 1989. december 22-i megdöntése. Hittük és reméltük, hogy ezzel a nappal a romániai magyarság életében is lezárul egy fejezet, az a hét évtized, amelyet az egyre nyilvánvalóbb és súlyosabb jogfosztások jellemeztek, és amely már-már a mindenáron való menekülés vagy a kényszerű beolvadás keserű alternatívája elé állította a romániai magyarságot. 1989 decemberének végén egy pillanatra felcsillant annak a lehetősége, hogy egy türelmes és következetes román politika begyógyítja a múltbeli, kölcsönösen okozott sérelmeket, semlegesíteni tudja az azokból táplálkozó nacionalista ideológiákat, és lehetővé teszi azt, hogy a román és a magyar nemzet felismerje objektíve adott történelmi egymásrautaltságát.

Reményt adott, hogy a Nemzeti Megmentés Frontja, amely a Ceaușescu-rendszer bukásával keletkezett hatalmi vákuumot igyekezett betölteni, első nyilatkozataiban hitet tett a kisebbségi jogok helyreállítása, biztosítása mellett. E deklarációval összhangban első intézkedései között számos – a kisebbségeket is sújtó – hírhedtté vált törvényt helyeztek hatályon kívül, többek között a terület- és településrendezésről szólót, valamint az ún. szállásrendeletet, és megszüntették a külföldiekkel való érintkezés tilalmát. A Nemzeti Megmentés Frontjának január 5-i nyilatkozata leszögezte, hogy „a pluralizmus és a demokrácia megvalósításának programja a nemzeti kisebbségek számára lehetővé teszi azt, hogy minden korlátozás nélkül valóra váltsák valamennyi törekvésüket, sajátos érdekeik szervezett képviselését és érvényesítését illetően.” A Nemzeti Megmentés Frontjának ígéretei között szerepelt a Nemzetiségi Minisztérium felállítása is. Ezek a nyilatkozatok és intézkedések azt tükrözték: az új román vezetők felismerték, hogy Románia számára az Európához való felzárkózás alapfeltétele az emberi és polgári szabadságjogok, beleértve a kisebbségi jogok tiszteletben tartása. A decemberi fordulat megteremtette ennek a lehetőségeit, hiszen – sok évtizedes gyűlölködés után – a magyarok és románok közösen vettek részt a diktatúra megdöntésében. A romániai magyar kisebbség politikai aktivitását jelzi, hogy már december 25-én megalakult a Romániai Magyar Demokrata Szövetség, amely nemzeti és demokratikus alapon egyesíti a Romániában élő magyarságot.

Az RMDSZ az önrendelkezési jog proklamálásával lépett színre, ezt a jogot azonban Románia területi egységének tiszteletben tartásával kívánja gyakorolni. Január 13-án közzétett szándéknyilatkozatából az is kiderül, hogy tagjai elfogadhatatlannak tartanak minden olyan értelmezést, amely szerint a magyarság jogainak gyakorlása „sértő lehet a román állam függetlenségére és szuverenitására, a román nép alapvető politikai érdekeire nézve”. E szándéknyilatkozat – nyilvánvalóan a Magyar Népi Szövetség

példájára utalva – azt is leszögezi, hogy a Romániai Magyar Demokrata Szövetség nem akarja folytatni „a félmegoldások, a hátrányos egyezkedések politikáját”, hanem kész független szervezetére támaszkodva, „a politikai küzdelem eszközeivel is érvényt szerezni” meghirdetett jogainak. A nyilatkozat e része nyilvánvalóan arra utal, hogy az RMDSZ nem kívánja egyetlen politikai párt mellett sem elkötelezni magát. Az önállóság megőrzése teszi ugyanis lehetővé számára, hogy megteremtse saját intézményrendszerét, és ennek révén hiteles politikai szerepet töltsön be.

A magyar kisebbség jövőjével kapcsolatos kezdeti reményeket azonban hamar felváltotta a kiábrándulás. Január közepétől – a belpolitikai helyzet konszolidálásával párhuzamosan – felerősödött a román nacionalizmus. A Ceaușescu-rendszer „legitimitását” negyedszázadon keresztül a külső (elsősorban magyarországi) veszélyre való állandó hivatkozás, valamint a belső ellenségnek tartott magyarsággal szemben szított félelem biztosította. A rendszert védő nacionalizmus, amelyet a hivatalos propagandában összekapcsoltak Románia területi integritásának védelmével, mély gyökeret vert a román közvéleményben. Ez az oka annak, hogy a nacionalizmus mind a régi rendszer híveinek felforgató tevékenységében, mind egyes ún. történelmi pártok pl. a Nemzeti Parasztpárt programjában központi helyet foglal el. Az ellenzéki pártok közül a „keresztény és nemzeti” alapon álló Nemzeti Parasztpárt is „az egységes román nemzetállam” eszméjéből indul ki. Ezért nem támogatja nemzeti alapon szerveződő intézmények, csoportosulások megalakulását és ellenzi a kulturális autonómia megadását.

A Nemzeti Megmentés Frontjának politikusai nyilatkozataikban elismerik, hogy a román kormány külföldi megítélésének döntő eleme a kisebbségek irányában folytatott politika. Ugyanakkor a május 20-ára kiírt választások előtt nem akartak kemény kézzel fellépni a román nacionalizmussal szemben. E kettős szorításban a hatalmon levő kormány igyekezett elodázni a kisebbségi problémák megoldását. A megoldatlan kérdések viszont fokozták a bizonytalanságot és állandósították a nemzeti feszültségeket.

A Nemzeti Megmentés Frontjának politikai térvesztésével és az újonnan létrejött politikai pártok megerősödésével kialakult vákuum-helyzetben a romániai magyar kisebbség helyzete egyre inkább a politikai-hatalmi harc középpontjába került. Bizonyítja ezt a romániai magyarság jövője szempontjából kulcsfontosságú anyanyelvi oktatás kérdése is. Számos területen (elsősorban a magyar többségű Hargita és Kovászna megyében) visszaállították a magyar tannyelvű iskolákat. A vegyes lakosságú térségekben – mindenekelőtt a helyi lakosság ellenállása miatt – a magyar és román iskolák szétválasztásának ügyében alig történt előrehaladás, és nem sikerült megoldást találni a kolozsvári Bolyai egyetem kérdésében sem. A Nemzeti Megmentés Frontjának tétova, ellentmondásos lépéseire jellemző, hogy kezdetben támogatta az önálló magyar iskolák megnyitását, majd Ion Iliescu elnök január 25-i televízióbeszédében e követelések miatt szeparatizmussal vádolta a romániai magyar kisebbséget.

Hasonlóan ellentmondásosan alakult a NMF ígéreteinek sorsa más kérdésekben is. Mind a mai napig nem hozták létre a Nemzetiségi Minisztériumot (helyette meglehetősen tisztázatlan jog- és feladatkörrel az erdélyi ügyekért felelős kormánybiztost neveztek ki), és a román hatóságok számos esetben továbbra is akadályozzák a Magyarországról származó könyvek bevitelét.

A kormányzati hatalom meggyengülését jelzi az Vatra Românească (Román fészek) elnevezésű szélsőségesen nacionalista szervezet február 8-i megalakulása és tevékenysége is.

* * *

Az ellenzéket és a nemzetiségeket megfélemlítő választási hadjárat ellenére az 1990. május 20-i szavazáson a Romániai Magyar Demokrata Szövetség a Nemzeti Megmentési Front mögött a második helyet szerezte meg. Ez az eredmény egyrészt azt tükrözi, hogy helyesnek bizonyult az a döntés, amelynek értelmében a szövetség nem alakult párttá. Ily módon az RMDSZ-nek sikerült a romániai magyarság döntő többségét maga mögé állítania. Másrészt azonban a Front elsőprő győzelme és az a tény, hogy az RMDSZ lett a második legnagyobb erő Romániában kielezheti a nemzetiségi feszültségeket és ez negatív következményekkel járhat mind a román demokrácia fejlődésére, mind a kisebbségek, és ezen belül a magyarság helyzetére.

A romániai nemzetiségi kérdés megoldása kizárólag gyökeres politikai, gazdasági és kulturális változások következménye lehet. Úgy tűnik azonban, hogy a tekintélyelvű, a román nemzet felsőbbrendűségét hirdető hatalom Romániában Ceaușescuval nem ért véget, és az ország még messze van egy európai alkotmányos demokrácia megvalósulásától. Ebben a helyzetben a magyar külpolitika azzal tudja leginkább támogatni az RMDSZ-nek a romániai magyarság kulturális autonómiájáért vívott harcát, ha lépéseket tesz annak érdekében, hogy a kisebbségek jövőjének alakulása ne csupán a mindenkori román kormányok politikájának függvénye legyen, hanem két- vagy többoldalú megállapodások is szabályozzák azt.